

АНТОН СТРАШИМИРОВ

С Ъ Ч И Н Е Н И Я

В С Е Д Е М Т О М А

Под редакцията на
Д. Б. Митов, Жельо Авджиев, Илия Волен,
Минко Николов и Пенчо Пенев

Б Ъ Л Г А Р С К И П И С А Т Е Л
София * 1962

АНТОН СТРАШИМИРОВ

С Ъ Ч И Н Е Н И Я

Т О М Т Р Е Т И

П О В Е С Т И

Б Ъ Л Г А Р С К И П И С А Т Е Л
София * 1962

СЪЧИНЕНИЯ

АНТОН
СТРАШИ
МИРОВ

3

С Ъ Ч И Н Е Н И Я

АНТОН
СТРАШИМИРОВ

том трети

Български писател

1,13 лв.

АНТОН
СТРАШИМИРОВ

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ИЛИЯ ВОЛЕН И МИНКО НИКОЛОВ.

A. G. P. ...

КРЪСТОПЪТ

Беше тъмна пролетна нощ. Дунавът се разливаше далеч по румънската равнина. Високият бряг на Шарбабинци, сега снишен от надошлата великанска река, хвърляше черна сянка над водите. И бедните земяници на българското село тъмно гледаха към равните и чужди на север простори.

При митничния пункт гореше стражен огън. Всичко друго наоколо по високия български бряг беше в мрак. Само от прозорците на няколко кръчми сред селото блещукаха светлинки. И белееше се едничко издигнатото училище в горната махала. То бе също осветлено. В по-малката от двете класни стаи бяха събрани, като на погрелка, десетина моми. Пред тях — на пръстен мангал — една подявка пукаше с тенекиен долап кукуруз. А край малка маса седеше на стол учителка — стройна хубавелка, с черни светли очи. Тя четеше нещо с глас. Четивото задиряше момите: те предяха, хрускаха в уста пуканици и ту се зазяпваха в учителката, ту прехапваха устни. В другата по-голяма стая на училището седяха на чинове двадесетина ергени и сънливо слушаха изправения до черната дъска учител — един висок и плещест момък, с въздълга черна коса, с големи кадифени очи и с изглед, малко ленив и малко замислено отегчен. Той беше разгънал на черната дъска картата на Балканския полуостров, оградил беше по нея с червен молив всички земи, в които живеят българи, и като движеше по червените черти една пръчица, говореше:

— И тъй, момчета, Мизия, Тракия и Македония са земите, където са живели и в старо време все българи като нас. Ха сега да преповторим всичко, каквото нау-

чихме до днес. Какво ви разказах за българите най-напред — ти, Вълбо!

— То. . . по тази най-напред българите не са живели — отговори свенливо един от ергените и седна.

— Добре. После какво научихме — ти, Марине!

— Задето — как са станали българите — ни разправи — отговори друг ерген, без да стане.

— Е, как са станали? — усмихна се учителят. — Стани де, стани!

Марин стана и каза смислено:

— Те са били първом овчаре и чифчие и са си живели всяка община за себе.

— Кой?

— Българите.

— Българите ли? — изгледа учителят ергените. — Ти, Кунин Тодор!

— Те тогава не са се наричали българите, ами се викали славяни, каквито са живели и по много други земи, дето е сега Русия, Сърбия и . . . е, е. . .

— И кое царство още? — изгледа пак учителят момците.

Те се свиха и мълчаха.

— Какви и какви параходи минават по Дунава бе? — усмихна се учителят и неколцина ергени изведнаж отговориха:

— Дето е сега Немско — и се разсмяха всички.

А сред смеха се дигна левент един с кралмарковски плещи и каза:

— Учителю, покажи им Рилския манастир бе, дето цар Петър. . .

Ергените се свиха по чиновите и усилиха смеха си, защото учителят недоволен кривна глава и преплесна:

— Да нямаш подстрижник роднина, Желязе, или те тегли да се покалугериш?

Желяз гъкна, зачерви се страшно, но живите му черни очи светеха.

— Че нека чуят как царят е ходил при светията — то е хубаво! — каза Желяз.

Желяз беше овчар и борец — по сбиранията мяткаше като снопе делиорманските турци.

— Нали рекохме, Желязе, всичко ще трябва да върви с ред! — смърра го най-после учителят.

А навън се извиха момински гласове:

Петлите пеят на съмнуване,

пусни ме, мило либе, да си ида. . .

Момците бавно задигаха глави — изненадани и ухилени.

— На сега! — викна Желяз, зарадван, че момите дойдоха да правят напук на учителя тъкмо когато той го гълчеше.

Момците се разсмяха гласно. Желяз се посвени, но за да заличи срама си, ухили се, широко разпери ръце, стана и се прозя, колкото му сила държеше. А настаха и момците, защото момите вън все по-дьяволито редяха:

Тия са петли, петли лъжовни,

постой почакай, либе, рано е. . .

— Тия са лъжовни петли бре, момчета! — разсмях се и учителят. — Я поседнете, рано е още!

Момците се наведоха по чиновите — не седнаха.

— Сега запомнете! — почна учителят. — До днес ние научихме как милионите славяни от Дунава до Архипелага — ей тука — са взели едно име българите и са направили едно велико царство. Това царство е дигало безчетно войнство на крак, имало свои богати градове и се е славilo по цялата земя със свои именити царе, войводи и учени хора. А хубаво ли е било това, момчета, ха?

— Хубаво е било, учителю, да живееш! — изправи се левентът Желяз и се ухили — не го сдържаше вече. А наскочаха и другите ергени — момите сега бяха до самите врата на стаята и допяваха:

Менците дрънкат по кладенците,

пусни ме, мило либе, да си ида.

— Хей, да знаете — поръча учителят на разшаващите се ергени, — допъти ще ви покажа сметките на един

лихвар, та кажете — нека дойдат и други, да чуят!

— То добре — отговори дяволито Желяз, — ама ти, учителю, речи на учителката, нека не дава на ония да пеят без време, а то. . . един ум за зиме ли, за лете ли?

Дигна се шумен смях. Момите го подзеха по коридора отвън, но Желяз им свирна като на стадо, та те хукнаха към двора, за да не бъдат посрещнати в тъмното. И след малко момци и моми се размесиха.

— Голямо ни е било царството! — каза височко един ерген, който беше останал без мома.

— Тоя мяза на онзи — Силвестер ли го чете учителката ма? — преплесна го някоя.

А още незагълхнали първите закачки, и ето, присна свирка на хоро, залюля се в мрака кръшна и буйна игра. Извиваха се — момък и мома — и ту тресяха млади снаги, ту пък лудо тупаха с нозе. Ергените подхвърляха думи и отсечено се провикваха, а момите — сякаш нагласени — през минута, през две извиваха дружни смехове. Учителят стоеше настраня и гледаше. Тъмнината криеше лицето му, по което играеше невесела усмивка. Той подигаше рамене и се чудеше, колчем момите издигаха своите безпричинни и дружни смехове, които наистина не звъняха твърде весело.

После откъм селските кръчми се появи човек и смеховете пред училището изведнаж загълхнаха. «Стражари дошли да откарат писаря» — се чу от всички. Учителят и ергените се изгубиха към кръчмите. При момите остана само левентът Желяз. Учителката, която стоеше до училищната врата и личеше в тъмнината само по белия си шал, сега се обърна към момъка:

— Що не отърчиш и ти бре, Желязе, да видиш какво ще стане с писаря?

— Пресмятам, учителке — отговори Желяз, — те първа ще гоня егреците си! Пастирът ми е стар, та не му се дип облягам, а пък все още е време аз да дебна вълците, а не те мене. . .

— Ами далече ли ти са егреците?

— А, един час път, при Чуката!

— Гледай го! — зачуди се учителката. — Че ти тогаз ще осъмнеш на път бре, Желязе! Я върви, не се май!

Желяз се прозя.

— И аз думам — да вървя, а пък не знам защо ми нозе не потръгват — смотолеви той.

Момите се разсмяха. Ако учителят беше тук, да види как Желяз сега се държи, говори и мисли, би се позачудил. А учителката кривна глава на рамо и подхвана закачката на ергена:

— То ще е от тъмнината, Желязе: не видят ти нозе накъде да потръгнат, а ти си своеглавец и не слушаш що думат старите. . .

— Що думат, учителке?

Момите се досетиха, че учителката ще каже нещо, и се сгушиха около ѝ. До нея се беше изправило тънкоснаго девойче и се облягаше на рамото ѝ.

— Думат, Желязе, че човек си има звезда, която го води. И казват още: който си няма звезда на небето, да си подири такава на земята.

Момите се изкискаха. Желяз си понатисна калпака.

— Та звезда, ха, учителке?

— Звезда, Желязе, звезда: да ти свети и наяве, и насъне. . .

— Ех, господи! — въздъхна Желяз.

Момите зинаха — знаят, той ще отговори нещо. А тънкоснаго девойче, което се облягаше о рамото на учителката, сега сякаш се побоя и скри руменото си лице зад гърба ѝ.

— Звезда! Кой я не дири, учителке? — подхвана уж смислено Желяз, па току изведнаж клъцна: — Ей я зад гърба ти: хем ми свети, та ми грее сърцето. Току-речи: как да сторя, сиромах, че да я примамя?

Това беше нещо като бързопоговорка: Желяз издума, завъртя грамадната си снага на пета и плесна ръце, засвири с уста — гони сякаш кокошка по стрехите.

Момите се начугулиха около тънкоснаго девойче.

— У-у, да не харосаш — викаха те на Желяза.

— Немойте кълна, моми — преплесна Желяз, — на зъл час клетва ще ме настигне, че горко е за ясната ми звездица.

— Да мълчиш — застъпи го учителката, уж на смях, — теб те бива само на думи, а не си кажеш приказката, където трябва.

Момите се объркаха: учителката беше твърде открита.

— Стара приказка е — продума тихо Желяз, — човек, учителке, трябва триж да помисли, а веднаж да върши. Пък когато си и сиромаш — сто пъти помисли, че веднаж върши. . . Тъй знам аз! Току — да спи зло под камък! Хайде, сбогом ти, учителке. Хей, моми, сбогом ви! — отсече Желяз и си тръгна.

Момите се разотидоха без смях: те знаеха, че Желяз има да изплаща хилядници, грошове бащин дълг.

Учителката се взе с момата, по която бяха закачките на Желяза, и прекосиха училищния двор. Учителката живееше у дома на момата, която беше дъщеря на селския първенец чичо Бинбел. Къщата на чичо Бинбела се делеше от училищния двор с нисък плет, който се прескачаше по натурени камъни.

— Дано не сторят сега нещо в кръчмата — каза на себе си учителката.

А девойката даже не я чу. Тя се закова на мястото си, пое дъх и въздъхна пресеквано, като на плач.

— Засрами се мари, Гергино — кривна глава учителката.

Девойката скри лице на рамото ѝ — хлипаше. И замоли като дете:

— Стори ма, учителке, стори да ме земе Желяз.

Учителката я замилва.

— Стига, не плачи! Аз нали ти се врекох. С Желяза е лесно: ще направя учителят да го подстори. А ти виж татко ти какво ще рече. Тебе те гаят, че си едничка, но щом дойде ред за даване. . .

Гергина се притисна о учителката и пришепна:

— Мама ми се врече. . . днеска се врече, довечера тя ще каже на тато.

— Глупава! — каза учителката, подавена от свое чувство, и като извърна жадни очи, накъдето беше отишъл учителят с ергените, глухо въздъхна.

Димка Нешева — тъй се наричаше учителката — беше дъщеря на общар, който я бе издържал да свърши гимназия в Русе, където имаше женена сестра. Младата гимназистка беше слабичко момиче, но все пак леля ѝ се погрижи да я засватува овреме за един млад вдовец — часовникар. Девойката не се посвени да се срещне и еднаж, и дваж с годеника си, но после писа на баща си такова отчаяно писмо, че тоя веднага дойде в Русе и малко остана, щеше да отведе дъщеря си назад.

Тази случка в ранното моминство на Димка комай я застари: тя стана смислена, не се събираше твърде с дружки и едвам по-късно свърза приятелство с ученички от заможни челяди. Те я обичаха и я водеха у дома си, където някои свиреха на пиано, а Димка — случваше се — говореше с домашните им и чувствуваше, земаха я за по-умна от другите.

Тя свърши гимназията като първа ученичка. Но случи се, в родния ѝ град учителските места бяха за-празнени, та тя биде назначена в село. През цялата година Димка се мъчеше да бъде такава учителка, каквато беше като ученичка: смислена, работлива, внимателна с тия, които я обкръжаваха, и упорита в постигане на успех. А всичко, което ѝ оставаше от заплатата, тя занасяше на баща си в града. Той беше сиромаш — цял живот бе прекарал с двама слуги в схлупено общарско дюгенче под къщата си. След Освобождението бае Нешо беше излязъл малко на почит в града, избраха го дори и съветник в общината. Тогава дюгенът му се поразработи, та той гласеше да дигне в отвъдното лице на двора си, по новопрокарана улица, още една сграда. Но не можи да се пригоди: потръгна нещо против Русия, бае Нешо не надви на сърцето си, както казваше, та се сви пак в старото си дюгенче и — едвам прехранваше сега челядта си.

Когато след първата година от учителствуването си Димка се прибра през лятото, баща ѝ дълго се кани и най-после смогна да каже тъй, като че говореше на всички в къщи:

— Димка — рече той — даде, се вика, каквото чадо може да даде на баща и на майка. Нека посем сега тя, каквото си изкара от работата, да пести. . . за себе си да пести, че видяло се, ние едвам изкарваме с що да залъжем гърло. А ней вече идат години—ще дойде ден да се омъжи.

— Тъй, дъще — обърна се той към Димка, — пести си, виж, ще дойде ред да се задомиш, а аз нямам: за падна ни занаятът.

После Димка се сгоди за един от учителите в селото. Той беше дошъл нов: докарваше се добре, отворено се държеше; ходи веднаж с Димка у тях в града, без да поличи какво мисли, и после на връщане каза, че много е харесал майка ѝ. Сред време те пак слязоха в града и вечерта Димкината майка с щастливо лице можеше да пришепне на мъжа си, че ще годяват Димка. Но старият не се зарадва. Той нагости младите и с леко подсещане отсече: ако ще се венчават, да се венчават, а за годявка, като са наедно, в едно село, не струва. . . не иде. Димка не е при баща и при майка, та да ходи годена.

Димка после смътно си спомняше отделните случки от живота ѝ през тази година. Те се събираха — учители и учителки, — дадоха и вечеринка. Тя съзна, че е между ония, сиромасите, в живота. И вече разговаряше с учителите като с другари не само по работа. А между тях имаше и такива, които бяха презирани — презираше ги и Димка. На своя глава и на свой ум ги осъждаше и презираше. А това се чувствуваше и от околните ѝ. Но Димка още беше несмела, не твърде весела, сякаш бе свита в самата си душа. Към края на годината тя се сгоди открито пред другарите си, но без да пита своя баща. Това стана неподготвено. Панайотов — тъй се викаше влюбеният в нея учител — я караше да декламира «Пристанала». И веднаж, след учителска конференция, тя декламира смело хубавата песен пред сума учители и учителки. Всички се унесоха. Тогава Панайотов обяви: «Таз е мойта горска птица, таз е мойта годеница». Възторгът беше голям, Димка потъна вдън земя от свян, но — не отказа. И дружките

ѝ честитиха. Всичко това беше чисто. До тоя час Димка се държеше с влюбения момък разсъдливо и комай сухо. Тя го слушаше и всичко негово — и думи, и планове — възприемаше. Но не можеше да разговаря с него. Душата на младата девойка беше склучена. Навярно, защото баща ѝ не се беше съгласил на годежа.

А след станалото в края на годината тя се почувствува привързана — силно привързана към годеника си. И те още в първия неделен ден слязоха в града и обадиха на старите, че са сгодени и наесен ще се венчават.

Но непознатият момък си отиде и вече не се вести.

Това дълбоко покруси младата девойка. Тя имаше още детски изглед. Изчезналият годеник се беше явил сякаш само защото тя още не беше бленувала нечий образ, та трябваше откън да я пробудят.

През лятото — когато Димка неспокойно чакаше вест от тоя, който тъй не навреме се беше вмъкнал в душата ѝ, — през това лято, лицето ѝ се проясни, доби млечна белезнина и очите ѝ станаха светли, тя цяла възмомя.

Той не се яви. Неговите целувки — само няколко при случайно оставане насаме — тя не чувствуваше на лицето си, те не бяха я горили, тя не беше ги възприемала като жена. Но вечерта, когато го изпращаше, Димка и сама го целуна.

Тази целувка в края на лятото я топеше.

И Димка през една нощ реши: отпътува при леля си в Русе, където биде назначена пак учителка в село.

Сега Димка заработи досущ затворена в себе си. Тя сякаш хубавееше от самоизмъчването си. В първите месеци не можеше да се избави от бляна — да получи писмо, вест от годеника си; да го срещне, когато отива към училището; да го види през прозореца на стаята си, когато обучава децата. . .

Тя любеше сега тогава, който я мъчеше и когото тя беше уж тъй дълбоко намразила след лятото.

Но в селото никой нищо не подозираше. Невестите и момите нарекоха новата учителка «хубавелката» и диреха да я опознаят, радваха ѝ се простодушно, селски.

Това поуспокои Димка. Тя скоро се оведри. Селото беше сред скалиста гора с много води. На Димка помогна и това: тя не след много се почувствува здрава, силна — младостта зрееше и в душата, и в снагата ѝ.

Тя живееше в дома на предишния кмет в селото. Той бил някога учител, злоупотребил общински пари като кмет, та го осъдили и лежеше сега в затвор. Жена му беше дъщеря на селския свещеник и се беше също учила. Димка се сдружи с нея — обикна я за нещастieto ѝ, но своята мъка тя не ѝ откри.

През зимата на една конференция в града учителите се увлякоха в дълъг спор за неуспеха на неделните и вечерни училища. Непознат на Димка учител заговори за учителките. Той кротко каза, че учителките едничко биха могли да дадат душа на тия училища. Те, учителките, най-лесно се сближавали с челядите в селото, та биха привлекли в неделните и вечерни училища селските девойки. А само тъй ще можело те да виреят — когато има и девойки. Защото само тъй те ще добиели битов характер и ще се избавели от «канцеларщината». «За нещастие — заключи учителят, — нашите другарки гледат на своята работа само като на служба, и то временна служба: смятат парите, които получават, и чакат деня, в който ще се задомят и ще се избавят от учителството. Еснафи сме си още и това си е.»

Смелият учител говореше кротко и кой знае защо, гледаше направо Димка — навярно тя му беше привлякла погледа.

С Димка стана нещо: тя пребледня и се дигна от мястото си разтреперана. Може би бедната изненадваше и сама себе си. Набраната мъка сякаш ѝ отвърза и сърцето, и езика. А като че ли проговори в душата ѝ и доловено горчило в дома на осъдения кмет, у когото живееше. Тя заговори, но гласът ѝ не ѝ се покоряваше: едвам я чувах. Отначало се обърна към учителя, който беше говорил; каза, че го не познава, не познава и другите учители. Обясни, че учителствувала трета година. И попита защо се нападат учителките? Всички наведоха глави — помисли се, че непознатата хубава учителка ще защитава себе си. Димка сякаш и сама

се уплаши. Помълча малко, но в душата ѝ имаше злъч. Тя се поусмихна, премрежи поглед и — пленително хубава сега — отсече:

— Вие скитате по кръчмите, сновете в града, не се заговорвате и с домакина дори, при когото живеете... минавате за чиновници в селото... или пък ще заговорите нещо за партизанство, нещо за религията... А аз съм виждала — вие, които много говорите, нищо не правите — отсече Димка и дълбоко развълнувана, седна.

Тя нищо не беше казала. Да, съвсем нищо. Даже не обясни защо стана да говори. Всички се позачудиха. Учителят, на когото се тя нахвърли така, помоли за извинение, хвърли благодушно глума за хубостта, като даде да се разбере, че не е грех, дето Димка е хубава и нагиздена — по-хубава и по-нагиздена от всички, — но че ще трябва да се работи, а учителките не работят — нещо, за което тъкмо трябвало да се говори, а не да се събърят няколко остри думи.

Тогаз Димка пак скочи. Сега да би я гледал отнейде баща ѝ, би замръзнал, а ланшните другари и другарки на Димка не биха могли да я познаят. Тя беше все още бледа, но не трепереше. Спря поглед на една страна и тихо каза:

— Аз исках да кажа, че никоя учителка няма да се държи настрана, ако учителите не са такива. Те сами се карат помежду си, увъртват се около кметовете и настоятелите, мамят един други, гледат на учителките... да не говоря сега, но нека ви кажа, че те се само шляят и пари получават, а се хвалят с идеи, пък две години на едно място не могат да се застоят: или ще ги изгонят, или сами ще избягат от истории... И ще ви кажа, че сама аз първа ще напусна учителството, защото няма учители, няма такива, дето да са седнали на работа като същи учители... А никак не са криви учителките. Ние от гимназията туй и знаем: от дома на училището, оттам дома и сетне — изведнаж учителки. Какво можем ние без вас?

Последните си думи Димка изговори сред мъртва тишина. Негладко излизаха мислите ѝ и не говореше

тя свързано, беше женски припряна, но пък жена беше, а тъкмо такава не бе още проговорвала тук.

След тази случка всички млади учители ококориха очи. А когато узнаха, че Димка е открай Дунава, не се усети как я кръстиха «влахинката». Но не след много определиха, че тя е горделива. Димка се държеше тъй, както се държи вярна годеница, на която годеникът е далеч в чужбина. Другарите ѝ в село отвориха неделно училище само за грамотните отраснали момци и моми. Тогаз хазяйката посъветва Димка:

— Не ходи, не се меси в никакви работи!

Димка се хвана о тия ѝ думи, цяла седмица се наддумваха в къщи и на неделята те двете отидоха в училището. Жената на затворения бивш кмет като попска дъщеря беше съгласна да учи момите на закон божи, а Димка се зае да разкаже «какви са били хората по нас в турско време». Учителите се почудиха. Димка беше намислила нещо, за което скоро се заговори навред в околията. Тя по Любена Каравелов и по Христа Ботев искала малко по малко да покаже на отрасналите селяни и селянки какви са били времената, обичаите, навиците и умовете в България, преди да се освободим. И после, мислела тя, да ги подсети за — така ли е сега и ако не е, как е?

Младите учители в цялата околия тълкуваха: ще я изпъдят, щом се чуе в инспекцията. И наистина, скоро излезе по обиколка из селата инспекторът. Очевидно, подушил беше. Той дойде в селото на Димка — и при сгода почна насмешливо да разпитва учителката мисли ли тя, че идеите на Ботева и на Каравелова са тъкмо сега за нашия народ. Димка се обърка — тя разбра какво дири инспекторът. И ѝ стана грозно. Но — тя в гимназията имаше за учителка жена, която беше вредом позната. Тя ѝ спомена името сега и каза, че мислите ѝ са от нея. Това посепна инспектора. Димка каза, че Каравелов и Ботев са писали неща, които тя е учила в гимназията, за които при своята учителка е правила разбори и се е убедила, че може по книги от тях да се види какви са били ония времена и какво е пък сега.

Инспекторът я похвали, насърчи я да работи в неделното училище, но накрай се пак подсети, да няма прекаляване.

Димка си отиде скършена и вече не ходи в неделното училище. А без нея не отиде и жената на злополучния кмет. Тя дори ѝ каза:

— Светът е вече такъв, дето... нали ти рекох? Не се меси в нищо!

Димка изведнаж се сви. Тя не се уплаши, защото не мислеше, че е подхванала нещо опасно. Вече закрепила, след като се беше откъснала от дома си и от ланшните си спомени, Димка несъзнателно узря да вложи в живота всичко онуй, което бе набрала в училището и вън от него. Но раснала свито, като дете на еснафска челяд, тя (макар и да беше попаднала лани сред събрани от различни краища добри учители и учителки) сега, при първата малка пречка отвън, се сви.

След две-три седмици обаче тя се разкая, че напуснала подхванатата работа. Но не беше за нея да подземе нещо на своя глава. Пък и учителите бяха също напуснали неделното училище. И годината мина.

А на следната година в Иванци биде назначен още един учител — млад, току-що излязъл от гизмназията момък.

Той бе сегашният учител в Шарбабинци.

Петър Балашев (височък момък, с тъмни очи) беше син на бае Балашко лозаря от Русе, един мълчалив човек. Бае Балашко развързваше език само между хора от своята пора, и то ако са еснафи. Той обичаше да приказва често само за едно нещо от своя живот — че как е можил да бие сам-саминичък трима турски заптии някога, когато хората станали да гонят гръцкия владика, а заптиите се втурнали да бият. Инак бае Балашко минавал за строг къщовник. Не богат, но упорит: никому не гледа да се хареса. Челядта си не оставя без празнични дрешки, но не е фудул. Сам работи лозята си, а когато ще ги реже и копае, кара надничарите си да се надпреварят с него. Бае Балашко издър-

жа своя син да свърши гимназия, защото това правеха и други от неговата ръка еснафи. Но когато момъкът почна да отравя, на бае Балашко залегна на сърце — да го види да е началник в техния си град! Ред да туря, да не е, каквото е било някога, да няма да се бият и карат хората! Че и ония, турците, надолу по Делиормана. . . тям да се натисне главата, да не сторят нещо. Бае Балашко обичаше да съди кое как трябва да бъде, като е сега ново наше царство.

Петър Балашев в долните класове на гимназията се беше поболял. Немирен и упорит, той с други свои връстници преплавваше Дунава до пясъчния остров срещу арсенала. А стражарите ги гонеха, та. . . хвана го някаква треска, лежа година и с мъка се изцери.

Но като се окопити оттогава, Петърчо разкърши плещи и в последния клас вече бае Балашко чу през трета ръка: «Син ще има за чест и слава! Само. . . полъгало се момчето в лоши книжки, та вече се заяло и с учителите си.»

Бае Балашко не проговорваше със сина си освен за работа. Той не се свенеше да го разкарва било по гроздобер, било по изплащане на данъците, или пък по сметки с бакалите и винарите, с които едничко имаше вземане-даване бае Балашко.

Когато Петър свърши гимназията, една вечер каза:

— Да можем намери леснина, че да ида аз в София, да се доуча.

Старият погледа опулено сина си, после продължи да се храни и отсече:

— Добре, тамам от туй по-добро няма.

Двете сестричета на Петра се усмихнаха: цялата челяд разбра, че бае Балашко подигра сина си. И момъкът вече не проговори за това. В края на лятото той потърси учителско място, макар и да смяташе, че името му е в «черния списък» на инспекцията. Случило се беше нещо при излизането му от гимназията. Матуритетните свидетелства при годишния отчет раздаваше владиката. И едни от матуритантите му целуваха ръка, други — не. Пръв от послените се беше случил Петър Балашев. . . И, чу се, отбелязали го за безбожник. Ми-

на се септември, Петър почна да съхне, а бае Балашко вечер ставаше мрачен. Най-после назначиха и Петра — отворило се ново отделение в едно голямо село.

Вечерта Петър, пак на трапеза, обади, че е назначен за учител в село. Бае Балашко сега не дигна глава, не погледна сина си, а само каза:

— Добре, тамам, и в село хора живеят. На всякого според похвалата му. Да си възприемал повече в училището, можеше и на тебе да се намери служба в града.

Момъкът процеди през зъби:

— Ти някога си се намерил най-умният да биеш турските заптии, че гонили народа, а пък сега аз, нă, се намирам най-глупавият, да ида в село да отварям очите на сиромасите.

— Върви, синко — отговори бае Балашко. — Аз смятах, ние сме по сиромасите, а не други и, мислех, редът му е ти по-напред да си поотвориш очите, та после за другите да мислиш. . . Ама сега ти се поизучи, по знаеш. Върви! Върви и си изкарвай хляба: досега посрещах, а посем сега от мен не чакай!

Когато Петър пристигна в селото, учителите бяха на съвет: дошла заповед да се отпразнува 50-годишнината на Априлов.

Идването на Балашева прекъсна заседанието: повиканият навън главен учител се повърна с новоназначения плещест и хубав гимназист, представи го на учителите и добродушно каза:

— Той навярно ще ни избави: слушах, тази година темата на матуритантите по литература е била за значението на Априлова. . .

Щеше да има панихида за Априлова, на която трябваше да се държи реч. И ето Петър би могъл да свърши това.

— Главата ми е още набита с датите им, невидели се — каза Балашев тъй, че изведнаж се почувствува: не зелен гимназист стои пред калените вече учители и учителки!

— Нека той държи речта — каза Димка без особена умисъл — хареса ѝ се момъкът.

— Аз или друг — то ще бъде формална реч — отговори Балашев. — Нима на празнично събрание могат да се говорят задушевни неща, или пък мисли, които да хванат място?

Така, реши се новият учител да каже «формалната» реч. Но учителите се разотидоха някак раздвоени: едни почувствуваха, че сред тях се яви непознат, който като че идеше с цяла войска зад себе си, а други си казаха: «Виждали сме ги ние такива.»

Димка помисли: «Не ще е толкова млад, колкото сочи.» А в къщи се похвали на домакинята: «Дошъл е нов млад учител, по лице сякаш е Христос. Той ще държи в неделя реч.»

В неделя училището се напълни с народ. Имаше и от околните села. Учителите бяха разправяли, че ден иде да се почете паметта на един българин — дете е сторил най-голямото добро на народа.

Пред събраните Балашев се изправи до черната дъска и без да продума, написа «Васил Априлов». После викна:

— Всички, които знаете четмо, прочетете на глас туй име!

Повечето от събраните го прочетоха. . . И Балашев додаде:

— Вижте колко много хора се намериха във вашето село да прочетат написаното! Е, селяни, знайте: туй, дете във всяко село, като във вашето, има сега толкоз много хора да знаят четмо — то се дължи на този Васил Априлов!

Димка Нешева тоя ден няколко пъти насаме с усмивка на сливане си казваше: видяха «формална» реч. . .

И без да знае защо, бликваха ѝ сълзите.

Тя през лятото беше си ходила дома. Прекара седмица и в Русе. Чувствуваше, че навред се вгледваха в нея. Сама се застояваше пред огледалото. Тя навремени се мъчеше да се радва на лицето си и на своята снага. Но нещо скрито в душата ѝ подсичаше тази радост. То не беше споменът по изчезналия годеник: тя вече нехайно мислеше за него. Нещо друго имаше в

нея: недоверие към света, а сякаш и съзнание, че хората тъпчат един път, от който тя е отблъсната. Младата учителка също изпадна в суровите копнежи на младостта, но си казваше: «Да се ожения, а утре той да кривне в такъв или онакъв път. . . че какъв ще бъде моят живот?»

Речта на Балашева дойде за Димка като някаква светлина, приятна и надеждна. «То не е голямо добро, селяни — беше казал момъкът в речта си, — да откриеш очите на сиромаша, да му дадеш четмо, защото тогава той ще види, че са го впрегнали в ярем тъй, както се впрягат добичетата, и ще му изстине сърце от всичко. Ала, за щастие, сиромасите са толкова много, че щом прогледат, ще изчътърка яремът. . . Ще се сгази, селяни, ще се сгази теглото! Защото яремът е за добичетата, а човекът е сътворен по божие подобие и трябва да живее човешки. Турските бегове прогонихме, кой вися по бесилките? Поповете и учителите, значи, все по-учените българи! Турците трябваше Априловата гимназия да обесят. Не можиха — народът си отвори очите. И — даде бог — прогонихме ги. Днес имаме много такива гимназии — и за момчета, и за момичета: ще дойдат и сред нашите сиромаси хора учени, ще им отворят очите и яремът ще се строши. Ще дигне глава сиромашът селянин и ще се тури такъв ред, че който работи, да има да яде, да се облича и да изучва челядта си.»

Димка с тревога в душата премисляше: ако чуят в града, може да уволнят Балашева. . . И със свито сърце ѝ текна — тогаз може да го земат и войник.

Тази мисъл я хвърли в униние: види се, тя беше нагласила в душата си нещо. . . някакво овързване с тоя момък, който за нея по лице беше като Христа, а в своята реч дойде като отгатка на някакъв неин сън.

Когато на следния ден Димка влезе в училището, сърцето ѝ се сви. Тя му се усмихна — на Балашева — като замаяна и гузна, дори се изчерви свенливо — съща гимназистка.

Младият учител обаче дигна високо откритото си широко чело, поздрави я сухо и загледа настрани.

Димка посърна. И вечерта, затворена в своята стая, тя заходи неспокойна, легна по очи и дойде ѝ до сълзи. Посред нощ, на заспиване, тя си каза: «Той не е по-млад от мене.» Но в душата си не вярваше на това. И за да задуши всичко, премисли: «Ще го залюбя... нека става с мене, каквото ще.»

На заранта сам Балашев ѝ заговори. Разправили му са за нея, види се. Но все пак момъкът беше сух. Той я запита без усмивка: в Русе е свършила, имала е добра учителка по литература — кога е било това?

Димка отначало замъгли очи, но на последното питане пребледня, гласът ѝ се схвана.

— Учителството... убива всичко — преплесна и отиде при децата си.

Димка беше хубава и млада, тепърва бликаше живот в нея, но — пред тоя момък тя се почувствува в тъмно.

След това те не си проговорваха. Балашев беше навремени мрачен, а тя — недоволна от себе си. Но те се споглеждаха — не крадешком, а плахо, като че се питаха за нещо, и неуверени в приличието на посрещаните си погледи, смутено се отбягваха.

Една заран, на път към училище, тя съзря зад себе си Балашева, който свари да я поздрави. Димка забави стъпките си и после спря, дочака го. Стиснаха си ръце. Лицата им бяха неспокойно засмени.

— Къде живеете? — попита тя и сякаш ѝ се услади собственият ѝ глас.

— Тука нагоре.

— Мислех вчера да ви кажа — у дядо попа можехте да живеете, у него е добре.

— Не бихме се сгаждали — смънка Балашев.

— Аз живея у дъщеря му: селянка е, но е свършила трети клас. Лани беше склонила да преподава в неделното училище.

— Да, казваха ми, че сте се опитвали лани да отворите неделно училище.

— То — отворихме го ние — но...

— Но инспекторът, нали?

— Сами уж препоръчват...

Повървяха и се споглеждаха открито, като да са били отдавна познати и другари.

— Трябва да се възобновят учителските дружества — каза Балашев. — С тях ние ще бъдем сила, а без тях сме разбито стадо.

— Трябва да се утвърди уставът.

— Може и без устав.

— Ще го разтурят.

— Може да не е явно.

— Да, но...

И пак се спогледаха.

— Защо сте странили от учителите? — попита Балашев изведнаж.

— Аз ли?

— Да, оплакаха ми се. Смятат ви за горделива, макар и да ви хвалят.

— За какво ме хвалят?

— Учителките изобщо...

— Учителките чакат да подземат учителите нещо, че да се увлекат всички — прекъсна го Димка.

Влязоха в училището. И промениха лица. Вечерта Балашев ѝ каза:

— Не може ли да поприказваме повечко.

— Карате ме да се издам — отговори тя. — Вчера ми мина през ума: поканила бих ви на обед в неделя — аз готвя, когато имам време.

И се разделиха. Той я гледеше втренчено, а тя, защото чувствуваше погледа му, не дръзна да дигне очи, изчерви се и му само стисна ръката.

В неделя те не се събраха, защото още на заранта след горния разговор Димка получи от Балашева том стихове от руски поети и в него записчица: «Аз нощес не спях, а не съм дете и не за пръв мисля, че съм влюбен... но за пръв път преставам да се владея.» Вечерта Димка забави отделението си. Същото направи и Балашев. Те не бяха се сговаряли; през деня само погледите им си казаха, че записчицата не е открила нещо ново. Когато Димка влезе в учителската стая, Балашев я чакаше. Другите учители бяха излезли.

Тя седна срещу него на масата и си закри лицето. Той стоеше прав. Но тя изхлипа, стана после бърже — Балашев видя мокрите ѝ очи — и си взе шапката.

— Аз не вярвам. . . не вярвам! — пришепна Димка. Момъкът наведе очи и глухо отговори:

— Аз съм имал помамки — дружахме ученици и ученички, — но онова, което чувствавам сега. . .

— Навярно не е онова, което аз чувствавам — каза глухо, със затаена дълбока горчивина Димка и излезе, но се повърна и от прага процеди: — Ще ти открия душата си, аз всичко ще ти открия!

После, на конференцията в града, учителите подновиха закритото си дружество. Балашев и Димка бяха избрани в настоятелството. Събрали се бяха вкъщата на един телеграфист, който имаше сестра — учителка. Балашев с телеграфиста бяха на двора и чакаха Димка, която се беше заговорила със сестрата на телеграфиста.

— Ще се увлечеш и ще отиде всичко по дяволите — говореше телеграфистът на Балашева.

— С аршин не се живее — замислено отвърна той. — Аз мисля: желал бих да срещна у нас и друга такава, като Нешева. Не говоря за хубостта ѝ, макар че, право да ти кажа. . .

— Зарежи, ти си хлътнал.

— Още не съм, не. Отначало мислех: свърши се. Но аз не мога да не мисля, а мисля ли — пресичам си душата. Тя ми разправи всичко — целия си живот, и то в една страничка. Да видиш как пише тя! Не, аз не мислех, че дядо владика ще стане причина да ме назначат тъй късно, за да ме запратят тъйяс, та да срещна. . .

— Тя изглежда млада, но. . .

— Не е за всеки случай по-стара от мен.

— Кой знае.

Балашев викна:

— Ще закъснеем, Нешева.

И закъсняха. Коларят в хана се беше понапил. Останаха да заминат на заранта. Димка нощува при сестрата на телеграфиста. Вечерта беше лунна. Излязо-

ха и четирмата — Балашев, Димка и телеграфистът със сестра си.

Есенната нощ бе тъжна и хубава. Димка и Балашев отидоха напред и сестрата на телеграфиста му каза:

— Мен не ми се харесва тази Нешева! През всичкото време все за Балашева ми говори; ще гледа да го омотае тя.

— Какво, за тебе ли да го остави? — подби се глухо братът.

— Аз толкова пъти съм си казвала да ти не говоря и пак — разсърди се сестрата.

— Слушай — сниши глас и телеграфистът, — ти май имаш право! Балашев пък ми говори само за нея. . . Тя трябва да е майсторка. Но — няма да го оставим: догодина той ще иде поне в София.

В това време Балашев и Димка бяха слезли до реката и не се виждаха. Той вървеше до нея, раменете им понякога се допираха. Месечината се отразяваше във водите на реката и отблясъкът биеше в пламналите им лица. Балашев се задъхваше и като се отдръпна малко, каза:

— Стой настрани.

— Защо?

— Ще те грабна на ръце — процеди той през зъби и си отвърна лицето.

— Успокой се, Петьо — продума тя и остана вкована настрани. А после додаде: — Ти понякога си тъй умен, а понякога. . .

Върнаха се. Тя с дясната си ръка му стискаше лавата. А той сякаш бълуваше — откъслечно разправи:

— Цяла година боледувах — в трети клас бях. Чух, че можело да умра — някаква треска имах, която ме завалеше от време на време. И цяла година гледах света като човек, обречен на смърт. От това се загнезди в душата ми някакво мислено проникване във всичко — било, което чувствавам в себе си, било, което виждам навън. И ето, това ме е сковало. Знаеш ли, често във великите поети мен не ми се харесваше тъкмо онова, което другите. . . или учителите хвалеха. Търся нещо,

а не знам какво. Искам понякога... ей като оде, искам да се отдам на нещо с цялото си същество, но мисленето ме обуздава...

Димка мълчеше и му стискаше ръката.

— Да има борба... да се поведеш борба някаква — натърти Балашев.

След малко, когато се настигнаха с телеграфиста, тоя каза:

— За тебе, братчето, в София да идеш, да поживееш като студент, то ще те спаси.

— Нас нищо няма да ни спаси — отговори Балашев. — Животът днес е ясен-като на длан: материалните нишки разиграват и народите, и хората — от най-големия до най-малкия... Да. А аз с висше образование няма да стана по-богат, наопаки, ще заборчлея до уши и, току виж, наместо да се боря, ще стана една тухла в зида на съвременната световна тъмница...

— Не е то тъй: ще имаш свободна професия и ще станеш един стълб за поробените.

Балашев помълча. А после каза:

— Не ме гледайте какво говоря: аз няма да се успокоя, докато не се развъртя.

На заранта, когато Димка и Балашев се качиха на колата, тоя — затаено неспокоен — втична ѝ в ръка записчица... Димка се уплаши, но като я прочете, начумери се, а на устните ѝ заигра тънка треперлива усмивка. Балашев седеше до нея в талигата и гледаше на страни. Записчицата беше само от няколко реда: «Аз и нощес не спях. Искам да те целуна по устните. А не се решавам: защо?»

Подзе се след това — през дни — сръдня с погледи, с държане, с писма. Димка насъне прегръщаше и хиляда пъти целуваше своя хубавелек. А най-ве убеждаваше и него, и себе си, че това, което е помежду им, е мило, но животът е напред — за нея животът с него е до гроб: защо да не бъдат тъй въздържани, както изисква самото време на техните изпитания? Той в писмата си я боготвореше за всичко това, молеше я на колене за прошка, но след няколко време пак идеше по

реда си някое отсечено излияние, направено на къс хартия: «Аз се задушавам без теб.»

И една вечер Димка го причака сама в учителската стая — той навярно тъкмо тогава най-не очакваше, — причака го и когато Балашев влезе намръщен, тя с глух стон го склочи в прегръдките си.

На заранта, когато останаха насаме, той написа върху хартишка: «То беше за мен много: още се чувствам окършен и пак пиан.» Тя на същата хартишка писа: «Ти пак мислиш, но знай: то е първо и последно за дълго време.» Той добави: «Съгласен съм.» И тя драсна кибрит: изгори хартишката.

Лицата им бяха тържествени.

После училищният инспектор успя да попадне в дирите на съставеното тайно учителско дружество и почна разследване, а накрай по околел път се съобщи на всички народни учители, че не ще бъдат оставени догодина в околията. През ваканцията много от тях се събраха в Русе. Повечето бяха, кой явно, кой скрито, сгодени. Скитаха край Дунава, пееха, спореха. Димка за пръв път се чувствуваше щастлива, даже опиянена. И все пак се владееше — твърда в решението си, че «животът е напред». С другари на Балашева, че и с телеграфиста от Бяла уговориха Балашев да иде в София: те ще го издържат. Сам Балашев обаче се колебаеше. Той не беше взет за войник, та го блазнеше да учителствува още. Димка отдаваше това на отслабналата воля у него. Той навремени се признаваше — противно му се виждало да се изпълняват «планове». И казваше направо: «Ако можехме заедно да идем, разбирам...» По едно време Димка твърдо отсече: отпътува при родителите си, след като дълго се караха с Балашев. После се разправяха с писма. Балашев с най-тънко мислене ѝ доказваше, че ако не иска да изпълнява никакъв «хубаво обсъден план», то не е от липса на воля, а защото изобщо намира, какво идеите не са звезди някъде на небето, че по тях да се движи човек, без да поглежда какво и що е наоколо му по земята. Той ѝ напомни своето някогашно боледуване и искаше да изкара от това, че животът не е една «измерена вели-

чина». Но тъкмо да склучи мислите си, хващаше се в грешка: изкарваше, че животът все пак е една «измерена величина», ако не за отделния човек, то поне за редица поколения.

На есента Димка беше учителка в Шарбабинци, а Балашев се записа студент в София. И пак продължаваха да си пишат — всеки ден.

Но това трая само през зимата. После писмата на Балашев станаха въздържани, нерадостни, унили и накрай даже сухи. Той ѝ пишеше навремени с някакво съкрушение, че нещо го е преситило, че той трябва да се откъсне от тоя град, където «глупостта има месечна заплата, а мъдростта е удавена в хитрост, във вълче озверяване и пак в безсилието на мечка с брънка на устни. . .»

Димка не даваше ухо на всичко това. С писмата си тя задушаваше всичките си желания: «Животът за нас е в бъдещето.» «Аз се мъча да не чувствавам, да не мечтая — само работя с децата. А и у дома си имам дружка на ръст колкото мене, но още 16—17-годишна. Уча я да пее, да плете, да шие. Едничка дъщеря е сред седем братя. Челяд на селски първенец, неграмотен, но да го видиш, Петьо, какъв е добър и умен човек! Цяло село благоговее пред него, макар да не е още досущ побелял.»

Времето минаваше и към края на годината Димка почна да се бои: Балашев вече ѝ се откриваше в писмата си. «Не ще посрещнеш ти — пишеше ѝ той — оня твой Петър, когото сама изпрати тук, в тоя град на съмненията, безверието и на чувствената гнилот.»

«Не е ли той влюбен?» — питаше се Димка и не ревност чувствуваше, а страх, почти ужас.

Петър се върна малко блед, с по-хлътнали очи, които не бяха кадифени като преди, а имаха някаква нова затаена светлина. Той сега се носеше по-тънко и не беше весел.

Срещнаха се в Русе. Той ѝ стисна силно ръката и устните му потрепераха. Но и веднага се раздели от нея. Определи само в колко часа ще дойде у леля ѝ, където живееше Димка.

Балашев не беше обадил на домашните си, че иде. Двете му сестричета изгубиха ума от радост, а майка му със сълзи го посрещна:

— Тъй ли пък бива, да не ни обадиш, че си идеш.

Но из къщи се обади бае Балашко:

— Нали ни писа, че ще си дойде, какво още да се обажда.

После посрещна спокойно сина си и добави:

— Малко посърнал ми сочиш. . . Ама каква храна има то там!

И излезе — да купи месце: синът е дошъл.

Младият студент се записа малко със сестричетата си, но скоро се жегна от нещо.

— Аз ей сега ще дойда — смънка и излезе.

При срещата си с Димка Балашев беше казал, че ще се видят привечер. А ето, сега вече бързаше при нея. Срещите, родният кът, самото връщане го бяха размекчили.

Димка не излезе да го посрещне в къщата на леля си. А когато Балашев влезе при нея, тя му подаде ръка мъртвобледа.

— Прибързал си — каза тя едвам чуто. — Отмаляла съм нещо, не ми е добре днес, седни.

— Тук е душно — продума ѝ Балашев глухо, като се мъчеше да отблъсне от себе си онова, което почувствува от гласа и думите на Димка. — Аз не съм се мил — не ме съдържа в къщи; пък и уморен съм от пътя. . . Да излезем навън.

— Защо, Петре — каза тя и се горчиво усмихна, — аз ще отворя прозореца, ако ти е душно само от въздуха тук.

— Лошо ме посрещаш — усмихна се и Петър. — Също и у дома. . . тате не свари да ми пожелае «добре дошъл» и излезе.

Гласът му потрепера и додаде:

— То — и той, и ти имате право: аз съм еднакво виновен и пред него, и пред тебе, Димке.

— Петре — прекъсна нервно учителката, — аз се приготвих да посрещна всичко и ако ти ми заговориш

за някаква твоя вина и за някакво твое задължение към мене, аз ще избягам.

Балашев се намръщи:

— Какво ти е в душата, Димке?

Тя млъкна, дишаше развълнувано и гледаше напреде си.

— Кажй — потрепера гласът на студента.

Тя не отговори. Той заговори глухо:

— Аз нямам причини, Димке, да мисля, че не съм ти вече тоя, който съм. И ако страдам, ако съм стра-нен, то е само за това, че и на теб, която си ми най-близката в живота — по-близка и от родители, по-близка от всичко на света, — че и на теб: . . . ето, аз сега не знам и не намирам какво да кажа. Ти няма да си идеш. Аз съм тръгнал да дойда при тебе. Поне това беше в душа та ми, когато слушах хорския шум по гарите. Нещо стана в мен — може би е пречупване. Но душата си не съм ока-лял, ти ще ме разбереш, Димке. Доболяло ме е нещо. Ба-ща ми не ми писа нито един ред през цялата година, а . . .

Сълзи задавиха снажния момък.

— Може и умората от пътя да ме прави сега такъв. Димке, ти ще ме разбереш, аз сега ще си ида. След мал-ко ще дойда пак. . . ще дойда. Но — Димке!

Той ѝ протегна ръка. Тя му даде без душа ръката си и промълви кротко:

— Какво?

— Посрещни ме весела! — стисна ѝ той до болка пръстите.

Привечер Балашев се върна при Димка и дълго седяха те един до друг, хванали се за ръце не тъкмо ща-стливи, но все пак с чувство на дълбока близост.

— Изгубих си вярата — мълвеше Петър, — там аз се омотах. . . изгубих си ръководното чувство. . . лам-тежите си сякаш изгубих!

Имаше дни през това лято, когато Балашев мечтае-ше за някакъв чуден живот, какъвто ще заживеят той и Димка на село: ще уредят образец на най-хубаво съжителство и ще бъдат извор на светлина сред тях, между които ще преживяват.

Учителят, който беше заедно с Димка в Шарба-

бинци, също другар на Балашева, се премести в друго село и мястото му можй да заеме Балашев.

Бае Балашко нищо не знаеше, а когато узна от жена си, че Петър пак ще става учител в село, каза ѝ:

— Да му намеря пари, ще заложим едното лозе — нека се доучи.

Когато Петър обади това на Димка, тя трепна, но после отсече натъртено:

— Трябва да идеш! И ще идеш!

Балашев закричи от ъгъл до ъгъл в стаята ѝ. И каза:

— Ще рече, ти още не виждаш какво става в ду-шата ми. . .

След това вече между тях не стана дума за следване. А бае Балашко разсъди: «Вижда, че времената са ло-ши, та не смее. И така си е: да ги имаш готови, иди-доди, но да земеш чужди». . .

Димка отпътува първа за в селото: сметнаха, че поне отначало селяните не бива да се сещат.

Балашев беше мрачен още когато изпращаше Дим-ка. А после съвсем отпадна и късно вечерта, затворен в своята стаичка, където беше осъмвал, когато държеше матура, написа писмо на Димка:

«Ще дойда в събота. Сега това село, за което до-вчера мечтаех с теб, ми се представя като тъмна пеще-ра. Аз се питам: защо ние ставаме учители? Очевидно, за заплатите, с които можем да преживяваме. А то е наемничество. Разбира се, наемничеството не е срамно, но — кой ни наема? Тия ли, чиито деца ще учим? Или тия, които ни пращат да «просвещаваме». Да уча, да просвещавам! Никога не съм чувствувал към нищо та-кова отвращение, каквото сега чувствавам, като се питам: по какъв път сме ние тръгнали? Да земеш под опекунство някого; после да се разправяш в конферен-ции, в инспекции, че тъй трябвало, а не иначе. . . За-що, Димке, защо всичко това! Обущар бих желал да бъда аз; без обуща хората не могат, ще дойдат да си купят и никой не ще смее да гази в душата ти! А да стана сега учител, струва ми се, ще каже, да се съгла-ся, че човек може да купува и продава ум от книгите тъй, както може да се купува всяка стока от бакални-ците.

Преди беше друго, аз мислех, че съм прочел книгата на живота: «Сиромаси, трябва да се строши яремът!» — виках и с това се изчерпваше за мен земната мъдрост. Сега чуя ли да се говори така, струва ми се, че слушам някоя от наивните патриотически песни, които са се пели преди Освобождението. Живата книга на природата и на човешката душа — ето кое може да одухотвори човека, ако само той намери време и сила да бди над нея. Впрочем, аз в събота ще дойда: ние ще получаваме заплати, ще учим на азбука децата и ще продаваме на народа ум като бакалска стока. О, ако знаех да шия обуца, с каква радост си бих отворил дюкянче.»

В събота бае Балашко, мълчалив като винаги, изпрати пак сина си учител в село и мислеше: «По свойски кара. . . Мъчно му е, че сме сиромаси, а не се сети навреме да потърси служба като хората.»

И ето зимата беше минала за Балашева в нежеланото това учителство. Тъмната, звездна нощ сега лъхаше на пролет. Около училището в Шарбабинци беше вече пусто: момите се бяха разотишли, левентът Желяз се губеше далеч в тъмното поле, а момците заедно с Балашева бързаха към Влаевата кръчма.

Тук се бяха стекли комай всички мъже в селото. И посрещнаха те с оглушително «ура» ергените начело с учителя.

В кръчмата един старшия с трима стражари стоеха до тезгяха бледи, намръщени. Старшият имаше и гневна пеница на устните си: той се наддумваше — извисоко и упорито — със селските първенци, които изглеждаха да са се претрашили от полицията, викаха на стражарите, че не вървели «по закон». В един кът, гъсто притиснат от селяни, седеше селският писар — млад, сух, с черни очи момък, облечен в граждански дрехи и с широкопола шапка на глава. Той от време на време се подбиваше със стражарите, които бяха дошли да отведат него в града. Миналата седмица се свика околийски митинг, селяните се сбиха с полицията и — говореше се сега — скоро щял да се свика по-голям ми-

тинг. Водител на селяните беше шарбабинският писар. Той още от лани се е спречкал с околийския началник, та сега излизаше на открито срещу него. И ето тази вечер стражарите бяха дошли да го откарат в града.

Балашев влезе в кръчмата с двамина ергени и като изгледа с неспокойна усмивка селяните, каза:

— Добър ви вечер! Кому думам аз да кротувате. Ето ви сега «от зло по-зло».

На старшия се стори, че учителят се подгавря, та отвърна:

— То вие с тези си глави наистина ще докарате на простия народ «от зло по-зло».

— Кои ние бе, старши? — попита Балашев.

— Вие, учителите, дето много знаете.

— Да ти кажа ли — усмихна се Балашев, — то е, току-речи, тъй: ние, учителите, сме развързали езици пряко мера. Но знай, същинското зло го носите вие, дето за комат хляб сте готови да трепите и бащите си.

Очите на селяните светнаха. Но Балашев веднага се обърна и към тях.

— А вие, селяни, най-добре е да земете писаря и да се разотидете по домовете си: аз ще дам на старшия едно писъмце за началника и той ще си иде.

След това Балашев дръпна старшия в бакалницата, където беше тъмно. Селяните се размърдаха.

— И ще си идат, какво щат! Не ги щем в селото си! — извика някой.

— Трай бе! — смъмраха го други.

— Ама защо да трае? Да дума!

«Няма да дадем писаря! . . . Писаря . . . няма . . . саря! . . .» — се понесе като разбита вълна далеч навън гневната глъчева на навалищата.

А в бакалницата учителят говореше на старшия:

— Разбери, били сте ги по митингите и сте изгубили всяка почит. Сега те са готови да ви разкъсат. Затова ще се дигнете оттука, че право при началника: ако е дотрябвало толкова да се арестува писарят, нека се прати писмо от прокурора и аз ще склоня селяните да ви го предадат.

— Ама вие защо се месите? — смънка старшият.

— За да питаш. Мене ми е мило, че си юнак, но не ми е драго, че си глупав. Разбери, ако ти се заинатиш сега, нечия къща тази вечер ще се зачерни — я твоята, я пък на някой друг сиромаш. Затова аз на своя глава ви казвам: яхнете си конете и да ви няма! А на началника ще кажеш, каквото ти поръчвам сега.

И Балашев се повърна в кръчмата самоуверен. Той викна на писаря да си ходят и каза на селяните:

— Разидете се, хора — старшият и стражарите ще си тръгнат още сега за града.

— Да си идат! — се дигна над навалицата една старческа глава. — Кръчмарче, да слушаш селото, аз ти думам, чичо ти Бинбел: още сега да им изведеш конете. В нашето село няма за тях стряха.

Намисането сега на тоя старец в разпрата със стражарите успокои изведнаж навалицата. Всеки се увери, че стражарите веднага ще си тръгнат. Кръчмарчето хукна и след малко се озова пред кръчмата с конете на стражарите.

— Хайде, стражари, недейте подсмърча, конете са готови! — викна то пискливо.

Селяните се разсмяха. Стражарите мълком се качиха на конете си и старшият се помъчи да заглади срама си:

— Вие да благодарите на учителя — каза той.

— И ние, па и вие да му благодарите, че ни смирява той, а то... — отвърна му чичо Бинбел.

Балашев беше тръгнал с писаря към училището и му говореше:

— Не може тъй. За тези бедни хора, които от две години не са видели добра жетва, десетъкът сега е такъв клин, че биха влезли и в огъня.

— Е, та какво трябва да правим? Нима трябва да скръстим ръце?

— Не приказвай, а размисли! Вие трябва да решите законна борба ли ще водите, или не. Опасно е да се месят тези две неща, защото ще докарате само бунт. А бунтът е винаги зло: сплашва и омърлушва хората за през цели години, та превръща милионите сиромаси в мърша, която почват да глождят изново старите

вълци и лисици. Вие с вашите лудории ще докарате царството на мрака, на лъжата, царството на кождерите, против които уж се борите.

— Ние водим законна борба — възрази писарят.

— Добре, подчини се на полицията, щом е тъй!

— Но тя беззаконствува!

— Тя има право да те арестува за 24 часа.

— Да има да зема! — отсече гневно писарят и се обърна назад.

По тях идеше навалицата, водена сега от чичо Бинбел.

Старецът беше строг, натъртваше стъпките си и като настигна Балашева, каза му заповеднишки:

— Върви сега, учителю, в училището!

Балашев се позачуди: селяните вървяха настървени, говореха неразбрано, буйно и глупаво, а чичо Бинбел беше тъй навъсен, щото човек би помислил — селото се стича да съди самия Балашев. Но той знаеше какво е в душата на тия бедни хора и сега недоумяваше защо идат пак при него.

А навалицата го обкръжи и като морска вълна се блъсна в училищния двор и изпълни голямата училищна стая.

— Мълчете сега! — викна чичо Бинбел, след като запалиха лампите. — Стойте далеч от масата. Ха тъй! Качи се сега, учителю!

— Ама защо бе, чичо Бинбеле? — смееше се Балашев.

— Да ни поучиш! — каза старецът и качи момъка над масата: — Тъй, да те чуем!

Червеникавата светлина на лампите падеше върху рунтавите калпаци на селяните и багреше тъмните им лица. В коридорите и на двора се притискаха останалите назад мъже.

— Гледайте ме сега и ме пишете! — пошегува се Балашев, изправен на масата.

— Аа, не щем смях! — смъмра чичо Бинбел. — Ти да ни поучиш, че знаеш! Да ни поучиш, както прилича, зере на хората е до кокал...

И Балашев си прибра смеха, па почна:

— Има, селяни, божии закони, има и човешки: божите закони са за цял свят; а човешките са за всяко отделно царство. За да види човек добро на оня свят, нали трябва през живота си да тачи божите закони! Е добре: за да види пък човек добро тука, на земята, трябва да тачи законите на своето царство! Защото, ако не пазиме законите на царството си, знайте, ще си разбъркаме държавата и ще почнем един други да се убиваме, докато налетим пак на някоя нова туна беда, каквато беше оная с турчина през петстотин години.

— Тъй, поучи, да чуем! — обади се само чичо Бинбел.

— Царството, селяни, не е циганска сватба, че да върши кой каквото си ще. За това се и държи на крак войска и полиция: всеки да върви в път. Ама искали ти данъци — ще дадеш, какво щеш? Царство е туй. Ще речете — добре, но са отсекли лоши закони и са разхвърлили данъци такива, дето от една овца дерат две кожи. Е, така е. Ала кой е крив за това? Князът ли? Министрите ли?

Селяните мълчаха вторачени. Балашев разроши косата си с пръсти и тихо подзе:

— В никое царство, селяни, не тече мед и масло. Ала най-добро е онова царство, където народът сам си отсича законите и сам си разхвърля данъците. Такова царство е и нашето: ние си избираме свои хора за депутати и те според болките ни и според волята ни отсичат закони и разхвърлят данъци. У нас князът и министрите нямат право ни закони да правят, нито пък да разхвърлят за пара данък. Хубаво ли е това?

Селяните пак мълчеха. А чичо Бинбел се беше превърнал цял на слух. Балашев се усмихна.

— Вие ме слушате, селяни — каза той, — но си мислите: «Добро думаш, току не го правят тъй...»

— Ха, виж! — се изтръгна от нечие гърло.

И онемялата навалица се оживи.

— Това е, че не го правят тъй! — викаха.

— А защо го не правят тъй, селяни? Защото народът е прост и не знае, че като праща хора в София за депутати, трябва да избира такива, дето да са, речете го,

като кучета при стадо: кривнат ли на зло министрите, увълчат ли се — хоп, депутатите да им снемат кожуха!

— Така ами! Ха бре, виж приказка! Тъй, тъй! — подеха неразбрано безчет гласове.

— То виж, учителю — дигна глава чичо Бинбел и се смълчаха всички, — недей да е като кучета на вълци, че тамо те — и депутати, и министри — трябва да са едно, таквоз, като българи-християни да се сгаждат... каквото кога един кмет го съдят селяните: един рече — крив е, друг — йо, прав е, па ако е крив, да си иде при децата! Да си иде и да не размиря селото, че да не пакости и на сиромашта!

— Думай, учителю! — дигнаха се гласове. — Да дума бе, чичо Бинбеле: то се проумява, какво той казва.

— Е то се проумява — оправда се чичо Бинбел, — ама той да поучи, както трябва, че знае!

Балашев се вторачи в чичо Бинбела, мъчеше се да разбере мисълта на стареца. Но прибърза и рече:

— Право каза чичо Бинбел, селяни. Не са депутатите и министрите като кучета и вълци, защото кучета и вълци могат ли стана едно? А пък депутати и министри дойде ден, че тъй хе, станат едно...

Балашев сви очи, протри показалците си, усмихна се хитро и навалицата се разсмя, а нейде, из задните редове, някой сиромаш високо и тъжно въздъхна.

— Станат едно, селяни — усили глас Балашев, — че като юрнат на нещо — я война дигнат, я някакви вапори поръчат, я пък войската усилят — все уж за доброто на царството, — че като наложат данъци, ама такива, дето досущ потъпкват сиромашта. Тогаз превие врат целият народ, че най-последно на мало и голямо дойде до кокал...

— До кокал! Право! Виж! — загърмя изведнаж училището така, като че ли беше някой нагласил тази няма досега навалица. Мъжете от коридорите и от двора се запритисаха навътре — да чуят. Дигна се шум.

— Е, по-кротките! — сгълча чичо Бинбел.

— Не се блъскайте! — завикаха.

— Кротките, да чуем! — заявяваха отвън.

— Не викайте! — загърмяха гласове от всички страни.

— Как да викам бре християни! — се продра изведнаж нечий плачлив глас и училището онемя.

— Как да не викам! — усили се гласът и над наведените сега глави на навалищата потресе челюсти едно небръснато лице на възстар селянин, из очите на когото се сипеха сълзи. — Ей ми тази пушина! — зарид сиромашът и скъса нещо от снагата си.

Разреди се навалищата и се показа разплаканият селянин — ръката му дереше орфан кирлив кожух от раменете му и откриваше гола снага — под кожата нямаше риза. Бедният човек се давеше от плача си, гърдите му — черни и космати — потреперваха и накрай из неговите уста се сипнаха някакви звукове, които не бяха думи, но които всеки разбра:

— На, и ри не'ам! И кожу не мой. Ка — да не в'ам?

Селяните наведоха глави. Балашев се смути, долната му челюст трепереше. А разплаканият се сви пак в навалищата, като прекъсна риданието си с висока въздишка.

— Бедни хора — почна глухо след малко Балашев, — вие поискахте да ви поуча, че съм бил учен. Ала вашето тегло е дошло дотам, че не може вече да ви помогне никаква поука. Затова аз ще ви кажа само едно: когато един народ се претовари много, та му дойде теглото до кокал, а пък не види надежда ни от цар, ни от министри, ни от депутати, ни от никого, тогаз — ама да ме чуете добре, селяни, добре да ме чуете, че от думите ми ще да ви е и топло, и студено!

— Казвай! — умолително поклати глава чичо Бинбел.

— Казвай, казвай! — буйно подзеха други.

— Селяни, когато от царщинска неуредата ви дойде до кокал, чуйте: да не слушате мене! — промени изведнаж гласа си Балашев. — Да не слушате и никакви писари и учители. Защото, знайте, не ще ви турят те цар на раната! Дърво без корен сме ние, младите, а пък вие, братя, си имате сиромашки челяди, та срамно е и грешно да се втурвате в лу-деш-ки работи!

Селяните замигаха — не можеха да разберат. А Балашев разпалено продължи:

— Цяло село, цял народ — то е страшно нещо, селяни! По всички царства сиромасите са дигали буни. Ей как става то. Случи се година-две суша, я град храната убие, а бирникът нехае — продава котли и черги. Тогаз младите — било учители, било други — се разфучат да псуват и царя, и царството му, та нейде, където е по-голяма сиромашията, току виж, запалят се главите на хората и ей ги един ден скочат кой с каквото завърне и убият бирника, убият стражарите му, а отърчат от града старшият, началник, па — хайде и тях!

— Тъй! — викна глас от навалищата.

На коридора отвън се дигна пак шум: наблягат да чуят. «Отворете прозорците да се чуе навън!» — завикаха. Отвориха прозорците. И навалищата отвън се начугули по тях. «По-високо да дума учителят, че да се чуе!» — извика някой.

— И по-високо ще думам — продължи Балашев, — ала и вие по-хубаво да слушате, че туй, което ви разправам, може да дойде и до вашите глави. Чуите сега, селяни, чуите и запомнете: с буна се царство не оправя! Това си е!

Селяните зинаха: Балашев се приготви да слезе от масата, като да беше свършил да поучава. . .

— Ако вие сами разсъдите, ще видите, че това е най-голямата поука, която всеки от вас винаги трябва да помни — додаде той.

— Ти разправи! — извика чичо Бинбел. — Още сега разправи.

— Какво ще разправам? — отвърна Балашев. — Мене ми стана криво от плача на оня сиромаш. . .

Навалищата се опули — младият момък пребледня, долната му челюст потрепера. Зачудиха се всички — дали беше някой докачил учителя?

— Я сметнете бе, братя — проговори той изведнаж най-задушевно. — Знаете ли вие колко войска имаме ние на крак в България? То са 45 000 души с генералите и с офицерите му, с топове и пушки, с коне и талиги!

Тъй ли се лесно бие такава войска? С какво ще се дигне народът на буна? Нали с голи ръце? Но така ние не можем се опря нито на една рота войска! Чева не знаете какво нещо е войник? Като му се рече, той стреля и баща си! Не е ли тъй?

— То е тъй — клюмна глава чичо Бинбел.

— За него не ще и дума — подзеха и други. Изглеждаше, че никой от тия хора тук не мисли да прави буна. Балашев протри челото си. Лицето му се беше успокоило. Той пое дъх и се помъчи да се усмихне. Но не можи.

— Послушайте ме, бедни българи — каза той. — Ние — прости и учени — всички сме все братя, та и зло да чиним един другиму, и добро да струваме, все е за главите ни. Затова ще ви кажа една братска приказка. Вам ви е доболяло, че — казва се — вече две години жетва не сте видели. То е така. Но ще ви кажа: да не мислите, че депутатите не знаят това? Хе, те го знаят и сега вече видяха, че са сбъркали с десетъка, ала... станало вече на закон, не може току-тъй изведнаж да се отмени! Вие се плачете, ходете си на митинги. Но да се пазите селяни, да не забъркате някоя буна, че язък ви за сиромашките челяди: войската ще ви разбие като пилци, а после ще ви окачат и на бесилки! Това да го знаете. А пък занапред да си отваряте очите, като дойде време да избирате депутати — хубаво да си отваряте очите! Защото само от депутатите се върши всичко. Това ми е поука, селяни! — довърши Балашев и слезе от масата.

Никой не шавна от навалицата.

— Да учи — забърбори чичо Бинбел, навел глава и дълбоко замислен. — Виж, добро учи... Аз що му думам — да поучи!

— Ама той не рече за писаря! — обади се несмело един по-стар селянин при чичо Бинбела.

— Истина, учителю — опомни се тоя, — ами за писаря... за стражарите тази вечер, дето ги изпъдихме?

— Виж... за него да каже! — подзе навалицата.

На Балашев се чинеше, че е казал всичко, каквото трябва. И едвам сега пресметна, че щеше да бъде добре,

ако беше почнал речта си от случката със стражарите тази вечер. Но това му мина през ума смътно — той дигна ръка и нехайно каза:

— За писаря, селяни, това: или да се скрие, или пък да иде сам в града, да види защо го търсят. Пък вие — чуйте всички: да се не опирате на стражарите, че да ви не изтърсят тука рота войска да я храните цял месец, както едно време стана в Садина? То се полага от законите — да го знаете! Хайде, сбогом ви сега! — отсече Балашев и излезе.

— Сбогом, учителю! Сполай ти! — правеха му път селяните.

— А бе то от стражарите нас не ни е еня — заговорихасвенливо някои; — ние тях ги мешинихме по митинга, та ще има да го помнят... А войската е, виж, друго.

Балашев се затвори в стаята си. Той долавяше откъслечните разговори на селяните, които се разотиваха. «Бе то не е работа да ги държат тия министри» — говореха уверено сиромасите. «Ще паднат! Нали го думаха и в града: едно село да им се дигне цяло — стига им, къде е пък, когато им се дигне цял народ.»

«Цял народ — пришепна си усмихнат Балашев, — «селото», «градът»... Минали над главите им крумовци, минали византийци, минали татари, султани, спашии, бейове и чорбаджии, ще минат и днешните, а те... все ще поровят и ще намерят своето отпреди хилядо години... отпреди две хиляди години — «селото», «народът». И с детската си вяра в тази привидна сила те са готови да пълнят нови трапища, да издигат нови герои, да си коват нови вериги...»

Селското въстание беше почнало отпреди месец. Още по Нова година се заговори из кръчмите: «Пак юруш ще имало занапред!»

Балашев през есента изглеждаше болнав: съхнеше, очите му хлътнаха и случваше се, ще дойде във Влаевата кръчма, където се хранеше, и не ще продума никому дума. А по Коледа той изглеждаше, като да е

човек убил — не отиде в града, не излизаше и да се храни, по дни стоеше затворен в училището. Но след Новата година Балашев се поизмени и после откриха с Димка вечерното училище.

А когато селяните почнаха да шумят подесятъка и да се застояват късно в кръчмите, Балашев също почна да се вслушва в тяхната глъчева, застояваше се във Влаевата кръчма и се намисаше в разговорите им. А една вечер се случи с него нещо, което засегна всички в селото: няколко селяни от Крайненската махала щяха да го бият. В тази махала от Шарбабинци живееха най-западналите челяди — все рибари и контрабандисти. Те бяха високи мъже, с мрачни лица — сурови и подпухнали от безсъние, от боравене с вода и от пиянство.

— Ето ви сметката — говореше Балашев нея вечер във Влаевата кръчма на няколко по-заможни селяни и смяташе какво има един средна ръка селянин, какво изкарва в средна година и какво пък му се зема за данък.

Селяните, с калпаци, хвърлени на тила, слушаха опулени в сметката, която Балашев правеше с молив върху калното лице на масата. А настрани, близо до тезгяха, седяха около кръгло столче троица крайненци — окъсани, черни, но с кръвясали очи. Те се бяха запили и ракиеното стотаче сновеше все по-често между столчето им и тезгяха.

А Балашев се чудеше на селяните, които му следяха грозната сметка и пак само цъкаха — не се стряскаха, не се обужасяваха, не пламваха от негодувание. Той, който само пишеше тази сметка, по се увличаше от нейната грозота, отколкото тия, на чиито гръбове се чертаеше съсипателната сметка. И Балашев неусетно почна да се дразни.

— А я сметнете — прибави той — и дълговете си било към касата, било на лихвари. . . Пък случи се, че и вол ти се килне — тогаз?

— Тогаз леж, че мри — каза единът от селяните и дълбоко въздъхна.

— Хе, не се мре лесно! — отговори височко Бала-

шев. — Човек, да ме простите, е куче: не умира, а опина ярема като вол.

И тук един глас откъм стола на крайненци те кресливо каза:

— Право си дума човекът, право! Да не сме голове, чева ще зема той 4000 грошовци от нашите гърбини. . .

Балашев се поразил. До днес той не беше обиждан от селяни. Младият учител търсеше и във всеки селянин оная бездна от тайна, която едничко правеше за него живота ценен, сложен, чуден. Сега той потрепера и бавно се изправи на нозе.

— Остави ги, учителю — заговориха му тия, които бяха при него. — То те теглят, каквото теглят, че им е дошло до кокал от сиромашия, и не знаят вече какво говорят. . . Остави ги ти тях!

— Аз какво съм им крив — процеди през зъби Балашев разтреперан и каквото беше слаб, сега от ярост се превърна на излязло от гроб видение.

А един от пийналите крайненци проточи врат като крокодил и ревна:

— Бре, учителю, да си свил языка си! Тебе думам! Да си седнеш на мястото! М. . . да те не зема под нозете си, като сол ще се стопиш под коленете ми! И що той лае тука бе? Дръжте го. . .

Крайненците се озоваха пред Балашева, по-ужасни от чудовища. Селяните ги укротиха и изведоха Балашева, покрусен, онемял.

На сутринта учениците в училището шушукаха — учителя снощи щели да го бият крайненци. А вечерта при Балашев в училището дойдоха троица старци. Водеше ги чичо Бинбел — селският първенец, у когото живееше Димка и за когото тя бе писала на Балашева още в София, че съди в селото.

— То ти, учителю — каза чичо Бинбел още от прага, — ти да нехаеш от крайненци! Село е, има хора всякакви. А пък ние днес ги и посгълчахме.

— Седнете — покани ги сухо Балашев. — Имаха си право хората снощи — те се учат на ум от мъка и глад, а ние идем тук по книга ум да продаваме за 4000 гроша на година.

Старците замълчаха. Чичо Бинбел каза:

— Ти и не спомняй парите, които земаш: грях е.

— Грях е, чичо Бинбеле, да докараме хората с данъци да нямат комат хляб за децата си, а отгоре туй да им пращаме учители да ги учат на ум за 4000 гроша годишно!

— Вие сте по-учени — поусмихна се чичо Бинбел — и когато речете приказка, жегва ме в сърцето, ама колкото за учението. . . имаме в турско време един калугер, пиеше и пак събираше децата да ги учи и думаше: пари ви не ща и на вази не трябва пари, а децата — нашите български чеда — трябва да се изучат.

— Думал. . . А моят татко, чичо Бинбеле, ме е учил 12 години. Аз смятам, да беше ме дал на занаят, щях сега занаят да си имам и сермията отгоре. Току «учен» ме е направил и ей ме сега при вас: дошъл съм да ви късам от залъка. Не, старци, нека е човек прост, спял и каквото ще, но свой залък да яде, свой — не чужди.

Старците наведоха глави, намръщиха се: домъчня им, че е огорчен учителят.

— Ти тях забрави — продума чичо Бинбел. — А не ти е приказката права: ние видим, бир да сме прости? Де ще му излезе краят в царството, ако няма да иде учено, че да разправи кое как трябва? Не ти е права приказката, учителю! Иде ред да продадат на хората и ризата от гърбовете. . . Народът на вас вече гледа, на учителите, да покажете път на слога и ред.

И смисленият стар човек посочи другите двама старци, па каза:

— Ей, водя ги, да ти разправят: затрънено е нещо и нашето село, както са и вредом селата.

Старците разправиха. Имали преди години в селото кмет, който се нещо пригодил на правителството и зинал да глътне селото. С него били и управител, и началник, и писар. Зели, та го избрали дори и за депутат! После младите от цялото село се дигнали и го извадили от кметството. Тогава турили за кмет брата на двамата старци. Ала не траяло много — след нещо две години техния брат. . . убили! Знаяло се, че туй е на-

правил предишният кмет, току — не се е хванал. . . Зло и още какво! А да е било само то! Дошли от града, гледали сметките на убития и изкарали да липсват 8000 лева! И продали всичко на сиромашката челяд. Ама всичко — до игла и конец. Тогаз двамата старци, братя на убития, се заели за правицата. Мъка им дошло: пилели пари, ама докарали дважд от правителството хора, та правили сметка на брата си и — нямало да му липсва нищо! Погрешна била първата сметка, зинкьорска била! Тю-ю, убили човека като кмет, та че и името му зачернили! Пък и с туй не се е свършило: до ден днешен сиромашката челяд била на пътя, без стряха — правителството не им връщало продаденото. . .

Балашев слушаше, мръщеше се, по едно време се чудеше и накрай стана.

Той реши: ще намери края на тая работа, ще изкара всичко на бял свят, ще направи да се чуе чак от княза туй чудо!

На заранта след тоя ден чичо Бинбел каза в Крайненската махала: крайненци да свиват език! Имало учители и учител, а Балашев се е учил и в София; такива учители като него по селата още не са идвали!

През тоя ден Балашев каза на Димка:

— Снощи ме затрогнаха двама старци: влече ме да се развъртя в туй село — виждам, че ще изкарам нечувани работи.

И след седмица един столичен вестник напечата «една анкета в село» с наслов «Темник».

Оттогава кой как се откъснеше в селото с несрета някаква, отбиваше се «при учителя». Балашев търпеливо изслушваше всичко, дори за оплакване от болести, и — без да се чуди на себе си — не се свенеше да съветва, както можеше, та че почна да пише и до адвокати в града или до различни канцеларии.

А ето, тази вечер, без сам да се сети как стана това, той се озова начело в селото и държа проповед — посочи път. . .

Навън селяните се бавно разотиваха. Балашев седеше до масата си. И престана да се вслушва в шума.

Смътно прехвърли в паметта си, каквото беше говорил. Зема после молив и разсеяно написа «дървено масло».

Той разбираше — излязох «умен» над всички. И в душата му се разлихлад — младият човек си каза:

— Те дирят облекчение, а аз им дадох ум. . . пак за 4000 гроша.

Селяните се разотидоха. Последен в училището остана чичо Бинбел. Той прекоси край стаята на учителя и се вслуша. Старецът искаше да влезе, но не дръзна. Висок, понаведен, той кривна глава и продълговатото му лице с хлътнали сини очи, с разлети скули, със сърп жълтобели мустаки край устните издаваше сега душевна мъка.

Той таеше от някое време несгода в челядта си. При седем сина чичо Бинбел имаше само една щерка. И от нея беше несгодата.

Чичо Бинбел владееше най-много ниви в селото и беше на голяма почит между съселяните си, защото умееше да каже тежка дума и в най-разбъркано време. Той не беше грамотен, но на времето бе откъснал част от своя двор за училище и пръв свлече кересте, та поведе крак. И шарбабинци имаха днес своето хубаво зидано училище, пред което често чичо Бинбел спираше да каже: «Е-е, клетва ми е под език, че съм останал неук.»

Старецът се помая пред стаята на учителя. И тихо отмина. Излезе из задните училищни врати, мина в своя двор по същите ония камъни, до които тази вечер след шума на ергени и моми бяха спрели Димка и мизинката на чичо Бинбела — Гергина.

Стареца посрещнаха две рунтави псета и го обласкаха. Но той ги пропъди. Чичо Бинбел имаше упорита домакия, а сам беше човек тих, та в челядта му животът вървеше по старому. Нямаше да стават на нозе на бащата, да немеят пред него и неговата дума да решава всичко — не: тук бащата, майката и децата се месеха еднакво в къшните разпри и наредби. Всички говореха като хора, еднакви по ум и по грижи. Най-свад-

лива беше Бинбелица, а най-мълчалива бе мизинката. Чичо Бинбел беше смислен, не сприхав, добродушен и благопридирчив баща. Когато видеше, че нещо не върви добре — не гълчеше, а станеше рано в зори и дигнеше си челядта, та наредеше работата бързо-бързо, с отсечени думи. Чичо Бинбел беше зел навик, какъвто не бе се виждал в Шарбабинци: на по-големи празници дигаше всичките си седем синове и обкръжен от тях, отиваше на черква. Видял той това някъде в Румъния и му се понаряло. «Ако има бащата да се гордее със синовете си, ще се гордее — с какво друго?» — думаше той.

Но като че ли тъкмо това просто държане на чичо Бинбела му докарваше сега черна грижа. Гергинка обадил на майка си, та сега всички в къщи знаеха и свиваха рамене: девойката искаше да я сватуват за Желяза! И добре, но как да я сватуват, ако момчето само не подсеца?

Чичо Бинбел отначало нехаете. Но стопанката му почна да се одумва: девойката не спяла по нощи, очите си изплакала; не е сираче, та да го оставят да вехне! Желяз, като сиромашки сирак, можел и да се свени да я поиска — трябвало те да го подсетят, заможни хора са.

Старецът се беше разсърдил на това: не друго, ами ще ходи да моли зет! А пресмяташе още, че Желяз има бащини борчове на гръб, та като дойде да го молят с мома, може да поиска и нещо отгоре. . . Щом текнеше това на чичо Бинбела, идеше му да намрази Желяза и да отсече: «Гергина по-скоро ще остане да кукува до старост, отколкото да се омъжи за чуждия гол сирак.»

Но една вечер старецът завари челядта си посърнала: мизинката му бе на легло, майка ѝ седеше до нея и учителката ѝ триеше челото с оцет. Нищо, простинала е малко. Ядоха и си легнаха. А през нощта чичо Бинбел подслуша разговор между майка и дъщеря — думи чу, които го угрижиха. Гергина плачеше и думаше майки си: «Тато нека ми гроба изкопае: скоро ще ме заровите». . . «Не плачи, майко — викаше, — седем сина имаш, ще се тешиш с тях. Аз що съм в тази къща?

И не трябва — нито на тебе, нито на татка, нито пък на моите братя. . . никому не трябва! . . .» «Мълчи, мале — редеше Гергина, — аз сега знам: да трябвах някому, досега все бихте се смислили и мен да турите в ред! Никому не трябва аз в тази къща, никому! И скоро няма да ме има. . .»

Чичо Бинбел тогава — през оная нощ — се разсърди люто: дойде му да дигне глава и за първица в своя живот да сгълчи дъщеря си тъй, както приличаше за такъвото ѝ приказки. Но премълча. А на заранта си рече — «младо е». И каза на стопанката си, нека кротува момичето, то всичко трябва поред; не е пък работа, тя да стане за смях на хората! Нека кротува: баща има и братя, те смислят за нея и не щат я остави — ще я наредят, както тя сама иска.

И после намисли да говори на учителката — нека раздумва Гергина. Ала не ѝ каза нищо: пресметна, че тя и без това я раздумва. После чичо Бинбел смисли, че учителката не ще е скрила от учителя — те знаят какво е на Гергина. Чичо Бинбел се готвеше да венчава по Великден учителя за учителката — тази го бе подсещала в къщи. Учителката беше говорила това, колкото да примири селото, задето неприкрито се грижеше за учителя. И старецът по своему смяташе, че ще е чест и за учителя, и за селото да ги венчее той, чичо Бинбел. От тази близост у стареца бе оживяла грижа — да открие сърцето си на учителя, за да му каже, че Желяз е сиромаш, но ако иска честно тъй, от сърце, то той, чичо Бинбел, ще му даде дъщеря си и ще му направи сватба заедно с учителката. «Момъкът е харен: де ще найда по-работно момче? — мислеше си чичо Бинбел да каже на учителя. — Имал бил бащини дългове. . . нека ги има: де сега селяни без дългове?»

Чичо Бинбел беше намислил всичко това твърде добре: учителят и Желяз са ергени, могат да си говорят различно и никой няма да сметне, че той, чичо Бинбел, е подсторил учителя да сватува Гергина.

Само едно оставаше: да скърши старецът език, а то беше трудно. Вслуша се той тази вечер в училището,

пред вратата на учителската стая, и ето, беше отминал — друг път ще пригоди време да му каже. . .

А инак чичо Бинбел се чувствуваше сега някак като пред празник. Драго му беше станало още в кръчмата, когато изпъди стражарите — така да знаят, че и той, чичо Бинбел, е нещо в това царство! После му стана мило, когато слушаше учителя: учило се и колко учено! Накрай пък досущ се оведри душата на стареца: така трябва, по закон, буна не щем, царството е наше, каква щем буна да дигнем?

Широко се разстиляше дворът на чичо Бинбела — двор на три къщи. Старецът беше дигнал дом, паянтови наистина, но на два ката и в него живееше с оженения си първенец и с останалата си челяд. А за другите си двама задомени синове купил беше съседен двор, махна после плета и им изгради къщици: да си са под своя стряха, но в бащин двор.

В дома цялата челяд и учителката чакаха за вечеря. Първенецът на чичо Бинбела се делеше, макар да беше под една стряха с баща си: той живееше в горните стаи и се хранеше отделно с челядта си.

Баба Ивана — тъй се викаше чичо Бинбелица — посрещна си стареца сърдито: защо не иде да вечеря, той ли пак ще оправя селото? Тя се гордееше с мъжа си, пред хора му гонеше прекалено чест, но в челядта тя имаше свое място, което трябваше и сам чичо Бинбел да зачита.

На постлан дълъг месал начупи се жерна пита и се изнесе варена риба, кисело мляко, сирене. Учителката седеше при баба Ивана, при тая — чичо Бинбел, по него — четирмата левенти. Слагаше Гергина — тя прислужваше: поля на мъжете хладка вода да си измият ръцете над копанка, после сложи питата пред татка си, който я начупи и благослови трапезата. След всичко туй Гергина седна при учителката.

— Не е само учено, а сякаш е и патило — каза чичо Бинбел, преди да се захрани, — приказва, разправя, а на езика му все едно: мярка да знаете, да не прекрачите закона, че язык ви за сиромашките челяди. . .

— То се знае — каза баба Ивана, — вие него да

гледате: ако той тръгне срещу огъня, тогаз и вие да вървите.

Смълчаха се. Чичо Бинбел леко се усмихна и каза:

— Речеш и ти, стопанке, понякога нещо... А какво му е на учителя, че да тръгне и той срещу огъня? Ако е да се върви, ние ще трябва да вървим, че нашата стока ще гние по нивите, дорде се снесе номуе...

— Какво ви учи, тъй да го слушате — отвърна баба Ивана.

— Учи той, току — смънка един от момците, — така се то приказва, а като дождат да те бият, ще дигаш ръка не, ами и глави ще чупиш.

Смълчаха се пак. Веждите на стареца помръднаха, той мислеше. И каза:

— Бог го прати в селото ни в това узорно време. Той ако укроти селяните — ще укроти, ако не — никой не може ги спря — така ми сече мене умът.

Това беше казано просто. Никой на трапезата не помисли какво ще е, ако селяните не се спрат. Върху това надали и сам чичо Бинбел беше помислювал ясно. Сега едничко учителката тук би могла да се сепне от думите на стареца, но... тя не ги дочу: като се споме на за учителя, тя леко примижа и ѝ се отяде. После, след вечерята, тя каза:

— Ние утре с децата ще идем на Чуката... рано, в зори ще тръгнем — и излезе.

* * *

Нощта се оведряше: звездите блещукаха по небето като запалени.

Димка се затвори в стаята си и се облегна на масичката, заета от куп книги, повече Балашеви. Тя беше бодра и обнадeждена. Но на лицето ѝ все още личеше следи от страх и покрус. Прекараната зима беше най-мъчителната в живота ѝ. Балашев в началото на годината бе мек, но се отдаде на работа машинално. Той ѝ казваше: «Трудът може да успокои или когато е задушевно любим, или пък — щом е само плащан — кога-

то го изпълняваш неуморно, като честен общарски калфа.» Но после Балашев почна да съхне, очите му хлътнаха и добиха особен блясък, той престана да се усмихва. Ходи няколко пъти в града и нареди да му прашат книги. По едно време толкова се зачиташе, че забравяше да влезе в отделението си. Тогава Димка се чувствуваше гузна, ходеше на пръсти, а и децата заглъхваха.

«Какво той търси тука, не е той за тука» — си казваше тя и когато се изравняваше с високата му фигура, неволно се свиваше.

И една вечер Димка се опита да го посъветва. Балашев беше вече изсъхнал и пожълтял, като от дълго боледуване. Тя се застоя в стаята му и ѝ бликнаха слези. Той ѝ каза:

— Ти плачеш, Димка, защото мислиш за мене. Но моите мъки имат смисъл, ти трябва също да ги изпиташ. Всеки трябва да вкуси жаждата да знае. Да, аз знам... че не тъй може, както е с мен. Само в градовете, в университетите, в библиотеките, музеите, та, ако щеш, и в палатите може да умува човек и изобщо да изпитва, да изучава, да узнава. А тук, сред страдалци, аз ще оглупея, преди да поумнея. И чувствувам това. Защото кому е дотрябвал тук разумът... Всеки си има очи, гледа с тях, колкото нужда има, но не очи са потребни, а покой, стряха, залък. Това трябва тук — то ти обгръща душата и сърцето, влива се в снагата ти и те влече да станеш борец... Какво мислех да ти кажа — потри си челото Балашев записан.

— Петя — проговори глухо Димка, — земи отпуск, иди в града или другаде... Нови впечатления ще събереш, ще се оведриш.

Балашев заходи из стаята.

— Никога ли не си поровила в душата си, Димке, да видиш, не ще ли ти се да бъдеш нещо повече от... от жена, която люби мен?

Димка потрепера и не знаеше кое предизвика тия студени тръпки, които полазиха сякаш из гърдите ѝ. А и Балашев се сепна от думите си. И я замилва тъй, както не беше я милвал, откакто бяха в Шарбабинци.

— Прости ме, дете — шепнеше ѝ той, — аз прека-
лих. Ти забрави тия ми думи. Знаеш ли какво съм ми-
слил в последно време, като те гледам да се мъчиш?
Представям си бащината ми къща, нашите лозя, моя
татко, мълчалив и упорит, със задълбана в някое винт-
че на живота мисъл—за че «началник трябва добър». . .
И си спомням—лежа аз болен, той иде и — начумерен
е: сякаш се сърди, че кекав син ще отхрани. Но тоя
син скоро се мята няколко метра над неговия небосклон
и. . . също се задълбва, вече не в едно, а в няколко винт-
чета на живота изведнаж. . . И си мисля, Димке:
винтчетата са винтчета, аз ще си ги дълбая, а онова,
което е между теб и мен, е просто и ясно: трябва да се
живее, и то направо и определено. То е хубаво. И него
ще направим ние, Димке. Думащ, да зема отпуск: къде
без теб? Не трябваше и лани да се делим: в София
аз не поумнях, а изгубих само горещината си.

Мълчаха дълго и тъжно, макар че се милваха.

— Писмото онзи ден от него ли беше? — попита
после страховито Димка.

— Да. Пак се запил. Навярно тази пролет ще
умре.

И млъкнаха пак. Споменаха човека, за когото Ба-
лашев беше говорил, че му е бил другар някакъв. . .
Но такъв другар, който му е развинтил душата с мис-
лите и с живота си. Един недовършил медик от тяхна-
та махала в Русе, връстник на Балашева от детинство,
син на пияница баща. Той в София със закачки отблъс-
нал Балашева от. . . «улея, в който хлътват всички,
омялят се и излизат с всякакви имена, но изгубват
своето име».

Димка още лятос беше почувствувала в душата си,
че Петър не е бил як и она. . . недовършилият медик,
пиян, сиромаш и умиращ, за зло се е попаднал на пътя
му. Но тя не смееше дори и в себе си да чопли това свое
досещане. При това упоритото дълбане в мисли, кое-
то личеше у Балашева на всяка дума, я караше да чув-
ствува, че ѝ липсва нещо подобно, та поради тая липса
у нея той би могъл да я разлюби. Навремени тя се мъ-
чеше да напругне също своя ум. Но от книгите, които

донесе Балашев, тя със сила и с душа четеше само ня-
колко тома разкази от нови някакви руски писатели.

И понякога тя мислено мразеше неизвестния уми-
ращ пияница в София, като допускаше в душата си ня-
каква затаена омраза дори и към самия Балашев, към
когото иначе я влечеше и тяло, и душа.

Но всичко това сега беше минало. Тя чувствуваше,
че Балашев закрепва, оведря се и пак е високо с мис-
лите си над всички. Това караше Димка понякога да е
и възторжена, и угрижена: да е страховита пред нео-
пределеното още за нея бъдеще и пак да мечтае за него.

Похвалите на чичо Бинбела тази вечер за проповед-
та на Балашева пак я бяха възбудили и тя не даде ухо
на последните думи в селската челяд — за че само Ба-
лашев може да укроти селяните. Впрочем, смисъла на
тези думи тя и не би разбрала.

И затворена в стаята си, сега учителката изпадала
в привичното си тихо, съдържано копнене по толкова
години чаканото си щастие. Но вратата се отвори и
показа русото си румено лице Гергинка.

— Учителке — промълви тя и сочеше вдетинена от
някаква мисъл.

— Какво ти е, Гергино?

— Мама дума — задъхваше се тя от вълнение, —
учителят можал. . . Като е, рече, егрекът на Желяза
до Чуката и като ще идете вие утре там. . . Тате думал:
може да плати борчовите на баща му. . . И големият ми
баба казвал: «Желяз е, думал, сръчен, има си овчици,
като си вдигне къща и да се свърти, може лесно да си
изплати борчовите. . .» Ха, учителке?

— Какво ма, Гергино — каза разсеяно Димка, от-
вори прозореца и добави, — ти не бива тъй. . . Желяз
е луд по тебе. . . Ела тука, да те питам. . .

Спряха до прозореца.

— Да ми кажеш: Желяз няма ли да се бои от друг
«ергеи»?

— Какво? — трепна Гергина.

— Она, кметският син от Богорската община, той...
нали думат, че те искал?

— Ами — потопа очи Гергинка под гъсти ресници.

— Че какво, като те е искал ма? Нека те иска?
Треперлива сълза се протъркули по пламналата буза на девойката.

— Не ща да ми приказваш — смънка тя, — да се чуват само приказки, дотрябвали ми са. Ако е тъй, няма да се омъжа — ха, не ща! Да не си ми казвала и за Желяза!

Тя дигна ръкав, обърса сълзата. Димка се смееше.

— Ако ме не ще Желяз — заговори бърже Гергина, — негово знание. Есенес веднаж ме срещна, връщах се от вода — спря ме, смее се. Дадох му китка — какво, като съм му дала. Пък той ме пита — ще ли те дадат мени, дума, да те искам, а? Такъв. . . Е, казах му да попита и си отминах. Какво! Друго и не съм му думала. . . И не ща. Гледа ме и, виждам, мъка му е, та. . . Ако ме поиска — ако ме дадат. . . А за друг да не ми приказваш, учителке.

Димка я гледаше учудена и трогната. После ѝ зе-ма ръцете, притегли я и ѝ пришепна:

— Искаш ли, ние с учителя ще ви венчеем, а пък баща ти ще венчее нас, ха?

— Тате дума: ще ви даде на сватбата шарената крава с телето — залиса се Гергина.

— Че тя нали е твоя ма? — разсемя се Димка.

— Моята е черната, дето близни — начумери се детски Гергина.

Димка се унесе — в близкото си щастливо бъдеще. Но после се сепна.

— Чакай да пратим Бойка при учителя — каза.

И написа на Балашева — да не би тази вечер нещо да е станало в кръчмата, че той утре, неделя, да върне децата. Нагласили бяха да излязат до Чуката над Дунава, за да разхождат учениците, а и да им покажат, че Дунавът е граница на България.

Бойко беше най-малкият Гергинин брат. Той отнесе записката.

Пролетната нощ скоро преваля и сипна зора: тихо настъпи неделният ден. Нейде само псе залае — или се чуят менци на ранна невеста по кладенци — или пък

грижлив домакин е подранил да почисти на добитъка си. Няма да скърцат коля, или пък да се хлопа по кръчми от забързал за нива работник. Скоро клепалото ще разлее над село секлив звън и богомолци, млади и стари, ще се заредят към черква с домашни вощеници в ръка.

Чичо Бинбел скочи през своя плет в училищния двор и се повъртя неспокоен пред учителската стая. После викна:

— Ставай, учителю! По къра сте щели да водите децата. Учителката откога се е дигнала.

А след малко, когато Балашев му отвори, той поздравя и натърти:

— Е, ама, учителю, снощи вече селяните рекоха, толкоз бива учение!

— Пък аз цялата нощ сънувах оня гол сиромас с кожуха — излезе Балашев да се мие.

Чичо Бинбел се нещо обърка. И когато Балашев се върна в стаята, той усукано почна:

— Ехе, оголиха се хората, учителю! Снощният, дето плака, беше от крайненци, а те там вече от пет години месо не колят — нямат си хората! Ако се падне риба — туй ще им е облажването. А пък ланшната зима си мряха от глад — събирахме им от село, та ги хранехме. . . Е-е, на зло вървим! Слушам те аз снощи, учителю, и бая ми е таквоз. . . уж по закон ще карат селяните, уж на молба, а те, като се наредили десятници и стотници, че като рекли, току купуват револвери.

— Кой? — сепна се Балашев, който се бършеше с голяма кърпа и бодро слушаше стареца.

— Селяните, учителю, селяните навред по нас. . .

— Е?

— Знам ли. . . дошло е до кокал вече, право! Ето ме мене, имам земя, току земя се не яде, учителю: ако роди, ще има, ами ако не роди? А нали трябва да скъташ нещо и за узорно време? Та ще река — дори и аз вчера скланях: ще им се опрем, думах си, няма вече да им се подлагаме да ни дерат и кожата. . . Ама щели да пратят войска — нека пък пратят: чева нашите синове не са все войници? И да го знаеш, учителю! целият

народ е на този ум! Хората са се запалили — слушам, — на пазара по дюгяните вече не останали револвери. . .

— Как не останали? — зина Балашев.

— Ами не е лъжа — разпери ръце чичо Бинбел. — Ей крайненци — те са сетни сиромаси — и през дене си, гледам, двоица си острят косите. «Каква я глашите бре, момчета — питам. — Къде ще вървите с тия коси по това ни едно време?» «На жива коситба, чичо Бинбеле!» — ми викна единият, а другият додаде: «Ще косим теглилата си. . .»

— Басня ли ми разправяш, чичо Бинбеле? — не можеше да повярва Балашев.

— Каква басня, учителю: притъмняло е пред очите на хората и това си е! — сви си нарочно приказката старецът, покашля се и с досущ друг глас рече: — Аз имам и нещо свое да ти кажа. . . затова съм и дошъл тъй рано. . .

Балашев гледеше опулен стареца. Той сега вече вярваше на първите му думи, но не знаеше да се плаши ли от тях, или да се възрадва. Обзе го смътна тревога. Даже му текна: «Ако селяните встанат, ще ги поведа». . . Млад!

А старецът млъкна и не намираше как да почне. Той беше дошъл по една тънка работа — за щерка си. Да не беше тя мизинка в къщи, чичо Бинбел не би тръгнал сега да се срами за нея — къде! Но и баба Бинбелица, че и учителката бяха викнали — да се подстори учителят.

— За щерка ми, учителю — пресрами се чичо Бинбел. — Да ми е мъжко, право, зел бих една дряновица, та. . . Ама женско, едничко на майка си е. . . И не ти е то работа, учителю, току като са рекли в къщи — да съм ти кажел. . .

— Е? — мъчеше се Балашев да вникне.

— Това, учителю, лъгала се с бабин Недин Желяз, пък лично е момчето, та че като си има и от баща борч, гледам го, не е му ум още за женене. . . А може момчето да мисли и друго — че ще го върнем. Пък то къде, учителю! Имал бил борчове. . . кой ги няма в днешно време? Та ще река — не се може в къщи вече тъй: жената току разправя — плачело. . . момичето ни де. . .

залибило се — кой знае на кого се е метнало, — сън го не хваща. . . А бе то да ми е мъжко, аз знам: имам ги седем, току женско е и едничко на майка. . . Не може, трябва да я задомим. . . Та, думам, ако са се изгледали с Желяза, нека най-после се земат, кой ще му придира, че имал борчове?

Чичо Бинбел се изпоти. Балашев беше позамижал и с половин ум все още се чудеше, че по дюгяните из пазара не са останали револвери, а с другия си половин ум вече почваше да вниква в това ново, което сега чуваше. То беше и чудно, и мило — това, че Гергина се е влюбила дотам в Желяза. А затрогнаха го и приказките на чичо Бинбела. Ето ти златен старец! Той още злото неусетил, а ей го, не крие: всички били едно, какво ще се големее? Пък бае Балашко, лозарят в Русе, едвам прехранва вече челядта си и пак крие, не се изказва даже нему, на сина си. Не, еснафите са други, еснафите са затворени души.

Умът на Балашев работеше раздвоено, а в гърдите му нещо се сгръ от това, че чичо Бинбел се червеше и потеше — не можеше да скрие нещо, което бликаше от всяка негова дума и което беше в дъното на старческата душа. Да била тя мъжко — дряновица, хо, хо, хо! — смееше се душата на Балашева и топла влага бликаше към големите му кадифени очи.

— Така бе, старче! — викна той. — Не им се бъркай! Нека се земат, нека се нарадват на младините си!

— И аз това думам — поотпусна се чичо Бинбел. — Сега с учителката щели сте да отведете децата към Чукаката, а тамо са егреците и на Желяза. Ти го дръпни, учителю, настрани, че тъй — издалеч. . . То аз си имам родове да им поръчаме това, ама си мисля — да се не разчуе. Знаеш, лично е момчето, може да е хвърлило око и на друго момиче. . . Пък ти, като речеш, ще го изпитаеш, без да се досети, та. . .

Балашев се усмихна — той видя в тази работа пръста на Димка.

И като помисли, махна ръка. Беше снощи решил, да не излиза днес от селото. Но сега отмени. Децата вече играеха на двора. Скоро дойде и Димка. И потеглиха.

Дунавът — блеснал просторен — се губеше далеч по ниския бряг на Румъния. А българската висока равнина разкриваше замамлив губер от едвам покарали треви и цветя. И лъхаше ветрец — лъхаше пролетта. Димка руменееше; черните ѝ очи се разгаряха и спираха на Балашева, който само окършваше плещите си. Прекосиха пороен дол, изравниха се с белия млечен в зори Дунав, после намериха широк селски път и по него поеха пак брега. Тук ги настигна конник селянин.

— А, Мирьо! — зина Балашев изненадан, защото конникът беше писарят Мирьо; предрешен в селски ерген.

Димка отмина с децата, а двамата момци заспори-ха. Мирьо зачиташе Балашева и беше въздържан пред него. А тоя се дразнеше и говореше високо. Те, Мирьови, не знаели какво правят; най-добре било тях да изпозатворят в болниците. . . Викнали — тегла, неправди, глад, тирания. . . както едно време тълпите от молепсани глупци са бягали в пустините и са викали: грях, идолопоклонство, прелюбодеяние. . . Не, това не е идеал, не е вяра, а болест. . . лудост. . . или лицемерие!

Мирьо се изсмя:

— Е, че тогава според тебе всички велики хора — мъченици и герои — са били или болни, или луди, или лицемери.

— Мълчи бре! — викна му Балашев. — Ти ще изкараш, че всички луди като тебе са велики хора! Я ме послушай: извий си още сега коня и потегли право към Дунава с твърдо намерение да се удавиш! То се знае, дорде нагазиш, ще се раздумах, защото ще видиш, че няма защо да бързаш с даването си, тъй като не може да ти избегне то: когато поискаш, ще се удавиш. Но щом си туриш такова намерение, ти изведнаж ще се избавиш от тази мъгла — да мислиш за правда, братство и народ с такава напрегнатост, с каквата скъперникът брой парите си, и ще почнеш да разглеждаш човешкия живот с оня погнус, с който казаците по войната са разглеждали нашите охлюви, като виждали, че ги

ядем. А докогато ти, Мирьо, не погледнеш на живота поне за една минутка с погнус, дотогава, знай, ще играеш по света само на сляпа баба.

Пътят, по който вървяха, се раздвои. Мирьо си изви коня и усмихнат, каза:

— На че и тука ни се делят пътищата: не ни е било съдено да бъдем на един ум! Ха, сбогом!

— На добър час! — препрати го ядосано Балашев, но едновременно помисли: «А може и да е прав! Непременно ли човек трябва да се изправи съзнателно пред смъртта, за да стъпи твърдо на нозете си?» И забърза да стигне Димка.

Ако сега Балашев се обърнеше към Шарбабинци, видял би, че през лозята от горния край слизат в селото редица конни стражари с началника си начело.

Те идеха да разследват снощното изпъждане на стражарите.

Но Балашев беше забравил това. И скоро учител, учителка и деца се изгубиха по хълмищата край Дунава.

* * *

Околийският началник и стражарите, навели калпаци над вежди и размахали камшици, препуснаха през Шарбабинци и спряха пред канцеларията, без да поздравят кого и да било: зли!

Селото понастръхна. Богослужението в черква още не беше свършено и кметът — един предишен подофицер — не беше в канцеларията си. Началникът прати да го повикат. Уличките около общината почнаха да се задръстват от селяни — навъсени, но свити, държат се надалеч. Началникът свика на едни да разведат кофете. Но никой от селяните не пристъпи. Тогава двама от стражарите довякоха комай насила троица и им връчиха конете. Най-послед пристигна кметът.

— Де ти е писарят, кмете—посрещна го началникът.

— Неделя е днес, та може да не е в село — отговори студено кметът, като отключваше канцеларията.

— Такива на мен не минават — усмихна се зловещо началникът. — Я прати да викат него, после учителя, а още и оня старец, който снощи е пѣдил от село стражарите.

Началникът беше висок, плещест и червендалест левент мъж, а кметът — къс, костелив, с изпито русо лице и малки очи, които сякаш полумижеха.

— Кой старец? — попита той и бързо замига.

— Не знаеш, ха? — усмихна се широко началникът. — Гледай да те не почна с камшика си.

Кметът се усмихна неспокойно.

— Не смятам да сме я докарали дотам, господин началник — каза и влязоха в канцеларията.

А из село се понесе тревожна вѣст: дошли са жандари да карат в града писаря, учителя и дядо Бинбела. Писарят и учителят не бяха в селото, а чичо Бинбела намериха в черква.

И тръгна той към канцеларията. Първи вървяха по него синовете му — седмина отбор мъже, най-малкият 16-годишен. Чичо Бинбел отначало вървеше благо и покорно, но след малко се нещо смути, навъси се и колкото по вървеше из кривулните улици начело на навалицата, толкова по бледнееше. Пък ето, наизлязоха из няколко къщи и жени с кобилицы. «Ще го карат ли? — завикаха те от цяло гърло. — Я да ги видим!» Та той си има синове на техните години! Мъжете наведоха глави, а чичо Бинбел се извърна и сякаш смъмра с очи жените, та те скоро се изгубиха. После, когато наближиха канцеларията, чичо Бинбел пак се обърна и каза:

— Не се трупайте такива, остайте надире, да не стане лошо.

И селяните изостанаха. Само чичо Бинбеловите синове не се отделиха от татка си: то им беше право, срамно би им дошло да го оставят да иде сам.

Общинската канцелария в Шарбабинци бе предишното жилище на селския кръчмар, който сега бе житар и държеше хан в града. То бе сграда над просторен яхър. Открита дървена стълба водеше на пруста горе, от който се влизаше в предната с комин стая, която се-

га беше превърната на караулна и архива. През тази караулна се влизаше в същинската канцелария, построена с нисък таван, но с нови големи прозорци към двора. Прозорците нямаха завеси и откриваха всичко, каквото ставаше в канцеларията.

Сега началникът стоеше на кметския стол, кметът неспокойно стоеше прав, старшият беше до вратата, а стражарите се редяха пред караулната по пруста и по стълбите до двора.

— Та по къра ли са учителят и учителката? — смигна началникът.

— Извели са децата — отвърна кметът кротко. — Тази година вече всички харесват учителя.

Кмет и началник се погледнаха крадешком. Кметът по навик мислеше и днес да не зема ничия страна. Началникът беше нехаен юначина. Бил е пристав по преследване на разбойници, та имаше кръст за храброст, който и сега беше окачил на гърдите си. Комай луда глава, на тоя човек сега беше драго да вижда колкото се може повече врагове в това неприятелско за него село. И злобно задиряше кмета.

— Страшно се изучихте да лъжете, дявол да ви вземе! — плюшна той камшика о ботуша си.

Тъкмо тук чичо Бинбел се зададе по двора, придружен от синовете си.

— Иде! — каза злорадно старшият и изскочи навън.

— Този ли е? — Зла усмивка изкриви устните на началника. — Ами защо е подбрал тия млади селяни със себе.

— Синове му са, господин началник — отговори кметът.

Стражарите долу възпряха чичо Бинбеловите синове и изведоха стареца на пруста, откъдето старшият го въведе при началника. Тоя сега се беше изправил — личен и юнак. Друг път чичо Бинбел би го погледнал и би му се полюбувал, а сега не посмее да го погледне.

— Старче — продума с някаква игрива усмивка юначният мъж в началнишката униформа, — право да ми кажеш: тебе турчин бил ли те е?

— Опазил ме бог, господин началник! — поизтръпна чичо Бинбел.

И изведнаж сякаш облак висна в стаята: едрият началник неусетно плюсна камшика и жестоко сърдно усука с него врата на чичо Бинбела.

— Затова си ти пощурял! — каза и на разкривените му устни се яви пак злата усмивка.

От двора се видеше всичко. Изтърсакът на чичо Бинбела сапикаса как се усука началниковият камшик около врата на татка му, подскочи като ужилен, па хукна към задръстените от народ улици:

— Селяни хо-о, татка бият — татко ми! — зарева той.

В канцеларията началникът вече се беше разфукал и нищо не чуеше. Тоя юначен човек сега беше избуял с всичкото добро и зло в душата си, та заедно с куп турски псувни редеше и върволица свои задушевни мисли за свободата, за турската робия, за нуждите на държавата. Говореше той, лицето му синееше, устните му се пенеха, а сякаш самите негови думи все по го убеждаваха в правотата му, та накрай юнакът се разтрепера от дълбоко презрение към чичо Бинбела. И изведнаж грабна перо от масата.

— Диваци с диваци! С кремък ще ви дера! Акт ще ти съставя аз теб и ще те тикна в дупката най-малко за три години, че да се научиш!

Последната дума от това люто заканване обаче не се чу: канцеларията се изпълни издолу и отстрани със страшна глъчева, като да бяха заговорили и мъртвите — на двора се люлееше море от рунтави калпаци.

Страшната глъчева нахлуваше отвред, бучеше като виелица, чупеше се и трошеше, като да беше заваляла силна градушка. Накрай през пресипналия общ рев се слушаха люти думи:

— Кой ви хра-ни бе, та ни би-е-те ви-е нас? Кой ви храни, ку-че-та гладни!

Началникът позеленя и хукна навън. Но не се беше показал още на пруста, той чу навалицата да пхти и да вика:

— Бийте тия жени бе!

Съпругата на Страшимиров — Стефка

— Мирно! — изрева началникът.

— Ние по служба, братя! — викаха заробените долу няколко стражари.

— Хей, на вас викам! — изрева пак гороломно началникът. — Мирно!

Навалицата сякаш се сепна от юначния вид и глас на началника, та се посмълча.

— Заповядвам ви да се разотидете още сега — извика властно началникът, — иначе ще заповядам да ви стрелят! — Изтегли револвера си и махна към старшия, който изведнаж нареди стражарите по пруста срещу навалицата.

То беше време от един миг — сякаш тълпата се побави, за да поеме дъх. И после само някакъв дрезгав глас се дигна над всичките глави:

— Ще стреляш ли? — изшипя тоя глас. — Че кого ще стреляш бе, господин началник?

И един объл камък полетя над главите, пуснат като стрела, профуча край началника и откърти стената на пруста зад него. А по тоя камък из навалицата се понесе едно глухо, но многогърло и зловещо подканяне:

— Дръжте ги бе, тяхната. . .

Началникът насочи револвер и грозно викна на старшия:

— Стреляйте на месо!

Стражарите насочиха пушките си върху тълпата. Но тук кметът изскочи на пруста пребледнял и извика:

— Ама какво правите, господин началник? Та турци ли сме ние да се трепим?

Пребелелите и обтегнати лица на стражарите се поотпуснаха, възраждани от кметовата намеса. А из навалицата зареваха гласове:

— Махни се бе, кмете! Ти да се махнеш бе! Нека стрелят, да видим!

— Като турци искат да ни бият, тяхната. . .

— На месо, ха! — изведнаж ревноха двамина крайненци и се дигнаха над раменете на сгъстената тълпа. — Нас да бият — пуснете! — закълчиха се те и заходиха по ръце и по глави към пруста. — Нас да убият! — реваха.

И стана нещо страшно: пред пруста се дигна стълб от човешки гърбове и само за едно мигване горе, пред началника и пред стражарите, се озоваха най-главорезите крайненци.

— Стреляй!... — ревна да плаче един от тях и срещу самото дуло на началниковия револвер разгърди своите черни и кални гърди. — Стреляйте! То сега само туй остава: да ни земете и живота!

— Я вие нашия, я ние вашия! — изпищя страшно едно дребно човече — и всички видяха — хвърли се то и сграбчи за гуша началника.

Между туй кметът се блъскаше и с войнишка суровост псуваше бащи и майки и ревеше:

— Назадте бре, калпазани! И аз ще почна да ви стрелям бре!

Но него отначало едвам чуваха, а когато мънишкият крайненец се хвърли върху началника, тогав вече всички се сля в едно море от яростен рев:

— Бийте! Бийте! Тяхната вяра кучешка!

И скоро старшият и началникът с целите техни левентски снаги полетяха из пруста с глави надолу в ръцете на тълпата.

— Недейте ме, братя!... — изпусна най-последният началник такъв сърцераздирателен рев, че тълпата се смути.

— Чакайте! — завикаха.

Но имаше още мнозина, които не бяха сварили да си изпитат пестниците, та ревяха:

— Бийте!

Едвам сега от пруста се дигна глас и плачливо се понесе над тълпата.

— Речете им, речете им да спрат! Господи боже Иисусе Христе, за мене ли кръвнина да падне! Спрете!

То беше чичо Бинбел — мъртвешки блед. Навалицата завика на едно гърло: «Мълчете, стойте, спрете»... Почнаха да бият тези, които не спираха побоя. «Чичо Бинбел вика!» — заповядваха. И най-последно смогнаха да изправят началника. Той беше цял в синини и облят в кръви.

— Пък и кръст си турил за храброст! — изръмжа

един грамаден селянин, като видя ордена на началниковите гърди. После го откъсна и го запрати над главите, зашипя: — То аз го нося него, че съм се бил срещу врага, а не като теб, да бия братята си! Куче!

Мъжете се заогледаха смутени, а други се блъскаха и намериха ордена.

— Недейте такива — смъмра някой. — Дайте му кръста, дайте го! Той му е от войската.

Между това чичо Бинбел свари, та слезе от пруста и накара първите редове на навалицата да поведат по него заробените началник и стражари. Старецът беше блед, трепереше и като вървеше по навик с протегнат врат напред, по-близките до него виждаха на жилестата му шия кървава черта, която бе останала от камшика на началника. Те пръскаха из тълпата мълва:

— Майки, душили са го! Кучета!

И самодоволни всички, че са си отмъстили за пострадалия свой любимец, селяните сега се укротяваха, стъписваха се пред стареца и покорно му правеха път към навалицата около началниковия кръст за храброст. Тук се чуваха викове:

— Дайте му го! Не е работа да му го земат!

— Какво е то? — попита чичо Бинбел, като беше наближил.

— Кръст за юначество! Откъснаха му го!

— Не бива. Дайте му го — заповяда старецът, без да дигне очи. Извади после жълта кърпица, обърса си челото и като се извърна назад, викна: — Нека дойдат сега с нази! Ха, вървете и всички!

И тръгнаха. По дядо Бинбела поведоха началник а после идеха старшият със стражарите, които не бяха много избити. Навалицата задръсти селските улички, но още никой не знаеше накъде ги води чичо Бинбел. По едно време старецът се сумяса за нещо, та се огледа и викна на одного от синовете си:

— Ти остани надире, та докарайте после конете им пред черква!

Това стигаше — сега цялата тълпа разбра къде се отива. И един през друг завикаха възторжено:

— Тъй ами, не са турци — да вървят в черква! Да видят господя! Тъй, в черква!

Сред тълпата вървеше и кметът. Той се чувствуваше изгубен, като малко ручейче в мътен порой. На устните му играеше тънка пеница, очите му вече не мижаха, а бяха съкрушено отпуснати: бедният изпитан подофицер вървеше сега тъй, като да му беше пленен взводът.

— Ти къде, кмете? — забелязаха го най-после хората. — Ти не бива!

Той махна ръка:

— Сега ще вървим всички заедно.

— Ама ти не бива, ти се върни: по е добро и за селото, и за теб.

— Де бе, сега ще му мислиш за селото — махна ръка кметът. — Посем днешното не ща му аз ни селото, ни управата!

А тълпата беше вече пред черковната стъгда. Изпод предните сводове на черквата се зададе попът — къс, въздебел. Той разбра какво става и рошавата му брада силно потрепера. Но тежкият духовник все пак си даде сърце и тръгна срещу навалицата.

— Братя во Христе, какво сте вие сторили?

Чичо Бинбел пое да проговори, но изхълца — задавиха го сълзи.

— Ти, стар човек бе, чичо Бинбеле, хич бива ли така: туй са царски хора — насърчи се свещеникът.

— Биха ме; отче! — изтръгна се кресливо признание из гърдите на чичо Бинбела. — Нека ни бог съди, ама и те, па и селяните я сториха. А нали сме християни, господи! Ей, храм е, води ни на клетва, отче, па да се мирим! Води ни на клетва!

Свещеникът се зачуди. Той не разбра какво мисли чичо Бинбел, тъй както го не разбираше никой в цялата тълпа.

— Пуснете хората да си идат бре, братя — срамота е! — сгълча по-натъртено свещеникът.

— Ти да слушаш селото, попе! — кресна някой иззад началника. И подзеха много гласове: — Да се закълне! Да се закълнат всички, че не ще ни бият вече! От назим е хлябът — да се закълнат! — реवेशе тълпата.

Това бе едно ненамислено обяснение на общия се-

га ход към черквата. И се подхвана от мало и голямо:

— Да се закълнат!

— Върви, попе! — изстъпи се пред свещеника същият оня грамаден мъж, който бе откъснал кръста за храброст от гърдите на началника. — Върви в черква да ги кълнеш!

Попът пребледня:

— Немойте ме, братя! — замоли той. — Грях е това!

— Грях ли? Да се закълнат! — завикаха пак селяните.

— Попът да води! Що е той поп, ако не върви със селото?

— Грях било — подземаше се далече из тълпата. — Грях ако е, нека е на нашите шии!

— Оставете го бре, братя! — махна ръка чичо Бинбел. — Нека си иде попът! И не е му това работа. То бог ни нас наказва! Той ни наказва! Бог! За нашата простотия!

— Ама това не е приказка, чичо Бинбеле! — ревна пак едрият селянин. — Аз думам — началникът ще се закълне. . . трябва да се закълне! Толкоз! Ако не, ще го сгazia с върлините си и ще го направя на тесто!

— Братя да ми сте — откри ръце на молба чичо Бинбел, — недейте повече! За последно ви моля, язък ни за сиротинята — недейте повече!

— Та какво ще е на сиротинята ни бе, свате! — дигна треперлив глас един вече прегърбен връстник на чичо Бинбела. — Ако сме му зло сторили — на началника, — та рече да ни гони и занаяпред, нека признае, че и той ни зло стори! Нека се помирим — да се закълне пред бога, че каквото е било днес тука — тука ще си остане, па — те по пътя си и ние — при своите челяди!

Прегърбеният старец каза открито и просто това, което тепърва узряваше в ума на по-старите хора тук. Същото беше премислил чичо Бинбел още пред канцеларията, та затова поведе всички към черква, но тълпата — още зла тогава — не подозираше тази мисъл. А сега сякаш с ключ се отвори нещо в душите на всички: бедните хора почнаха да се опомнят и вече съзнаха какво бяха извършили — на кого бяха ръка дигнали, кого бяха в кал тъпкали.

Дядо поп, който недоумяваше, сега се досети какво е в душите на тия бедни хорица, та дигна дясната си ръка като на проповед и с ясен глас проговори:

— Братя християни! Да си спомним думите на сина господен, който бе разпнат за нас на кръста! Покайте се и ще ви се прости! Вие сте се дигнали срещу царски хора и грях сте сторили пред княза и пред бога, затуй покайте се, братя! Искайте им прошка — тия са прислужници на нашия баща княза, — искайте им прошка и те ще отдадат всичко станало на вашата простотия!

Думите на свещеника — черковнишки и усукани — замряха във въздуха, без да затрогнат нечие сърце.

— Не е там приказката бе, попе! — махна припряно ръка прегърбеният връстник на чичо Бинбела. — То ако е за молба само — да му искаме прошка, какво има? Току — хора сме и не знаем кой какво сърце носи, та нека се закълне началникът! Християни сме, какво има: ще се закълнат пред нас и ще си идат в пътя.

Началникът след тези думи изправи окървавената си глава, а каквото беше висок, дигна се над навалищата, всички извърнаха очи към него. Той — окървавен и потънал в синини — беше сега и страшен, и жалък. Селяните видяха, че той иска да каже нещо, та завиказа насърчени:

— Да се закълне. . . какво има, да се закълне!

— Дайте ни конете. . . да си идем! — каза глухо началникът, и уморено изви назад налените си с кръв очи. — Ще помня до смърт, че българи ме биха!

Онемяха всички. . .

А слънцето вече припичаше: небето се беше оведрило бездънно; лястовичките прелитаха бързи, весели и приказливи; от градините и от ливадите лъхаше полският пролетен мирис.

И народът — все мъже, калени в студ и в пек, в труд и мъка — се надъхваше с нещо: по-буйните бяха готови отново да прибягнат до своите мишци и да насилват своите пакостници, за да ги принудят на примирие, тъй както преди малко ги биха, за да ги вразумят. . .

Почти половината от цялата тъпна рукна при конете на стражарите и се закараха — за да ги дадат ли, или да не ги дават, докато не се закълне началникът.

— Ама защо ставате такива бе, хора! — кресна най-после един писклив глас на всеуслишание. — Дайте им конете да си вървят! Ба, ще ги молим!

Всички глави възбудено затърсиха с очи обадилия се. И видяха рачешки зачервеното русо и малко лице на своя кмет, с пеница на устните и с очи, блеснали като на ястреб. Когато го виждаха селяните такъв, знаеха, че ще сгази някого. А сега човекът беше дигнал и стиснал пестник. Той продължи, като повиши глас, сякаш вече командуваше на войници:

— Кълнене! Какво ще ви се кълне? Дошъл ни тука в общината, да бие кмет и съветници — ба! Пуснете го да върви по дяволите! Пуснете го, ви думам: аз отговарям!

* * *

През нощта срещу тоя ден в Шарбабинци беше дошъл човек, пратен от селото Богор, да обади, че там са дошли конни стражари да дигнат учителя, но той се скрил. Известяваше се, че е решено всички нарочени хора по околията да се скрият, за да се види какво ще трябва да се прави по-нататък. Селото Богор беше почнало най-напред митингите — то поведе крак със своя учител, когото познаваха вече и децата по цялата околия. И сега оттам се даваха разпоредби за всичко. Затова, щом снощи богорският пратеник пристигна в Шарбабинци, писарят свика четниците — все млади хора — и нареди: той ще се преоблече заранта като селянин и ще отърчи в Богор, а те — четниците — утре след черква ще приготвят хората да са на крак, че не се знае какво може да стане. Богорци бяха най-запазените в борбата; те първи си бяха зашили знаме, първи си наредиха четници и първи закупуваха револвери, та щом сега полицията е турила око на тях, не бе чудно да избухне нещо.

Това беше снощи, а тази заран. . . четниците не бяха сварили да обадят на хората какво можеше в Богор да се случи, пък ето — злото се яви в самото Шарбабинци.

И селото изпрати началника със стражарите му, а никой не си отиде. — Сключи се сърцето на всеки сиромас. На тумби се чугуляха бедните селяни и се питаха: какво ли е пък в Богор?

А не се мина много, и сякаш вихрушка завя по бедните земяници на Шарбабинци! Скочи на крак малко и голямо, стекоха се жени и мъже, писнаха пеленачета, развикаха се деца невръстни: войска се е дигнала! Войска щяла да дойде! Началникът минал през Трънол и се люто заканил до часки войска ще снесе, майки ще разплаче. . . И — йдела вече войската!

Настръхнаха мъжете. А докато се те окопитят, над селото духна сякаш пролетният топлик: из лозята екнаха весели пушечни гърмежи и с провикване се показа десетина трънолци — на бързи кон, с паласки на кръстове, с пушки на рамене — същи комити!

Замая се народът — страхът на шарбабинци се превърна на някакво опиянение от буйство и храброст. Те сега с помощта на трънолци биха излезли и срещу цялата княжеска войска. . .

А през това време Балашев и Димка с учениците си, без да подозират какво става в село, вървяха бавно към Чуката. Учениците пълпяха по полето да берат минзухари, а Балашев припряно говореше на Димка, след като се раздели от писаря:

— Аз трябваше да остана днес в село: пакост ще сторят тия ветрогонци!

— Ами, ще сторят — отвръщаше нехайно Димка. — Ей го, бяга и ще се скрие. . . Аз колко се радвах, че ще прекараме радостно днес — додаде тя, изви гальовни очи и на устните ѝ замря мила усмивка.

Чуката, за където отиваха, беше гол хълм над Дунава с останки от стара крепост. Само в полите му имаше зеленинка — повече върби, под които се криеше мътно изворче, пресъхливо през сухи лета. От тази зе-

ленинка се откриваше на юг безкрайно поле, осеяно със села.

Димка — окичена с полски цветя — затърча с децата към изворчето. Балашев ги следеше и в погледа му гореше нещо дръзко, неспокойно, зло. Сякаш някоя разюздана мисъл, която омрачаваше младостта му, сега раздухваше в него огъня на желанията, на устрема и на сомнението: той в това пролетно утро изглеждаше да е готов на подвиг, на чудо.

Наляво, недалеч в полето, се чернееха овчарски егреци и из тях се зададе човек с голяма чомага на рамо. Той беше левентът Желяз — движеше се със сянката си по равното поле и се усмихваше на Балашева. След малко се ръкуваха.

— Какъв си личен, дяволе! — порадва му се учителят. — Гориш ти момите!

И тръгнаха към извора.

— Горя ги уж, учителю — усмихна се Желяз, — пък пуста самос! Дивея си по тия поля. . . Няма прокопсия от хубост!

Балашев се почуди на тези тъй смислени думи.

— Кое отделение си свършил, Желязе?

— Четвърто, учителю, току. . .

— Тъй, тъй — затова си и по-друг. Я да не живееш вече в самос: склони да ти зедем чорбаджийската щерка!

Желяз се изчерви и зад ушите.

— Коя, учителю?

— Още и пита!

— Е, питам. . . То днес чорбаджия е всеки, който е господар на стоката си, пък аз. . . не е за криене, учителю, имам си дългове.

— Стига си мъдрувало, момче. Старите казват: опустяла стока без почет, дни без здраве и младост — без либе.

Желяз се разсмя. И пак се изчерви.

— Чуй ме, чуй — подзе Балашев. — Ти не се преструвай: уруки е хванала чичо Бинбелевата мизинка от твоите черни очи. . .

— Е, може — усмихваше се все още Желяз.

— Може. . . Речи и ти да можеш, па да се свърши.
— Че какво мога, учителю?
— Как — какво мога? Ти само речи, и ще я свършим!

Спряха. Желяз наведе глава, помълча и после леко въздъхна.

— Остави, учителю — каза той сухо, — не е работа да стане! Не знаеш ти какво ми е на душата по Гергина, току що мога? Не съм го казвал никому, а на, да ти река: те няма да дадат Гергина като на мен, това аз не си го турям и на ум. И ергенството ми ще е, докато тя момува, а посем сватбата ѝ мене вече господ да ме милува. . .

Балашев се трогна. Какво се криеше наистина в грамадната фигура на тоя момък-планина? Страст ли? Но страстта не говори с такива думи. Тя бучи и заплаща. Какво беше това чувство, тъй тихо и хубаво и пак дълбоко и тъй затаено в душата на тоя прост момък хубавец, като цвете в градина, и строен, като бор в планина?

. . . Димка с децата дълго чака при извора. Балашев дойде навъсен и неспокоен. Види се, бяха говорили с Желяза за неща, които затрогваха и самия него. Обядваха и изведоха децата въз Чуката. Балашев ги подстори да се надпреварят, та като остана назад с Димка, заговори ѝ:

— Знеш ли, Димке, че Желяз люби твоята Гергина тъй, както се описва само в книгите? И ако искаме, можем ги сгоди още довчера. . .

Димка зина и се изчерви — божур.

— «Ще ергенувам — каже, — докато тя момува, а после. . .» Бедното момче! Той и не помисля дори, че чичо Бинбел ще му даде дъщеря си. Навярно, не би се изказал никога и никому, ако не бях засегнал изведнаж болката му. . .

— Боже, че хубаво-о! — пропя се Димка с такъв изблик от радост, че на очите ѝ блесна сълза. . .

Балашев се изчерви — той схващаше от какъв извор е радостта на Димка. После се навъси.

— Но това вълнение на селяните за десетъка е за-

сигнало и Желяза. «То нее до мене, — ми, каза, — току ме намериха прилика за четник». . . Ще сторят тия селяни нещо! Подковал си кривака, май с момче, и ми дума: «Десет сабли са за пара при тоя кривак, стига да я докарат дотам, че да се дигнем». . . Ще се дигнат. . . Дявол да го земе, това не бива да стане, Димке!

. . . А децата вече преваляха зад Чуката. Там се свеждаше над Дунава полегата полянка, осеяна с божур. По Кирил и Методий, когато децата всяка година идеха тук да берат цветя, за да кичат по изпит училището, тази полянка мязаше на багрян губер — божурът биваше отрупан от своите големи кичести и кървавочервени цветя. Сега всичко околоръст беше зелено. Самият водопой под Чуката, на който през летните жеги слизаше добитъкът на три села, сега беше едно синьо, заливче на Дунава. Той имаше нисък тревист бряг, на който бяха излегнати две дълги рибарски лодки.

Децата се пропиляха по билото на хълма. После посрещнаха своите учители с кресливи «ура». . . Едно се досети да викне и всички подзеха. Балашев премисли: «Подражават.» Тия дни той слушаше из село от децата постоянно «ура». . . също като пред война! А сега наоколо беше тъй тихо! Слънцето се е спряло сред синьото небе: стои като божие око, което топли и радва земята. Дунавът е протекъл широк, безмерно широко, а равнината се разстлала — зелена и хубава. И синее се димчец над селата и над чердите по пасищата.

Балашев и Димка свиха децата на колело сред поляната над Дунава, разкриха картата на Балканския полуостров и се почна урок за същата тази велика река, която сега децата гледаха пред очите си и която е текла все такава непробродима още във времената на Крума и Симеона, на Асеновци и на Шишмана.

Времето летеше. Дружината учители и ученици, свити зад Чуката, гледаха само широкия Дунав и безкрайната равна Румъния. А по едно време назад, по закритото от върха на Чуката поле, сякаш се загониха черди добитък: носеше се като изпод земя глухо тътнене.

Балашев се сепна — спомни си за селяните. И отърча към върха на Чуката. Но преди той да стигне тук, равнината далеч се процепа от грозен ек: нейде сякаш се светна, после като че ли вихрушка зафуча или градушка зачести и — екнаха цели залпове пушечни грмежи. Полето простена — рев се чу, плач, писък. . .

Балашев се яви над Чуката и се застоя ужасен: пред него се разкри равнината, почерняла от селяни и войска. След малко отърчаха Димка и децата, разплакаха се, а над главите им запищяха куршуми. Балашев се опомни. И не смееше вече да хвърли поглед към почернялата сега равнина, по която се беше размахала с всичка сила косата на смъртта. Той забърза: с не децата зад Чуката. Насядаха всички. . . Балашев се облакът на коленете си и си стисна главата: сега вече е свършено! След тази сеч ще дойдат военни съдилища и бесилки. . .

А иззад Чуката въздухът се процепваше от нови грмежи и от нова вълна писъци и плач. . .

В полето неочаквано се беше разиграла страшна буря. Донесената в Шарбабинци вест, че иде войска, не излезе лъжа: из града се беше дигнала пехота, кавалерия и артилерия. . . Защото и селата по цялата равнина бяха скочили на крак. А скоро след това полето почерня от въоръжен народ.

В това време Желяз, който при стадото си под Чуката следеше всичко, прибра овцете в кошарата и кръвта заигра в младата снага. Той се подвоуми — да не отърчи ли при хората? Момъкът се двоумеше, защото отникъде още не беше гръмнала пушка. Инак пресмяташе, че старият му пастир би могъл да пази стадото. Но преди още да се реши юначният момък, далеч в полето екнаха залпове и се дигна ужасна бъркотия. Тогава Желяз нарами подкования си кривак, излезе над кошарата и като тури ръка над очи, следеше бъркотията и все по се разтреперваше. А скоро стана явно към къде клони: селяни на тълпи бягаха и ревяха зли и безсилни, отчаяни и плачливи. И сякаш не ужасът пред смъртта ги гонеше: по лицата им се четеше не страх, а слисване, изненада. И колкото по ревяха те

и се пилееха към брега на Дунава, толкова по налитаха зад тях разпокъсаните отделения кавалеристи — останали без офицери, побеснели, налитат като стрели и секат.

Желяз почна да изтръпва. Той беше юнак човек и сега странно му идеше да гледа как бягат към него предшепа конници стотици селяни, изгубили ума.

— Турци ли сме ние, че да ни колят така! — проговори по едно време, без да ще, момъкът с глас и почна да крачи срещу търчащата към него навалица. А гърдите му — широки и силни — страшно се подуваха.

То беше чудо: сам-самин левент момък вървеше все по-упорит и по-гневен срещу хукналия на бяг народ и колкото по приближаваше тълпата, толкоз по се разтреперваше той, мъничките му черни очи изхвъркваха навън, страшната подкована чомага се тресеше в ръцете му и накрай гороломно изрева:

— Що бягате ба, вашата. . . що бягате? Турчин ли ви гои!

И като завъртя страшната си тояга, ревна:

— Назадте, че ви потроших! Назадте по мен! Ще колят, ха! Ние с камъне ще ги избием ба!

И опулената навалица се сгъсти и застоя. Разпсувалите се зли мъже извъртяха първи гневни очи и току зареваха от всички страни:

— Връщайте се ба! Нека ни изколят ба!

И на тълпи се залутаха — камъни събират и викат с проточени гласове:

— Връщайте се, хора, хе-е-е! Наза-а-адте!

След малко, разпъхтени и с налени в кръв очи — страшна вълна, — тичаха по Желяза, който само широко крачеше и насочен малко напред, теглеше право към първото отделение кавалеристи.

Войниците сапикасаха неочаквано поникналия неприятел, постреснаха се от повърналата се гъста вълна народ, повъртяха конете си, сгъстиха се десетина души и после по команда се спуснаха като стрели върху Желяза. . . Тълпата се полюля, из нея изхвъркнаха чер облак от камъне, кавалеристите се поразбиха. И тук рев продра въздуха — реवेशе Желяз. Никой не видя кога

той се озова сред конете на войниците. Сега буйният момък се развъртя със своята чомага и — не биеше, а трошеше, убиваше. Въодушевена от своя герой, тълпата се нахвърли като гъмжило на групата кавалеристи и възторженият ѝ рев показваше, че тя вече побеждава. Но... дигна се писък от едина край, разлюля се нещо и се понесе плач:

— Майчице, бягайте! Избиха ни беей! Бягайте-те!

И от двете страни на навалищата изведнаж налетяха нови отделения конници. Селяните хукнаха пак към брега на Дунава. Тогава група кавалеристи завиха като змии своите коне около побеснелия в свирепото си юначество Желяз. И се почна чудна борба — минутна, но страшна; могущият овчар успя да завърти още два пъти своя подкован кривак. Първия път той улучи кон по гривата с войника заедно, а втория път почувствува само, че не улучи да удари, ами заедно с тоягата си се прихлупи на земята и с две шепи си закри лицето. Сега той се давеше от кръв, която бликаше и му обливаше лицето. То беше грозно: Желяз — и така изморен, но със замаяна глава — се обхвана от ужас, стори му се, че умира, склопи си очите и тук едвам чу над себе войнишка команда:

— Сто-о-ой! Недейте го убива, момчета, юнак човек е!

Брегът на Дунава потъмня от народ. Лодките под Чуката бидоха гласнати във водите: ще се прехвърлят насреща, в Румъния. Отърчаха обаче стари хора. И на бърза нога се събра съвет. Той реши: ще се спасяват най-напред първенците от селата и нарочените учители и писари, та после вече, който иска.

— Ази, братя, няма да бягам! — заяви чичо Бинбел и съкрушен, седна на брега.

Бедният старец! Той гледаше сега с мътни очи — чуди се сякаш, че не си е в селото, мирен и почтен семейник, ами е тука като някой крайнинец — окъсан и оголен.

— То не може! — обади се шарбабинци. — Ти ако не бягаш, нека никой да не бяга!

— Вие викайте учителя — отговори чичо Бинбел, — рекоха, той бил зад Чуката... Него викайте да бяга! Те да бягат, че са на очи... На тях ще си изкарат гнева онези в града, а ние сме прости, на нас е лесно.

Обърканото говорене на стареца се разбра все пак от записаните бедни селяни. Така трябваше: другите да бягат, дето подучваха народа... и по митингите дето излизаха налице...

— Е, да викаме учителя! — хукнаха няколко шарбабинци.

— Той няма да дойде — смънка Мирьо, който беше вече в лодката — посърнал и мъртвешки блед.

Чичо Бинбел се взря замислен в лицето на писаря. И стана.

— Право рече, писаре — каза той, — върви ние двоица... то трябва... ние ще принудим учителя да избяга!

Но Мирьо гузно се огледа — сякаш го беше страх да слезе на брега!

— Не се бойте вече — викнаха му от брега. — Войската се върна.

И писарят последи стареца за към Чуката.

А там, на божуровата полянка, сега се бяха струпали всички оцелели шарбабинци. Димка стоеше настрана с децата и през сълзи слушаше страшните полудуми, с които селяните се опомняха от преживяната грозота. Балашев все още седеше, облакът на коленете си и закрил лице с двете шепи.

— Изгоряхме, учителю! — трупаха се около му бедните селяни. — Ех, добре ни ти учеше!

Но потресеният в душата си момък не дигаше глава и не проговорваше. Само ръкавите му се обливаха сега от сълзи. Като че ли се беше вече отвързал предишният възел в душата му. Най-после откъм Чуката се понесе из уста в уста мълга:

— Викат те, учителю! Думат да бързаш!

Балашев сепнато стана, мислеше, че идат да го арестуват. И видя да приближават чичо Бинбел с предишния писар.

— Ела, учителю — завика му старецът, — върви! Искам да ме послушаш! На водопоя има лодки, ще се качиш и ще се прехвърлиш отвъде, във Влашко, докато у нази се умири.

Балашев гледаше записан, като че ли не разбираше. — Ама... къде? — попита той и изведнаж долната му челюст потрепера.

— В Румъния, учителю.

Балашев разбра. Изви зли очи към писаря. После се вторачи в стареца:

— Да не ме чакат там тато и мама, чичо Бинбеле? Или е дотам пуста-опустяла тази българска земя, та за нас няма педя трап в нея?

— Не ставай такъв, Балашев — смънка Мирьо.

— Какво? Бързаш ли сега? — продума глухо и със страшна злоба Балашев. — Разплакахте толкова майки... и сега треперите за кожата си. Пък ред е с главите си да изкупите прошка... с главите си!

— Върви, за бога — прецеди през зъби Мирьо, — прав-крив после ще търсим...

Балашев изгледа селяните и викна:

— Вървете си, селяни, по домовете! Ако има грешка, има и прошка. Пък комуто грехът е голям — нека го плаща. Таз земя ни е родила и няма къде да бягаме от нея!

* * *

След кървавия ден войската обсади Шарбабинци. Между върналите се в селото липсваха само писарят и мнозина крайненци. Полицията, която придружаваше войската, залови Балашева, чичо Бинбела, кмета и още няколко първи селяни. Откараха ги още през нощта пеша в града. Балашев беше възбуден. Той мълчеше, но в душата му се нижеше като тревожна песен реч-обвинение, което би могъл... което непременно ще отправи пред съда срещу забравилите чест и съвест лихвари... срещу озверелите за лека печалба на дър-

жавен гръб предприемачи и срещу бездушните дъдривци, които са се втурнали сред народа само напосоки.

— Ти, учителю, не мисли — намери сгода да му каже по пътя чичо Бинбел. — Ние ще си думаме, както е било. Нали ти спря хората да не бият старшията и стражарите още оная вечер? То да бяха послушали теб селяните...

— Нас си ще спасим ние, чичо Бинбеле, току мъртвите не ще възкресим — отговори Балашев. И продължиха мълком пътя си сред полето.

Из другите пътища на околията отделения конни стражари водеха също такива чети заловени селски първенци. И на утрото подземие в Русе, наречено в тъмни времена «гробница», пак се насели.

В цялата страна сечта при Шарбабинци дойде като предвиждана и пак неочаквана грозота. Тези, които съчувстваха на селските вълнения, свиха език пред растящите подробности за грозната сеч. А които бяха за реда и против бунта, почнаха плахо да се вслушват в разказите за проявеното от безименни людие в народа юначество.

Тогава се понесе из града мълва за един селски учител, който едничък е догаждал какво може да стане, та е възпирал селяните. «Да имало още един като него в селата — точеха се сега езиците, — не щяло е да се случи нищо.»

Тази мълва излизаше от показанията на шарбабинци. Те разправяха до един все онова, което беше станало. Следователят дълго не вярваше: Балашев е изпъдил стражарите от селото, а нали и бунтът се беше подхванал от същото село, от Шарбабинци! Но всички обвинявани преповтаряха един и същи разказ, който оправдаваше главния виновник на бунта — Петра Балашев.

Самия Балашев още не разпитваха. Властите не можеха да се доверят на добитите показания. И на управителя текна мисъл — следователят да привика Балашева в стая, от съседната на която да се слуша разпитът. Депутатите и други не вярваха на селските показания: те искаха строга присъда, говореше се дори за

военен съд. И мисълта да се подслушат показанията на Балашева мамеше всички.

Балашев се яви блед, но не посърнал. Следователят го бави длъжко, без да го погледне, после грубо го разпита за име и друго, като искаше да го смути, види се, и след това изведнаж се втрени в него:

— Вие сте човек на идеи и идеали, човек борец — за такъв ви смятам. Е, бъдете минутно геройски честен: кажете, не сте ли вие виновен. . . дори главен виновен на бунта, подхванат от селото, в което вие учителствувате?

Балашев си потърка челото и каза:

— Позволете ми да седна.

И после обясни:

— Господин следовател, аз не съм още човек на идеи и идеали. Но в тоя бунт. . . комай чѐ участвувах.

Следователят се начумери неспокоен. Зад неговата тата на съседната стая стоеше непритворена. Той неволно хвърли поглед към нея. И продължи:

— Значи, признавате се за виновен в станалото?

— Да, ако обичате.

— Отговаряйте: да или не.

Балашев се усмихна тъжно. Той смънка:

— И да, и не.

— Вие сте се явили пред селяните вечерта, срещу деня на бунта, хокали сте полицията и сте станали причина да се изпъди тя от селото — признавате ли това?

— Да.

— После сте държали реч на селяните.

— И това ли знаете?

— Отговаряйте, каквото ви питам.

— Добре.

— Разкажете!

— Заранта, когато войската е сякла селяните, аз показвах на техните деца едната граница на отечеството, ха-ха! — изсмя се глухо Балашев.

После отсече малко грубо:

— Върнете ме в затвора, господине: викали сте ме да се гаврите с едно престъпление, за което вие и по-

добни на вас са може би повече виновни, отколкото всеки друг.

Следователят се намръщи, мълча длъжко и после меко подзе:

— Успокойте се. Ако сте прав, то не може да се укриве. Разкажете всичко, каквото знаете.

Балашев помълча и отсече:

— Ще говоря пред съда.

— Добре, но. . . аз бих могъл да ви освободя, ако отговаряте. Кажете ми, моля ви се: когато селяните са бягали през Дунава, те са канили и вас да минете в Румъния. Защо ви са канили, ако вие не сте били съгласен с тях?

— Изпъдил бях от селото стражарите.

— Да. Но вие тогаз сте плакали. . . Говорили сте, че костите ви в тази земя трябва да бъдат погребани.

Балашев отговори злъчно:

— Оставили сте в тъмните наши селца да се разправят само бирниците, които продават мило и драго. Търпите там попове, от които черквите са увонели на вино, на псувни и на кирливи гологани. Най-после в тия селца сте пуснали млади хора като мене, които са се скарали с бащите и майките си в градовете — все фалирали еснафи, та са викнали из селата, че едвам ли не светът пропада. . . Оставете ме, моля ви се — прекъсна се изведнаж Балашев и загледа настрани.

— Но да довършим, господин Балашев. Вие мислите, че. . .

— Аз мисля, че не трябваше да допусна селяните да бъдат тъй безсмислено изложени! — промени Балашев изведнаж глас.

— Как трябва да ви разбира?

— Така — за мене си го казвам: допуснал съм да се разиграе пред моите очи такава страшна съсипия за толкова хора, значи, виновен съм.

— Как разбирате вие, че сте допуснали?

— Господин следователят не може да не търси законната страна на работата — усмихна се пак Балашев. — Но вие вече знаете: пред законите аз не съм

крив, дори наопаки. . . Но нима с това се свършва всичко? Нима то доказва чия да е невинност?

— Но аз ви разпитвам като следовател, господин Балашев.

— На следователя отговарям, че съм чист като гълъбица — подби се Балашев. — Но това е ирония с истината, господин следователю: има престъпления и вън от законите.

Следователят затвори делото, подвоуми се, после излезе от кръга на масата си и протегна ръка на Балашев:

— Преставам да съм следовател. Ето ми ръката! Сега Балашев заговори свободно:

— Боли ме да ме разпитвате за станалото, което, все ми се чини, че можеше да се отбегне.

— Нима можеше?

— Ще повярвате ли, и самите селяни не подозираха това, което после извършиха.

В отвъдната стая се размърдаха столове: вратата се отвори и при следователя влязоха управителят и депутати. Те обкръжиха Балашева. И го заразпитваха. Той стана пак мрачен.

— Но селяните са се готвили отдавна, купували си оръжие — каза следователят.

— Там е обидното за мене — промълви Балашев. — Пред очите ми ставаше това. И аз до последния ден не вникнах. Очевидно, бедните хора се готвеха да се разправят с някаква сила, която ги дразнеше, но. . . мигар не можеше да се предвиди докъде може да доведе това?

Балашев се унесе — разказа всичко. И следователят го покани да си напише показанията. Младият човек се поколеба. . . Не желае да дава показания! Добре му било в подземие: дали са му отделна стаичка, мъничка наистина и тъмна, но все пак с едно прозорче на тавана: дене виждал къс синьо небе, ноще — по някоя звезда. А това било удобно: в такова дъно, тъмно и влажно, човек, ще не ще, подирвал светлинка и топлик в самия себе. . .

Следователят се смееше. И обеща веднага да го пре-

мести в стаята на старшията. Балашев замахаше с две ръце:

— Стражари само да не виждам, дявол да ги вземе! Добре съм си аз в подземие. Наистина, няма да подпиша никакви показания, ако настояте на такъв преместване!

. . . Когато го поведоха към подземие, посрещна го бай Балашко. Казали са му, че «сина разбождат», та го причакваше. Старецът дигна насреща му длан.

— Кротувай си! — викна. — Като си бил прав, да не те е еня. Кротувай си: днес-утре ще те пуснат. И се разминаха.

А след малко, когато Балашев слизаше в подземие, очите му премрежи сълза, тъй топла, каквато отдавна не беше бlikвала в тях.

. . . Вратата на тъмницата се заключи. Балашев почувствува пак онова настръхване, което изпита, когато най-напред влезе в подземие. Но сега той се поуспокоиха. После склони ръце под главата си, легна на сламеника гърбом и загледа късчето синьо небе, което се откриваше през малкото прозорче в тавана на тъмницата.

«Какво би било — мина му през ума, — ако бях вкаран тук без надежда да изляза!»

А едновременно чувството, което го обхвана от срещата с баща му, пробуди в оведрената му душа светли мисли.

«Бай Балашко ми е мен златен — смееше се той. — Разпитал е всичко — от игла до конец — за като как е поучавал «синът» селяните. И — облажава се сега, протрива ръце и дума: «На, какъв съм син отхранил и изучил: най бил умен той навред по селата! И да са го послушали. . . само да са го послушали него — нямало е нищо да стане.» Ха, ха, ха!» — смееше се Балашев с глас.

«И ходи сега — мислеше по-нататък за стареца, — ходи из цял град и подслушва какво се говори. И ще му се да каже нещо, да се похвали, но горделив е, сумява се, че ще му се смеят, и — мълчи». . .

А после младото момче се затъжи:

«Той вече остарява. . . Те всички стареят. . . А живели са тия хора комай едничко за нас. . . цял живот само за нас. . .»

И стана. Спомни своя състудент от София: пиан, не търпи да му се спомене за родители, следвал по медицина и гледа на всичко като на труп за разрязване и изучаване.

«Нешастен болен човек — помисли. — А все пак той ме сепна. Избави ме от чувствено пълзене пред маниаците на идейност. Отърси ме от кората на професорските записки. . . Да, тъй е, макар че всичко това се свързва в душата ми с неговия гаснещ образ.»

После легна пак с ръце под главата и мъгливо си спомняше често повтаряната пианна проповед на недовършилия медик: «Планети безчислени. . . През векове морета и реки заливали сушата и са се отливали, планини се явявали и се събаряли, бездни се откривали и се закривали. . . Туй е важно, пиле Петре, то е дивна шега, да създадеш такива грамади като световите и да ги поселиш с такива червеи като нас. . . Свирепа шега! Сътвори ги, дявол да го вземе, и в мъничката им червейска главичка отрази, като в капка вода, целия свят. И пусни ги да пълзят, да търсят началото и края — ха-ха-ха». . .

«Умиращ несретник! — каза си Балашев и му стана мъчно. Дося му се да походи — той най-добре мислеше, когато ходи.

Но тъмницата беше тясна. И седна пак. Искаше да помисли. В споменатите думи на пианината се долазяше някаква истина, която не трябва да се изпуска. Балашев се намръщи, мъчеше се да усвои текналата му мисъл и накрай си каза уморено: «Поне трябва да я има човек, като манерка с вода на път: ожаднееш ли, ще се прохладиш, да, да.»

И зафюфюка. Той беше жизнерадостен. И — спомни си Димка. В София срещаше най-първите хубавици, взираше се в лицата им и с дълбоко съзнание си казваше: «Димка е друга, от нея вее жива хубост: не срещам жена, която да напомня нея.» «Нима наистина

е тъй: тя да е хубава като никоя?» — мина тъмна мисъл сега в душата на Балашев. И веднага се намръщи:

«Животът нея ми даде: какво повече?»

Между това името на шарбабинския учител се носеше по целия град. И бае Балашко ставаше неспокоен. А слезе в града и Димка. Учителите и учителките от градските училища засноваха: утешно беше да се знае, че не учителите са криви за кървавата грозота, която стресна мало и голямо и за която се говореше в хижи и в палати, във вестници и по улици — вредом в страната.

Един ден бае Балашко каза навъсен на домакинята си:

— Сгоден бил той, Петър.

Майката зина, но не продума.

— И тя дошла, показах ми я — додаде бае Балашко.

— Откъде дошла? — смънка старата.

— От селото. Те заедно са били. То тя разправяла всичко. . . добро разправяла. . .

Вечерта Балашица пригоди уста:

— Е, каква е, чия е и що?

— Те си знаят. . . Дирили са се те още отпреди.

— Кога отпреди?

— Та знам ли ги?

— Видя ли я ти, някаква ли е баре?

— Хе, ще я виждам. Като не ни е питал, да прави, каквото ще.

Но Балашица на другия ден се нарочи за баня. И вечерта каза на бае Балашко:

— Хубаво било момичето и хрисимо, тука се изучило.

Бае Балашко помълча:

— Тамам. Пък и не е вече дете: намерил е ум за цял народ — хе, хе! — усмихна се той така, както домакинята му не беше го виждала отдавна. А после добави: — Истина, всички думат, да се е улучил тогава в селото, да не е излязъл по къра, не щяло е нищо да стане, тц, тц, тц. Ама такъв си е: ще кривне врат на една страна тъкмо когато най-не трябва.

И млъкнаха. На следния ден Балашица каза на мъжа си:

— Зярнах я днес — показах ми я... Хубава, с бухнати коси. Е, така се нѐсят сега.

Бае Балашко не отговори. Балашица помънка и рече:

— Да знаем какво е помежду им, че... зер, нека ни дойде в къщата, да я видим каква е, що знае, зер...

Бае Балашко прецеди през зъби:

— Като са в село наедно, тя ще знае, рекло се, кое как е било, та може да я подсторят и да дойде да ти разправи. Чева ще я дирим! Ако дойде — дошла, не ще я изпъдиш. Да вършат, каквото знаят, не ще ми ядат хляба.

След още някой ден Балашев биде пуснат. Това се знаеше от заранта в града и се събра свят пред окръжното управление. Там беше и бае Балашко, но като видя да се трупат хора, сви врат и си отиде. В къщи, при старата, беше и Димка. Старата Балашица прави-струва скрито от бае Балашко и си я доведе дома. Когато бедната жена прегърна Димка, тази се разплака тъй, че не можеше да я умират. Но после Димка сумяса изведнаж да си намери място в къщата. Балашица не усети как узна от нея всичко, какво е било със син ѝ от три години, колко е той умен между всички учители и как е ходил да се учи. А после бае Балашко пък узна всичко това от домакинята си, та и той вече можеше още на другия ден да спре пълни очи на Димка. Дори помисли: «Да го кара тя сама да ходи той да се изучава... Все по свойски карат, намерили се.»

Балашев знаеше какво е станало в къщи: обед и вечер от дома му носеха сега великденски гозби, а и по някоя записчица, написана от Димка.

И когато го освободиха, той поведе своите посрещачи — повечето градски учители — у дома си.

Бае Балашко проточи лице, като видя толкоз много гости. Но човекът се беше възгордял, та това му помогна да надвие на своята свенливост.

— Ха де, честито избавяне — прегърна той сина си. — Пък и занаят пред все тъй да я скопосвате...

— Как? — попита Петър.

Но бае Балашко се беше вече обърнал към гостите — изтежко, без усмивка. Думаше им:

— Влезте. Добре сте дошли. Влезте.

Гостната стая на Балашица се изпълни. Насядаха гостите. Петър си избра къта. «Тука си учех уроците» — каза. Бае Балашко седна на стол до вратата и сложи ръце на коленете си, а стопанката му седна пак на стол до него и склочи ръце над чистата си престилка. Димка канеше гостите и остана права.

— Ела при мен — повика си я Петър.

Димка не се посвени, седна при него, като остави лявата си ръка в шепите му. Бае Балашко метна поглед на сина си, но веднага гузно сви очи.

— Какво, тате — усмихна се Петър, — ще речеш, да бяхме сега като в турско време, бихме стояли диванчапраз пред гости и пред тато, ха!

Бае Балашко премижа и каза кротко:

— Какво турско време, какво сега. То всичкото е, да даде бог да се имате така, както сме се ние с майка ти имали, че на старини един другиму да си речете: сполай. Там е всичкото.

Но Петър поглумува:

— Ама ти си речи: все по-дружко е младите да стоят пред старите малко тъй, по-прибранко.

Гостите се разсмяха.

— Ами, дружко! — кривна врат бае Балашко. — Дружко щеше да е, да беше ме послушал на времето, да се настаниш тука на работа и да си бъдеш дома, при нази, а не да те изпращам още утре по чуждото село.

— Нищо, тате — махна Петър ръка, — скоро ще свършим изпита и през цялото лято може дори да ти дотегнем.

Веждите на бае Балашко направиха цял сърп от изненада и срам, наведе той глава и продума:

— Е, сега вече я каза, няма що да се рече.

И тъй като гостите се вслушаха, старецът дигна лице и с тънка усмивка додаде:

— То човек пред гости, като няма какво да говори, случи се, та смотояви нещо, дето не е за никъде...

Затова са го рекли хората: говоренето е сребро, а млчанието — злато.

Старецът жилна сина си тъй, както изтънко и кротко жилият старците. Но гостите не разбраха. Само Петър се разсмя с глас и викна:

— Мълчи, тате, засрами ме!

— А мене какво е, не питаш — стана драго на стареца и заговори той смислено: — Децата никога не догледват на бащите си. Истина, отпървом човек, щом се ожени, ден и нощ се грижи и мисли, че за свое добро работи. Току иде време — превали ти се денят — и видиш: път ти е да отминеш и да оставиш всичко, каквото си натрупал. . . Ей на къде боли тия, дето си нямат деца! На такива им става шутó, грозно им е: виждат, че е близко да си идат оттука, а нямат си свой, да му оставят това, което са печелили с толкова грижи през цял живот. Ама спечеленото било малко — нищо! Придобив е, свое е, се вика, и не се тъй лесно оставя на чужди.

Всички внимателно изслушаха простата мъдрост на бае Балашко, но никой не вложи в нея свои мисъл и чувства. Събраните бяха все млади хора. Петър дори поглумува:

— И тъй да е, тате, ти все пак имаш и без мен за кого да се грижиш, та рекох. . .

Петър се усмихна широко и не посмя да си довърши мисълта.

— Не се смей — каза бае Балашко. — Аз ти казвам нещо, което сме заварили на земята и ще оставим. Ти пак си карай на своя глава, както знаеш, току. . . не смятай, че мен ще огорчиш или майка си — това не смятай! Тя и да си поплаче — майка ти де, — плаче от това, от което, да речем, се сърдя аз. А то е: ти да си дома! Нè, и къща, и стока са твои и на сестрите ти: ваши са, не са наши, нам е вече ред да отминем, а не ще ги отнесем със себе. . . Дори да искаме, не можем, синко: там е педя място! — усмихна се благоговейно бае Балашко.

Петър се нещо трогна, та Димка обърна разговора:

— Пък аз все още си мисля за бедните жени там в селото.

И като въздъхна, каза благо усмихната:

— Да сте отнякъде, че да чуете: и до днес коя жена ме срещне из село, ще се припее: «Почернихме се, учителке; де да бяха послушали нашите мъже учителя. . .»

Петър замъгли очи.

— Гледайте да ме прехвалите сега — смънка. — Умен съм бил. . . Кой знае! Струва ми се, тъкмо аз със своя ум масло подлях в огъня. Колкото повече мисля, толкова по-виждам какво е било.

Млъкнаха. Някой каза:

— Нали селяните и сега помнят как си ги учил, значи, учил си ги ясно.

— Видите ли — подзе Балашев, — у нас едни казват: «Какво му е на нашия народ? Той само не е научен доброволно да плаща данъци, та трябва да го научим.» А други отговарят: «Вие сте го подгордили, то е свършено, ние ще ви научим вас». . . Делят кожата на мечка в гората! А що е народ? Аз, ти, Иван, Стоян; нашите бащи, майки, родове и познати. . . Ето, тъкмо това не се чувства у нас от тези, които са за и против народа. Земат само простациите за народ и едни искат да им турят юзда на устата, а други — не дават. И ето, аз се намерих по средата и рекох на простациите: «Те юзда ще ви турят, но вие се дръжете, ритайте, само недейте рити силно, може да ви строшат краката». . . Ето това е то, което ме спаси днес от затвора! Но — мигар то е новото, което трябва да внесем ние в живота?

— Кое е тогаз новото? — питаха.

— Да, кое? — помълча Балашев. — Само едно съм домислил сега, в затвора го домислих: ние, българите, ако се запътим, па било то и на безкрайно далечен път, вървим упорито като биволи. Но попаднем ли на кръстопът, разбиваме се като пилци, или пък просто заковаваме нозе и тъпчем все на едното и също място. Пълни сме със сили, упорит народ сме, но. . . тъкмо сега сме на кръстопът: едни се разбиват, други дремят, а аз от две години тъпча все на едно място. . . Път няма, сякаш път няма!

Смълчаха се всички. И Балашев, който беше на-

вел глава, потърси по свой ред да промени разговора. Той се обърна към Димка:

— А как е твоята Гергина, Димке?

Димка се жегна.

— Тя се стопи като свещ. Баща ѝ затвориха, а съсечен е и единът ѝ брат. Но държи си Желяза — усмихна се Димка. — Аз ходих с братчето ѝ в болницата при него — при Желяза.

— Как? — изненада се Балашев. — Нали още на Чуката ни обадиха, че го съсекли войниците?

— То с Желяза е чудо — разказа Димка, — извървя се цялата околия да го види. Самите войници ходили в болницата да го гледат: елисал той тогав всички с юначеството си. Фелдфебелът думал, да е имало между селяните още трима-четирима като Желяза, можали са да разгонят всичката кавалерия, защото сам Желяз пръснал неколцина, като свалил и войник. . . А един гъдулар от Трънол му извадил песен, та я пеят вече по цялата околия. . .

Балашев изви очи. В него оживя сега пак пламеният дух, с каквото го беше видяла най-напред Димка и каквото го беше залибила.

— Такъв юнак — прибърза да склочи късия си разказ тя.

— Страшна сила има в нашия народ — каза като на себе си Балашев и после попита: — Е, ще оздравее ли. . . Желяз?

— А, той, току-речи, е оздравял, само. . . — смънка Димка и горчиво се усмихна.

— Какво?

— Лицето му е като преполовено: съсякан е през носа. . . обезобразен — обади тя глухо.

Балашев прехапа устни. Гостите разпитваха. Димка разправи за Гергина и за Желяза.

— Изплака си очите, бедната — говореше тя за Гергина, — хлипа по цели нощи. При мене спи. Каза ѝ бях, колкото за утеха, че лекарите ще изпълнят целия прорез в лицето на Желяза и ще остане само малък белег, та тя. . . плаче, но сгажда от време на време да ми пришепне: «Пиши ма, учителке: нека го добре

церят. . . после ще си плати той харча. . . само да зарасне — да не остане на лицето му». . . И плаче.

Петър се изчерви и заговори:

— Такива неща не се забравят! Това е ехидство на съдбата, подигравка е — дива, безмилостна. Една нечувана гавра с нещо тъй чисто в живота. . . нещо, което. . . Но вие не знаете какъв хубавец беше тоя Желяз!

И махна ръка. А Димка продума с треперлив глас:

— Какво беше на първата задушница, след като погребяха убитите!

Гостите почувствуваха, че имат да чуят нещо страшно.

— Няма да го забравя — продължи Димка. — Пробуди ме в зори проточен плач, който идеше от всички страни. Скочих уплашена: чудя се — каква нова беда може да е? Замайна бях, както и всички от станалото, та. . . И отърчах на двора. Их, какво да видиш: плъпнало цялото село към гробищата. . . Гергина, майка ѝ, жени и мъже — реват. Страшно, много страшно беше. . . Подкосиха ми се нозете, не знам как и сама се озовах между всички. . . там, в гробищата. . .

Димка си обърса сълезите и продължи:

— Старци се припяха като деца. . . Пищят всички — тук жена и дете, там майка и сестри, и бащи, и братя, — всички на един глас пищят и викат — по име викат убитите. . . Бога привикват, молят му се и кълят със страшни думи, а надали и знаят кого. Скъса ми се него ден сърцето. Следобед си тръгнах за града, а на гробищата все още редяха, все още припяха.

Стаята беше онемяла. Треперливият глас на Димка бавно заглъхваше по кътовете. Изведнаж от нечий гърди се откърти стон. Настръхнаха всички, тишината в стаята потрепера — и избликна нервно ридание.

То беше Балашев — подави го хленч. Той се тресеше цял и с бързи стъпки излезе от стаята. Бае Балашко се намръщи. Но после кротко наведе глава и каза:

— Знам си го, добро сърце носи, милозлив е.

ГАБРОВКА

I ВЕТЕРАНКА

Звездите гаснеха — превалише нощта. Едно сплашено от зората самодивско облаче прелетя като ранна птица над «Градището» при «Петкова нива». Янтра глухо шумеше, дебном къпеше скалите, за да не смущава утринната дрямка на Балкана. Само баба Лалка Хаджигунчевица мижеше безсънно под тежината на своите осемдесет години. Но скърши глас нейде в двора и продра тишината ранният петел. . . не оня, който изкукурига преди половина век тука, в Габрово, та разбуди всички българи — не, а ранният петел на първата бабина Гунчевичина снаха.

И баба Лалка разкри набръчканите се безреси клепачи, та дигна натежалата си стара глава. Тя спеше в същата оная стая, в която нейният хаджи Гунчо бе ѝ снел преди 55 години невестинското було; в същата тая стая, от която тя беше следила през 30 и повече години голямата търговия на стопанина си в Цариград, като бе нагледвала сама деветдесетте негови чаркове за гайтан по Янтра.

Баба Лалка отви сега прегърбените си плещи, понатисна белия си косичник, пристегна си забрадката и стана.

Би рекъл човек, че старата жена не е ни мигнала през тази нощ. И наистина, баба Лалка комай не беше пренощувала тъкмо в стаята си — в тази стая, където тя преди 19 години бе дълги нощи бдяла над болника си стопан, та най-после призори приклопи очите с чисто

от сърце напътство: «Прибрал те господ в царството си.»

Залисана беше сега баба Лалка: съвестта ѝ се пи-
лееше навън някъде.

А петлите отсам и отвъд Янтра подземаха.

Най-после баба Лалка пъхна дясната си ръка в ля-
вата пазуха, побара с пръсти на голо под лъжичката
си и напипа една възгорава жилка, която според ди-
шането ѝ се обтягаше, потреперваше, разпущаше се и
пак се обтягаше, пак потреперваше.

— Играе — си каза старата жена.

Тая жилка под лявата лъжичка на баба Лалка
беше надебеляла отпреди двайсетина години, тъкмо
през усилените ония дни, когато Осман паша се бе-
ше увързал в Плевен, та секнала бе през три месеца
всяка търговия. Тогаз бабинът Лалкин стопан хад-
жи Гунчо тъй си беше объркал сметките в Цариград,
щото дори го и запряха, та една заран баба Лалка бе
липсала от Габрово. . . Светът казваше, че тя тогава
сторила чудо. Но ней беше залисно после да си спомня
всичко, а сега вече не можеше и да си спомня. Тя само се
чудеше как се е намерило тогава в гърдите ѝ такова
сърце, да се откъсне от децата си, да отърчи слепеш-
ката през балкани, през морета, че да намери стопани-
на си, да го вземе от затвора и да си го доведе дома. И
ето онова, което ѝ остана от всичката усиленна тогава
залисия, бе тази надебеляла жилка под лъжичката ѝ
отляво, която заякваше и заиграваше, колчем баба
Лалка се наканеше на път или колчем чуеше, че се е за-
вързало нещо с някого от деветте ѝ синове.

Пипаше си старата жена болното място сега, ус-
михваше се, а нещо топло и тревожно все по се разлива-
ше в измъчените ѝ гърди. Трепваше заякналата ѝ под
лъжичката жилка и тревожният топлик бликваше в
самата ѝ изстинала кръв, та смъртно замъглената душа
на старата жена се обхващаше от някакво безпокой-
ство, като че ѝ предстои да види чудо някакво, или пък
нещо такова, което е досущ по-небивало от всичко онуй,
което е тя преживяла и което се пилееше навън от стаич-
ката ѝ по тия ѝ разпокъсано натрупани дни, месеци,
години. . .

От две недели в къщи у бабини Лалкини ставаше
одумване — тихо, със забикалки — за сватбата на Мон-
ка — последния засега бабин Лалкин ерген.

Баба Лалка беше опазила от рожбите си само де-
вет — все момчани (бог не бе я сдобил с женска рожба).
Те според времето на раждането си и според кръстни-
ците им се деляха по имена надве: Минчо, Тотьо, Драг-
ни и Никола се зовяха първите, а след тях идеха Атила,
Крум, Асен, Симеон и Александър.

Александър беше изтърсакът на баба Лалка. Той
сега навършваше 25 години и едвам беше преслужил
във войската. Но него баба Лалка не считаше още за
ерген, защото Александър се беше увързал да учител-
ствува пет години, а щеше и тепърва да се учи.

Всяко лято по Петровден Александър си идеше в
Габрово при майка си и при най-стария си батю Мин-
ча — първенеца бабин Лалкин. Тогаз баба Лалка се
приготвяше и предприемаше своите летни походи, кои-
то траеха до късна есен. Тя навестяваше комай всич-
ките си синове, които се бяха попилели край Дунава,
през Балкана, към Черно море.

Това беше така от ред години. Но лани баба Лалка
намери най-после, че е натежняла. И когато на есента
се нарани пак да се прибере в своя дом, при първене-
ца си Минча у Габрово, тя отсече — дотук ще ѝ ходе-
нето! Ще се прибере вече и не ще излиза! Ако на сино-
вете ѝ домилее за нея, нека я навестяват, докато ѝ
настане близкият ден, да се пресели и тя на оня свят,
при татка им. . . Задушевно бе говорила това баба Лал-
ка на синовете си, като ги целуваше есенес на прощав-
ка. А те ѝ се хилеха тогава и тайно в душата си не вяр-
ваха на майчиното си решение. И как да ѝ повярват:
познаваха си я те! Чева тъй лесно можеше да преглът-
не баба Лалка ето това — да ѝ се намери нейде някое
внуче и тя да не отърчи да го види? Или — още по-
мъчно — да ѝ се приведе нова снаха, а тя нито да я ви-
ди, нито да я опознае, нито пък да разпита за рода ѝ?
Че то не беше еднаж, не бе дваж — в такива случаи
баба Лалка и на легло да е, пак ще стане и ще отърчи
дори и през Балкана. Ето, лани Асен, капитанът, пре-

скочи от Стара Загора в Казанлък и след едно-две писма до майка си, току я покани — на сватба! А баба Лалка се беше улучила на легло — поокършила я бе пролетна треска. И накара тя първенеца си Минча да им пише там, ако щат, да не бързат толкоз, че майка им не може току сега да дойде: болна е. И зачака старата майка да види ще ѝ гонят ли честта. Но какво да чуе: Тотьо и Монко от Шумен прескочили в Сливен при Крума, а оттам прекосили, кажи го скритом, право в Казанлък, че току се получи писмо от Асеня и годеницата му — искат те старата им майчица да ги благословяла с писмо, па то стигало! Как заигра тогава оная жилка отляво под лъжичката на баба Лалка! Тя напусна още начаса леглото. А до вечерта не съдържа я: извади пет кантакузени от спастрените си за старини 10 000 грошове, че без да пита Минча, прати ги на Паскалева хан, да ѝ пазарят файтон, и на заранта. . . на заранта тя, като руски топ, се прехвърли през Шипка. Познаваха бабините Лалкини синове своята стара майчица, та по-малко ѝ слушаха заричанията и окайванията, а повече ѝ се бояха от очите. Ето, миналата година, по сватбата на Асеня, пресрещнаха я на Шипка Крум и Монко с един нарочен файтон, посипан с пет коша гюлове, и искаха да я покачат в него, но. . . нали тя бе узнала, че Асен дигнал сватба без нея — не ще и не слезе от файтона си. Мълчаливо беше шествието тогава към Казанлък. Гледаха я Крум и Монко до Хаса: сухи ѝ очите, устните свити — ще има градушка. И наистина, баба Лалка тогава беше свила под език нещо: тя гласеше приказка една да тракне на сина си и на новата си снаха, ама такава приказка и тъй да им я тракне, че да хване място за една и половина. Но когато минаха Хаса и втънаха под сенките на гъстия орешак. . . баба Лалка се извърна от файтона си, загледа синовете си ужка още сърдито, че току им се ухили. . . Хе, мило беше: Монко плесна ръце, кресна на файтонджиите и полетя към майка си.

— Вие. . . това на — забъбла баба Лалка в прегръдките на сина си, — това. . . не забравяйте майка си, че да ви не забрави и бог!

Каза тъй баба Лалка приказката, която беше приготвила тогава да «тракне» уж на младоженците, че като ѝ отлекна на душа, току уви ръце ошията на Монка и си хубаве поплака.

И не щя вече да се противи — остави се на Симеона и Крума, дигнаха я те на ръце, пренесоха я във файтона сред гюловите, че като я посипаха с ония китни трендафили по главата, по раменете, по полите. . . кървавочервени и млечнобели, румени и пембени. . . старостта ѝ превърнаха на младост, майчинството ѝ — на царство.

И влезе баба Лалка тогава в Казанлък като майска царица!

Усилни години на дълбока старост! Крепеше се сега баба Лалка, приведена на кревата в тъмната си стая, слушаше как прегракват петлите отсам и оттатък Янтра, а ушите ѝ фучаха от слабост, премаляваха ѝ гърдите и изтънелите ѝ безреси клепащи я не слушаха — припадаха. Не, натежняла бе вече тая година баба Лалка! От пролетеска насам, колчем слезеше на двора, наведеше се, хванеше разтреперените си колене и поклатеше глава — не щат вече да ѝ служат. . . Да, натежняла бе тя хубаве и само това ѝ припряно сърце не улегваше в гърдите ѝ, само то не отмаляваше от тежестта на годините. Унесеше се понякога баба Лалка, заредеше в памет синове, снахи, внуци и внучки. . . и смънкваше си като лани в Казанлък: «Ех, млади сте ми, чеда, че не знаете що е старост!» Там, в Казанлък, баба Лалка бе казала това, когато синовете ѝ досущ разтопиха от умиление нейното жежко майчино сърце. Слезна тя тогава от файтона, подкрепяна от неин Тотя, а в ума ѝ беше все още това — да застъпи някак Асеня пред невестата му, че да научи и него, и нея как се не гони чест на стара майка. Мисли така баба Лалка, оглеждаше се, а току изневидяло изникна пред нея невестата. . . една тънка върба листата, румена, засмяна, с елмазени очички, речи, слезнал от небето херувим! Изникна тя и пръпна — съща птичка: пое двете вкочанели ръце на баба Лалка, целуна ги, що целуна, че

като ги застиска, че като ѝ се загали — протрива си цялата млада снага о нея. . . сякаш да е съща рождена дъщеря на баба Лалка, която бог не бе сподобил с женска рожба! Ето така досущ се беше разтопило от умиление бабиното Лалкино сърце тогаз, та като я молеха да се не сърди вече, тя си им каза — какво ще се сърди, чева може да им се сърди тя, само че това е, дето те са младички, та не знаят, що е на старост. . .

И зимьска, колчем се унисаше баба Лалка по синовете си, топлик бликваше под сухите ѝ клепки, та тя си казваше умилните думи и често окайваше своята старост.

Ала все пак непокорни си оставаха тайните на майчиното сърце! Той ѝ ерген Монко. . . За него беше станало дума лани по сватбата на Асеня. Той беше свършил Висшето училище в София и адвокатствуваше в Шумен. То в Шумен сега се бяха събрали трима от синовете на баба Лалка. Най-напред там беше отседнал Тотьо. Той се беше изучил на търговия в Немско, че като си дойде, задоми се за богатска дъщеря, почна голяма работа и лани баба Лалка дочу дори, че сина ѝ канили в София за министър, но той, за чудо, не рачил да иде — и добре сторил. Той, Тотьо, беше бездетник, а пък и скоро овдовя, та тогава повика при себе си в Шумен и третия бабин Лалкин син Никола. После пък, когато Симеон свърши в София, също отиде при братята си да адвокатствува. Та лани, по сватбата на Асеня, стана дума и за Симеона. Тогава баба Лалка посмънка нещо под нос, но се разбра само: за Монка да не бързали! . . . Това позачуди бабините Лалкини синове, та подсториха те Монка да разпита майка си. Но баба Лалка не се издаде: тя вече отдавна дърливо криеше своите майчински грижи. Каза тя тогава Монку само защо се не наканал да отскочи той в Габрово, при майка, под бащина стряха, че да навидел и свои. . . А после, през зимата в Габрово, баба Лалка често ревниво прилепяше очилата си о прозореца към Попниколова чардак. Там беше развяла поли тънкоснагата дядова попова Райничка, с дългите до пети копринени руси коси. Ней баба Лалка бе щипала бузичките още пе-

леначе на майчина нянка; шекер ѝ бе давала, когато тая заходи с голяма плочка на училището; радвала ѝ се беше по своему, когато тя поникна като тополка. И лани, когато Александър свари да си дойде по-ранко в Габрово, че води майка си на Петровден по училищата, баба Лалка чу как захвалиха хубавата Райничка, че свършила училището най-първа. Ето, сякаш от това още начаса нещо като лъч небесни озари жежкото майчино сърце на старата жена. Оживя ѝ на душата: да не пропусне дядовата попова Райничка в чужда полога! Тя беше расла пред самите бабини Лалкини очи, та си я познаваше старата жена, знаеше, що се рекло, и какво крие под ноктите си. А мислеше още тя защо пък да се не сроди и с дядо поп Никола, когото на времето неин хаджи Гунчо беше избрал да запоят за тяхната църква. . . Та тази беше бабината Лалкина тайна, която тя не щя да обади на Монка лани в Казанлък. Зер неи, бедната, многожди душата бе озарявана от такива грижи, та проумяла беше хубаве тя, че младото се лъже с очи — не с думи. И дълго въздиша зимъс, дължко се влачи с тая си мечта. А напokon — пролетеска бе, по Великден, когато си купи нови очила — реши се баба Лалка, взема веднаж написаното от сина Минча писмо и под него писа саморъчно на Монка в Шумен — много здраве му писа и още: «Изгледала съм ти мома — му драсна, — ама такава хубавелка, че свети. Накани се само и отскочи да я видиш. . .»

. . . Трябваше баба Лалка да не бърза или поне да не беше се издавала. Ето от това ѝ бяха залисата и тревогите, които ѝ гонеха съня нощес.

Старата жена намусено дигна сега глава. По прозорците бе заиграла утринна дрезгавина. «Само да му не сваря сватбата, че да види той» — си каза тя. След Великден Монко, ни оттук, ни оттам, бе писал майци си — да го не винела маминка му, той вече се бил нещо полъгал в Шумен. . . Ни оттук, ни оттам беше това писмо от Монка; баба Лалка не повтори дори да го прочете! И защо да го чете? Да го не виняла маминка му, до-трябвало ѝ да го вини! Чева тя, като му е изглеждала дядовата попова мизинка, за себе си я е изглеждала. . .

а, да прави, що ще, като не слуша майка си! Така беше отсякла баба Лалка и не искаше да знае за него. Но не мина се и неделя, а ето че той я почете с годежни дарове, пък в тях и един голям портрет на годеницата. . . Баба Лалка нямаше и да погледне дори даровете, но чудничко бе то — момичето в портрета: да е младичка — не е; да сочи къщовница — не сочи; а все пак взря се само веднаж баба Лалка в него, а то полъгва окоето и гаче удря оземи дядовата попова Райна. . . изглежда една изпъчена, горделива някаква, сякаш голямска дъщеря! Два дни се усуква баба Лалка около даровете тогаз и — не ѝ са за приемане, не. . . Пък сърцето ѝ се свило, грозно ѝ е нещо. Най-после почна да се убоява от себе си старата жена: чувствуваше, че досущ ѝ отстива от сърцето той — Монко. . . И накани се, взе портрета на годеницата, че отиде на светло, за да го гледа. . . Ала гледаше го уж, пък то не че го гледаше, ами само ѝ се пилееше умът. . . И току изтърва портрета от ръка, па насмал щеше пак да дигне очи към дядова попов чардак. . . Но докривя ѝ страшно, наведе глава. . . След малко тя, вкиснала се по своему, извика от дюкяна първенеца си Минча и го накара да подстори оня, Тотя в Шумен, да прави, да струва, да не даде на Монка да дига сватба преди Петровден. Защо да бързат? Нека Александър си свърши учителството и тази година, та да се прибере в Габрово, че баба Лалка ще види там. . .

Ето от всичко туй се беше свързало онова, което през вчерашния ден скърши страшно старата жена, а тази нощ ѝ не даде досущ да спи и я дигна сега тъй рано да се готви нетърпеливо за път.

Сметката на баба Лалка не се беше посрещнала. Тотъ писа от Шумен, че като толкова иска маминка им, то и Монко няма да прави сватба преди Петровден. Всички се досещаха за плана на баба Лалка — знаеха си я, тя и сама не криеше. . . Но ето че Александър се забави и си дойде едвам на понеделника след Петровден! А на заранта във вторник се получи писмо от Монка. . .

Това беше вчера заран. Писмото бе саморъчно от

Монка и годеницата му. То бе пратено направо до баба Лалка и затова трябва да беше особено. Тя си тури очилата и го отвори с треперещи ръце, а снаха ѝ Минчовица надзърна през рамото ѝ. И зачетоха двете жени, без да подозират какво да е. Четоха те ред един, два. . . хи, имаше нещо непроумливо! Щели да тръгнат, щом се венчелят, щели да слязат право в Габрово и ако маминка им била здравичка, щели да я вземат, че да идат заедно на манастиря, Габровския, че и там да престоят все заедно.

— Ама тука ли да им е сватбата? — попита баба Лалка объркано снаха си.

— Как, мале — в Шумен?! Я чети. . .

И дочетоха. . . Сватбата им щяла да стане ето в неделя, а в понеделник щели да потеглят за Габрово, та ако маминка им се чувствувала добре, нека се пригответи още отсега, за да идат на манастиря. Те знаели — тя, годеничката, знаела, Симеончо ѝ разправял все за нея, че маминка им била много добра, та още отсега ѝ целувала и двете бузи. Те знаели, че като имат нейната благословия, ще имат и божата, та — нека си ги мислела тя, че са паднали на колене пред нея и че ѝ целуват ръцете.

Четоха баба Лалка и снаха ѝ, дочетоха, а. . .

А на сватбата? . . . Защо не канеха те маминка си на сватба?!

. . . Както се размъща вода, преди да заври, та пуша мехурчета, така се нещо размъти вчера и в душата на баба Лалка: на няколко места по студената ѝ снага бликна дважд по-студена пот. И замижа тя, ръцете ѝ отпаднаха, ледено безсилие се разля по грохналата ѝ снага. . .

Едвам после, след дължки минути, по набръчканото лице на старата жена грейна тихо умиление — душата ѝ се сякаш поозари от нещо.

«Гледат да ме залъжат, зам да не се накая — премисли тя смътно. — Е, право е, пътят може да ме окърши, зер стара съм вече, а чеда ми са, милеят ме. . .»

Но не след много лицето на бедната жена пак потъмня. «Те ме само залъгват — помисли си тя. — Нима

ще си оставят драгостите и току след сватба ще дойдат при мене, да идем на манастиря в пустия. . . И защо да идват: . . няма защо да идват!» — отсече тя.

И на обед баба Лалка не излезе на трапезата. Обори чело и първенецът ѝ Минчо, и снаха ѝ, която от двацет години пристойваше баби Лалки в къщи, а обори чело и младият двацет и пет годишен Александър, който иначе бе весел и закачлив.

Но следобед баба Лалка не страя. С мартенска усмивка на устни излезе тя на чардака, където снаха ѝ си пощеше дългокосото момиченце, а двамата братя пиеха кафе. Седна баба Лалка, постоя, па рече:

— Иди баре ти бре, Минчо. . . ей нѝ, аз вече не мога.

Минчо дигна побелялата си глава, извърна към майка си своето обтегнато мургаво лице и я загледа изненадан. От много години Минчо Хаджигунчев не беше излизал от Габрово. Той някога навършваше Роберт-колежкото училище в Цариград, когато се дигна Руско-турската война, та баща му се обърка. Тогава Минчо махна ръка на всичко и един ден пресрещна майка си на парахода, с който баба Лалка досущ ненадейно се бе озовала в Цариград. Той се подложи на майчината си команда, размотаха те татка си от обърканите сметки, вземаха го от затвора и през една нощ отпътуваха завинаги към Габрово. Когато не след много чутният хаджи Гунчо не преживя разсипването си и слезна в гроба, то Минчо му зае мястото в дома. И под командата пак на юначната баба Лалка ето през двацет години той работи и настани всичките си братя като свои чедѝ, та сега едвам-едвам се крепеше със своя манифактурски дюген.

— Иди, ами. . . ти им си за баща — усили подканванията си сега баба Лалка.

— Защо бе, мамо, нали пишат, че те сами ще дойдат — отвърна Минчо.

— Лежи ти на това ухо — изкриви баба Лалка треперливи устни и се усмихна. — То тъй се само приказва. Чева ще си оставят току след сватба драгостите. . .

Старите мъж и жена наведоха глави, а Александър изблещи очи.

— Какво? Няма да дойдат ли? — зина той.

Баба Лалка, горда с ума си, погледна хитро своя глупавичък син и му се усмихна, като да му казваше: «За колко ме купуват те мене със своите залъгалки?»

— Да прощаваш! — изви троснато врат Александър и готов беше да каже: «Я стани бе, мале, да им се изтърсим!»

Но баба му го спря с очи.

— Ще дойдат, мале, щат — рече той, — сега е тъй обичаят: след сватбата младите пътуват.

Баба Лалка, го загледа малко нещо изкриво, смънка пак под нос: «Лежете вий на това ухо» — и си отиде в стаята. Тук тя се сложи на миндера, после пак стана, диреше сякаш да пригоди нейде снагата си. . . И най-после повлече я пак навън. Би излязла на софата, слязла би и на двора — защо да не слезе! Току. . .

Баба Лалка не си вярваше. Дотам ли е пък отпаднала, боже господи! Ни Минчо, ни снаха ѝ, нито дори Александър, никой не обелваше зъб да ѝ каже: «Че стани бе, мале. . . ти си още здрава. . . стани, та иди!»

Те нека ѝ кажеха само това! А иначе чева баба Лалка не знаеше колко е вече стара; тя сама им бе казала, че минало ѝ е вече, не е вече тя за път. . . защо да го крие? Тя това си го казваше и сама, току. . . защо я баре не подканят, нека я подканеха. . . толкоз ли е вече отпаднала!

Това беше вчера по обед. Баба Лалка не излезе от стаята си до вечерта. Когато слънцето залязваше, тя се беше свила на софата до крайния прозорец в стаята си и замижа. Така я свариха слънчевите лъчи по залез и досущ ѝ склопиха сухите клепачи. Но по едно време тя почна да гледа през тях: виждаше хубаво как слънцето залязва. . . полека, старешки залязва и. . .

И изведнаж настъпи ужасен мрак. Това се видя на баба Лалка тъй страшно, че тя се разтрепера. После обаче тя премисли, че е мръкнало, та се поуспокои и

дори се мъчеше да задреме, но не можеше, защото щипеха и смъдяха клепачите ѝ.

Най-после тя чу — вратите скръцнаха и влезе. . . Сандьо ще е, кой друг. Баба Лалка би си разкрила очите, но нали беше тъмно, пък и тежак ѝ клепачите, та тя само заслуша. Сандьо пристъпваше, ето го, седна при нея, пое ѝ ръцете. Какъв и е кротък той, весел и хубавелек! Баба Лалка запъпре клепачите си, иска да се втренчи, макар и в мрака, че да види милото си мизинче. А Сандьо така някак ѝ застиска ръцете, та и баба Лалка се посепна; пъпреше тя клепачите си, но не можеше да ги разкрие — лъчите на залязващото слънце се бяха остро впили в тях. И баба Лалка още по се сепна, като съзна, че то не ще е мръкнало: разтрепера се, бедната, заклати глава и. . .

И задърпа се, теглеше се назад от тази тежчина над очите ѝ, назад от дневния светлик, който ѝ гореше зрението, плашеше ѝ вече душата, свиваше ѝ сърцето.

Сандьо настръхна: развълнуван и плах сред самотата в мъчната тази минута, той запъпла с пръсти по ръцете и раменете на своята майка и прегърна я просълзен. . .

Тук вече с последно усилие разлепи баба Лалка скованите си от слънцето слаби клепачи, алчно и лудо загледа, па видя — видя милата си последна рожба, — разтрепера се, отпусна се на гърдите му и проплака без сълзи. . .

— А бе, мале, че да си по-добре, аз сам ще ти кажа да идем — бърбреше Александър и я милваше.

— Рекох, че ослепявам — отвърна баба Лалка глухо.

— Ами. . . нищо ти не е. Само си нещо слаба от няколко дни — успокояваше я Александър. — Да си малко по-добре, бихме още утре тръгнали. . .

Баба Лалка зачудено дигна очи и впи слаб поглед в светлите очи на сина си. Тоя се изчерви. На Сандя много се щеше да е на бабювата си сватба в Шумен! Но опомни се той сега и смънка:

— Ама те ще дойдат бе, мале.

Баба Лалка нищо не отвърна. Поръча само да ѝ сваят кафе.

И пъшка тя после, докато сложиха на чардака да вечерят. Слушаше от стаята си баба Лалка как снаха ѝ шета и. . . и току заигра жилката ѝ под лъжичката! Ето, така се случи то: дигна се старата жена, та също се разшета, заприбира. . . Хе, ще върви тя утре на Шумен, никого не слуша! А Сандьо ще дойде с нея — какво ще: чева много остава още да живее, та да я не слушат! . . .

— Минчо, сине, аз сметнах — каза бе баба Лалка снощи, като излезе при трапезата, на чардака, — ти. . . ще ми пуснеш Сандя да ме заведе той в Шумен!

Минчо се заекна, жена му изкриви устни на усмивка, а Александър зина. И после, на вечерята, Минчо кривеше глава, а младият лудетин Сандо току пляскаше длани и разчекнал си бе устата да се смее, че «Дядо им Цанков — както преплескваше той маминка си — щял да излезе пак на политическото поле.»

Така бяха снощи. А сега петлите прегракнаха — денят настъпваше. Но тъмно бе още в бабината Лалкина стая, тъмно бе и в целия стар Хаджигунчев дом, прилепен о хълма току под гората.

Баба Лалка излезе из стаята. С верни, но тежки стъпки тя прекоси софата и бутна една врата отляво, та влезе в стая, която гледаше над самата Янтра. Едвам тук старата жена посегна с опитна ръка, драсна кибрит и запали лампата, която стоеше над масичка до креват. Бавно се разля светлинката по тъмната въздълга стая. Край празната стена се дигаше до тавана черен орехов шкаф, пълен с книги, трупани навярно през трийсетте ученически години на бабините Лалкини синове. А на кревата край другата стена лежеше гърбом снажен 25-годишен левент с извито склучени вежди и с рошави, неулегнали още мустаци.

Баба Лалка сложи ръка на гладко избръснатата му буза и каза с продран глас:

— Хайде, Сандьо, да станеш.

Момъкът сепнатичко подигна глава, премига, после зачеса си носа и окърши плещи.

— Ти я не си спала я. — сложи той ръка на майчиното си рамо.

И загледа я дяволит със светлите си очи. Но старата го не гледаше в лицето — тя си беше пропиляла погледа унесено по снагата му.

— Да не е рано, мамо? — стана Александър.

— Рано то: петлите прегракнаха! — сложи се баба Лалка на стол и се заседя като мумия.

Момъкът преви гъвкава млада снага, навлече си панталоните, закръши после костите на широките си плещи и си преметна коланите. А старата го гледаше, видеше да играят тия мишчести членове, да се кършат тия широки кости, тъй гладки, гъвкави, силни. . . Гледаше тя, а хилядите бръчки около очите ѝ замираха, наведените над косматата ѝ вече устна протънели ноздри не се подуваха, проточената ѝ под острата челюст гуша се сплескваше и покой, мирно безсилие, сънливост — това едничко бликаше сега на лицето ѝ из неведомите радости на майчиното сърце.

II

СЪН В КОЛАТА

Зората трептеше над Градището. Тясното небе над Габровската клисура се издигаше високо. Наведените над Янтра къщи разтваряха старинните си прозорци, а из шубраците над тях, под скалите, славеите допяваха кръшните песни на своите утринни радости, приамки, любов.

По каменистите улици профуча файтон и след малко се озова сред море от зеленина.

Баба Лалка лежеше на пухови възглавки във файтона, мижешком гледаше как около ѝ целият свят хвърчи и стягаше ѝ се сърцето, жилката под лъжичката ѝ потръпнуваше. И ето, повлече я смътно щение: ста-

рата ѝ душа пръпна да скочи навън, че да се простре и да потъне в крилатата зеленина, която хвърчеше край файтона. . .

Лъкатеше пътят, Янтра се губеше из скалите, конете тупаха нозе, файтонът се огъваше като великденска люлка и раменете на баба Лалка все по отпадаха, главата ѝ дотежаваше. . . Накрай тя си я отпусна на пуховата възглавка, клепачите ѝ натегнаха и се слепахиха.

Александър, седнал бодро срещу майка си, втренчи се в отпуснатото ѝ лице и се ухили.

Файтонът прекоси през дървено мостче, то изгърмя под копитата на конете, та напомни гърмеж на топове издалеч. Баба Лалка се сепна, поклати плахо глава. . .

Поклати тя плахо глава и пак я отпусна, па втъна в бил и небил сън. . . и мил, и мъчителен сън!

. . . Забързала, търчи Хаджигунчевица. Поразници, топовете вече и тук се чуват, а те пуснали чарковете, хем и деветдесетях. Ако им е дала тя таквази команда, отзаранка не са ли чули, и децата го вече знаят: битката на Плевен станала много страшна, а голяма войска иде ла и от Цариград, много щяло да се разбърка! Разпъхтяла се властната чорбаджийка, сили се да извика отдалеч на хората си, но не може, защото я срам побило, че се видяла запретната до глезените. . . Но нека си речали хората за нея, каквото щат! Тя ще им викне тям, хаирсъзите: зер какво са се разбързали в това размирно време! Да спрат чарковете, да заключат долапите, че да ѝ дадат всичките ключове и да се запиляват!

«Не се залисвай, кузум! — като да ѝ е заговорил отстрани кадията. — Нашият аянин слязъл в Балкапан, та там чул и отърчал да види чорбаджията в хюкюмата. . . И го видял — запрян е!»

Прерязва се сърцето на Хаджигунчевица като с нож. «Чева е човек убил — мисли тя. — Да го вземат в ръка, да го държат в тъмница. . . сякаш не виждат какво е размирно време.»

«Ха, къзъм, тапии ли, пари ли, обици и пръстени ли, стока ли — говори ѝ пак бащински кадията, — съ-

бери какво отгдето можеш и тичай в Стамбол, че да посрещнете.»

«Боже, че как да посрещнем — мисли Хаджигунчевица. — То да туриш сега в работата си не 9000 лири като нас, ами били и 99 000, пак ще ги разпилиеш и не можеш посрещна ни мангър.»

«За друго гайле не бери — дума ѝ кадията. — Девлетът е видял добро от стопанина ти; и заптие ще ти дам, и път ще ти сторя.»

И забързала Хаджигунчевица за дома си уж, пък то тя си е била в стаята, заптието я чакал долу, та трябва само чевръсто да се облече. Взела е тя и тапиите, и майчините си наниз, и своите си наполеондори и гривни — всичко е взела. А затаила се е нещо: мисли! Ще отърча оттук в Севлиево, че в Ловеч, че пак назад, в Дряново: по там е вред познат той, нейният стопанин хаджи Гунчо, и бог ще им отплати тям, ако те сега не скочат да го отъмнат от ръце. . .

Затаила се Хаджигунчевица, мъчи се уж да спомни имената на еснафа хора по Севлиево, Ловеч, Дряново, а пък ръцете ѝ сноват в сандъка, дирят онова. . . уж знае какво, пък го е забравила. . . Ха, светват ѝ очите, сърцето ѝ забива! Тя вече знае, бръква вдън сандъка и изважда — кадифена кутийка. Пръстите ѝ треперят като от треска: отмахва тя позлатената кукичка на кутийката, отхвърква ѝ капачето, те блясват. . . два големи, като металичета елмаз, светли като звезди, бистри като роса, с по шест мънички капки наоколо и с по три навървени отдолу. . . Като тия елмазени обици на Хаджигунчевица други в Габрово не са виждани! Бърза уж тя, а пък ей, приковали ѝ се очите в тия елмази. . . премаля ѝ, бликват ѝ сълзи. . . И заплаква сега Хаджигунчевица над своите елмази, заплаква и мисли, че не е тъй плакала никога в живота си!

Упоила се в сълзи Хаджигунчевица над скъпите си обици, а в ума ѝ все се премята отдавнашното. Зер, съвсем дете беше тя, като я поведоха невеста. И горкбе плакала, когато пристъпи мъжов праг. А после, коло чем той посегнеше към нея, трепереше му тя като треперушка, боеше му се от незнаен страх. Глупеж, глу-

пеж бе тя тогиз, не знаеше нищо и нищо не проумяваше от света. А после. . . след първата зима, когато го тя чакаше в ранна пролет да се върне от Цариград. . . ех, нощи мили, блянове неписани! Не се тя посвени, когато дойде часът, не се вече убоя, когато го зърна, ами остави му се със замъглени очи, пък и пропъпла с ръце, нерешително го замилва по бузите, по врата, а после. . . после се забрави, разпетли му сама ризата на шия, вдетинено втична личицето си в пазвата му и галено намести меките си бузи по меснатите му и вълнести гърди. . . Така си беше тя бленувала в дългите зимни нощи, така беше мечтала, когато го чакаше! А той едвам тогаз сякаш я опозна, че скочи — трябва да беше забравил нещо, — скочи, отърча до голямата си чанта и скоро се повърна, та цвръкна до гушката ѝ неусетно — ето, тази кадифена кутийка! Отвори се тя и я озари, омая, опи с тия елмази!

Премята се така някогашното в паметта на Хаджигунчевица сега, а застискала си тя с отровено сърце елмазите и облива ги със сълзи уж, а сладко ѝ е на сърцето, мило ѝ е. . . Тя му на skut кацаше като птичка тогава; детски по часове се гледаше в огледалото с обиците на уши и отърчаваше при него, коленичеше до миндера, играеше си със снопа сребърни минцове, прехвърлени през шията му и събрани в пояса о златния му часовник; пъплеше с ръце по цялата му снага, засукваше му черните мустаки, хилеше му се, умилкваше му се и безпаметно впиваше устни в неговите. . . Караше го после прав да става и гиздеше го, пререждаше гънка по гънка диплите на дънестите му потури, пояса му разперяше до гърди — кесията на една страна, часовника на друга, феса му одухваше с алени устни, пискюла му разреждаше с тънки пръсти, па дигнеше десница, разрошевеше ситно едвам видимия му под феса черен перчем, че — впиеше поглед във въглените му очи, гледаше го и потръпнуваше, а лявата ѝ ръка попълзеше, ужка яката му оправя, и. . . току изведнаж пръпнеше, та обвинеше ръце о шията му и се отпуснеше цяла — нежна, гореща — на мъжките му гърди. . . отпуснеше се без дъх, като слисана, магьосана. . .

Не, Хаджигунчевица сега вече се е забравила; тя планини ще прескочи, морета ще преплава и ще намери своя стопанин, ще го отнеме от ръце, па било, че е и накрай света!

Тя в неговата стройна мъжка снага беше всичко изпитала, вкусила, разбрала!

Като ранена тигрица се е сепнала Хаджигунчевица и скача...

Скочила уж тя, а пред нея се заредили пелени и в тях гугукат... те, дечицата ѝ! И всички сѐ пеленачета! Но това не я учудва — гаукат и плачат те — милите ѝ, всички от сърце откъснати... плачат, плачат, а сълзите им са сладки, смуче ги от очите им тя, па ей dospало ѝ се и ней, мъчи се да се намести сред тях... залюлява ги в прегръдките си — всичките вкупом, па се люлее и сама...

Файтонът се люшкаше леко по стръмния път към Царева ливада, та залюляваше опряната овъзглавницата бабина Лалкина глава. А сълзите ѝ от сърдечния сън се прецеждаха през слепените ѝ очи и обливаха восчаните ѝ набръчкани страни.

Сандо се беше навел и стискаше майци си вкочанелите ръце. Той се хилеше, като да четеше през нейните прозрачни клепащи виденията ѝ. А тя — раздрусвана от файтона все по-силно, пък и стискана за ръце от сина си — омота нишките на видението. През един момент насмалко щеше да се събуди, но не можа да разкрие слепените си клепащи, та се смути, но после я обзе страх и изтръпна, като уж се досети, че била пак на вмпора по морето на път за Цариград, та от това ѝ тежи така на очите, както е и с бейката, която лежи до нозете ѝ; тя също не може да си отвори очите... Дано се бог смили и над нея, над бейката, че с коя друга ще намери тя, Хаджигунчевица, своя стопанин там, в Цариград... Боже, само да го намери!

Бглецът на бабиното Лалкино дясно око прогледна. Тя плахо опули изведнаж и двете си очи — стопанина си да намери!... Че нали се той помина! Нали и костите му измиха!...

— Помилуй ме, света Богородичке! Света Петка и света Мина, помилуй ме! — зашепна спасителна молитва изплашената от съня си стара жена и насили да дигне ръка да се прекръсти, но...

Но Александър ѝ стискаше ръцете и плахо я опомняше.

А файтонът се беше плъзнал по гладкия път и летеше сред пъстър губер цветни ливади.

III

ОПАШАТАТА ЗВЕЗДА

Нищо ѝ не беше на баба Лалка — здрава и читава пропътува тя с файтона, а в железницата спа като горски овчар. И досущ беше забравила присънилия ѝ се лош сън по пътя за Царева ливада. Само по-уморенко седеше сега във файтона от станцията до Шумен и рядко се наканваше да се поозърне, да погледа божите чудеса наоколо: назад през могили се дигаше ридът на Або-ба с изправените камъне, отляво се пенеше поднебният конник на Каспичанските скали, а напред, през разхълменото поле, се дигаше тъмният стълб на Стара планина. Александър държеше сянка и току се извиваше да гледа напред. Той беше телеграфирал на батювците си и не можеше да не ги посрещнат, но — никой още се не мяркаше по бялналия се далече път. Младият момък беше нетърпелив: навремени смигаше той очи дяволито: «Мирно! — ще им викне: — Да живее шефът!»

Залутани по небето облачета превръщаха юлския слънчев пек на задушна мараня. Баба Лалка се потеше, а душата ѝ все по-се притесняваше, па току я помами смътна грижа, повлече ѝ ума и сърцето назад, в Габрово: стаичката ѝ се замярка пред отмалелите ѝ очи; внучките и внучетата ѝ от Минча се заредиха в паметта ѝ... Заразмисли се старата жена — това и онова е оставила неприбрано, пък то сънят ѝ при Ца-

рева ливада не ще е току-тъй. . . Ама то дано я бог по-скоро прибере! И не че ѝ нещо в старините: има си тя 10 000 гроша — те са там, в сандъчето под леглото ѝ. . . ха, ключът дали. . .

— Мамо, ще те моля — смути Сандьо майка си, която беше задирила ключа от своето сандъче, — подкани ги ма да ме подпомогнат що-годе, че нали съм ти казвал, и аз си имам малко спестени, та да замина вече тази година — поне в София, ако не в странство.

— Ще им река, чедо — отвърна баба Лалка, като беше вече набарала в платнената си черна кесия малкото ключе от сандъчето, — току не чу ли ги есенеска, Сандьо, не можало така, трябвало да си навършиш учителството.

— Ами, не можало! Скъпят се, мале; за мен като е, скъпят се, че не люлея никому.

— Е, ти пак виж, синко, посложвай им се.

— Не мога, мамо! Аз си имам свои убеждения. . . Чуй ме — то ти ще я свършиш! Искам да хванеш за яка бача Тотя: ние лани гонихме много зайци, та не хванахме ни един — нали, маминке?

— А че той ги тях командири бре, Сандьо! То да рече еднаж той, току на. . . Казвам ти, синко, да си имам аз, хич не ще ги моля, току. . . пропиляла съм, чедо, и това, що имах за старини. . . Ей ме сега, останала съм на бачо ти Минча. Да рече и той да се разболе. . .

Сандьо я погледна и се усмихна дяволито. Но баба Лалка се не посвени — чева пък сметка ще държи какво е говорила преди две недели! Тя тогаз — когато посрещаше Сандя — му каза наистина: да не мисли, ако му не помогнат батювците му, за да се изучи, тя си има свои десет хиляди гроша и тях ще му даде — ней защо ѝ са, не ѝ трябват вече. Каза му тя наистина това тогаз, но то беше, колкото да му се порадва, а инак нима баба Лалка би си дала скътаните за старини пари?

— Мамо, я! — скочи Александър.

Старата жена погледна и се позашемети: файтонът се пусна по стръмния надолу път, а отсреща по баир също слизаха десетина файтона. В дола между срещуположно стръмни криле на пътя се мяркаха кладенец с

криво дърво от една страна, а от друга — сгърбушено турско ханче.

— Те са, мамо! — зина Александър.

— Кои бре?

— Те ма, батюви!

Баба Лалка дигна ръка над вежди, дано различи нещо, но видя само черни точки, които се гонеха като псета, та се извиха и се начугулиха към ханчето, като пред мърш.

— Монко е, мамо, ей ги, идат! Монко е с годеницата си! — викна след малко Сандьо, като развя с ръка бяла кърпича.

Баба Лалка се намуси, но все пак стана и загледа нетърпеливо.

Между файтоните пред ханчето гъмжеше мравуняк от мъже, жени и деца. Те обаче скоро изчезнаха — на пътя застанаха само тройца: двама мъже и една жена.

— Не са бре те — каза баба Лалка, — я още един е с тях.

Каза тя това и седна. И топлик ѝ бликна на душата: позна тя тия, които е от сърце откъснала!

— Ха, батю Тотьо е с тях бе, мале, не виждаш ли! — отсече Александър.

Но баба Лалка не дигна вече глава; само все по се мръщеше. Защо! Мигар сама знаеше!

Най-после файтонът спря и потен, разпъхтян, пълният Тотьо — кръвен, червенос, прехвърлил 50-те — отърча и пое на ръце своята майка. А долу я чакаха Монко с годеницата си.

Баба Лалка беше замижала и мислеше за годеницата: такваз си е, каквата е и на портрета: горда, големска дъщеря. Тъй, тъй, целуни ръка! Все е чест, па била си и най-първа мома в България — все е чест да станеш Хаджигунчевичина снаха!

А Симеончовата невеста не само веднаж целуна баби Лалки ръка. И най-после спря — висока, стройна, накичена като пеперуда. Тогаз баба Лалка разкри очи, та тъща и снаха усмихнато се спогледаха; поизкривиха си устните и за минутка нещо по женски се изпитаха с очи.

— Ела, дъще — каза после старата жена, наведе високата годеница и я целуна по челото.

Симеон свенливо, но и боязливо следеше изпитливата си майка. Тая застиска с пръсти бузите на годеницата, канеше се сякаш да я попляска милаво. Но лицето на пеперудката беше тъй меко, че бузичките ѝ се изгубиха под сухите пръсти на баба Лалка; тя напипа само крехките кости на лицето ѝ. И не щя да я попляска, ами само си протри дланите по нежната кожа и събра пръсти, че ощипа пуховата моминска гуша.

— Е, мале, обърни се сега и към нас де! — каза прегракналият от тлъстина Тотьо.

Баба Лалка се извърна и поразкри беззъби уста към двамата си синове.

— Еей ме, ей — продължа драго тя, поклати после заканително глава на Симеона, а на Тотя каза: — Какво си, а? Гледаш ли си работата, или. . .

— Ха, сега — ухили се до уши Тотьо, комуто беше драго, когато майка му го гълчеше. — Ти това остави, а я се обърни. . .

Баба Лалка нехайно се извърна и изведнаж лъснаха и замряха мъничките ѝ очи: иззад един файтон се показва и забърза куцук-куцук висок намръщен мъж.

Това беше бабина Лалкин Драгни, вестникарят. Него вече тя три години не беше виждала. Той бързаше сега към нея и се мръщеше все по-развълнуван.

— Че засмей се! — хрипло промълви като на себе си баба Лалка, пристъпвайки вече и сама към него: «Цял св. Никола е, в ден му се и роди — мислеше тя, — все с това кораво сърце.» Куцай, куцай сега! В Сръбската война кой здрав, кой хитър, а той с три рани!

— Мамичке! — притисна Драгни до гърди своята майка.

Но тя не свари да му се порадва, през рамото му съзря, че из файтоните се проточиха. . .

Иззад файтоните бликна шарена чета от десетина малки и големи, наперени и светли момиченца и момченца, втурнаха се чорлави, палави, засмени и шумно обкръжиха баба си.

— Че пораснали. . . я, каква е пораснала, боже! —

давеше се от драгости баба Лалка и ето защипа по своему бузите божур на Драгневата Невянка — първата негова оцеляла рожба, която баба Лалка преди шестнадесет години беше сама извлякла на свят, като бе прогонила три хаирсъзки баби, че оттогаз и Драгни се беше видял с деца, а и невестата му вече не добиваше тъй мъчно.

Зави сега баба Лалка ръка о шията на това божур цвете и записано се заогледва сред купа палави деца, спряла като воденичарска квачка сред пиленца. А еддам сега поникнаха пред нея като изневидяло и две от снахите ѝ — Драгненица и Николица. Децата запляскаха ръце, като да бяха скроили някаква игра на баба си.

— Ами къде ти е мъжът мари? — хилеше се баба Лалка на снахите си, като се задърли на Николица, защото имаше зъб на нейния мъж: слушаше го, че се е впуснал в това крамолно партизанство, водил хиляди селяни по себе си, та го избрали на голяма служба, ала невидяло се, партизанството е нещо, което може да изяде главата на човека.

— В града е ма, ще ни посрещне — отвърна тя и хитро се ухили на свекърва си, като да ѝ думаше: «Дърли му се ти, нали е той големец, нали съм и аз тъй големски облечена!»

«Знам те аз тебе, каква си, ти го него подкокоросваш» — мислеше баба Лалка, като ѝ клатеше заканително глава, и едноман милваше с ръце Миря — едно проточено на ръст момче с изнурено лице и с гимназистка шапка. Погледна го баба Лалка, па зина и хрипло заплаши снаха си:

— Мари Мирьо ми не харесва! Да го пазиш, че няма хаир от тебе! Аз съм ги девет отгледала — мъже като планини, а ти. . .

Изкиска се годеницата, разсмя се и Монко, та баба Лалка се извърна. . .

И се замая, слиса се бедната жена: сред навалицата мъже, жени и деца, между които тя сега стоеше като орлица в рояк орлета — сред тая навалица, пак като изневидяло се беше явил сякаш самият баща орел — из-

дигнал се над всички с бляскави еполети на плещести рамене, с усукани буйни въси на скобелевска брада и със скобелевска шапка на глава — пет пръста широк червен ширит. . .

Снажният Атила бе това, бабина Лалкин юначина, който беше бягъл и престоя осем години в Русия, та там се беше оженил. Баба Лалка го бе виждала преди две години, когато той си дойде от Русия. Той тогава свърна нарочно при старата си майка в Габрово и оттам прекоси Шипка, та отиде в София. Но тогаз баба Лалка му се беше някак обояла, та не можеше да му се порадва: той сочеше мълчалив такъв, държеше се изпъчен и говореше някак с по-други думи. . .

Сега обаче, щом баба Лалка дигна очи, Атила ѝ се тъй ухили, тъй милаво усука дебел и голям мустак, щото трепна от умиление старата жена, възрадва се тя, позна сякаш тепърва рожбата си и защапа насреща му, затаи се после и смътно мислеше в драгостта си: «Мили. . . скъпи на майка. . . скрили ми се, излизат един по един само. . . зер боят се да ме не възраждат изеднажки, та». . .

А Атила се наведе и целуна майка си по двете разтреперани бузи, па я поведе към ханчето.

«Да не е пък довел жена си и децата си» — премисли баба Лалка, кръв ѝ бликна на лице и му застиска ръцете. Тя не беше виждала неговите жена и деца и когато мислеше за тях, наричаше ги «жена му», «децата му». Зимъс той ѝ беше писал, че се е вече наканил да ги доведе в България.

— Защо не си стояла, маминке, в къщи — проговори Атила. — Ние щяхме да дойдем там. Аз оттук ще слеза във Варна, да посрещна децата — идат си вече от Русия; — та гласях с тях да ви намеря на нашия, Габровския манастир.

Баби Лалки ледец сякаш се стопи в сърцето и с писклив глас тя зина:

— Ама не са ли тук?

Но гласът ѝ секна пак, спря тя и разтревожено отначало, а после дяволито почна да се накланя, да наднича също като дете на нива, кога зърне лалугер.

— А бре. . . деца бре — фъфлеше старата слисано залъгана, — че той е на. . .

— Кой ма? — хилеше се вече и Атила.

— Ха, крий ти, хитрувай: Крум е, там хе наднича! Из вратата на ханчето наистина вдетинено надзърташе и се теглеше мъжко лице.

— Ами, сторило ти се е! — гладеше си весело Атила дългата брада.

Но баба Лалка вече не слушаше — тя кресна към Крума:

— Крий с ти, крий! Толкоз ви е аслъ мила майка ви! Дошъл тук, син доктор, а пък мене не искат да доведат!

Пред ниското ханче излезе тънък мъж, сякаш префинен парижанин, със сини очила и със слепени надустните мустачки. Той се либаво хилеше и розовите му устни откриваха два реда редки, чисти, но твърде малки зъби. Свършил бе Крум по медицина и успял беше да се издигне до управител на държавната болница в Сливен.

— Ама затова пък и ти не ни послуша я! — отвърна той глезено майци си.

— Ами, трябваше да ви послушам. Да мълчиш, че знаеш ли. . . краката ме не държат вече, утре ще легна и ще тръгнат тогаз хорски доктори да им пълня джобовете!

Дигна Крум кръшен смях, застиска майчините си ръце и викаше:

— Пуси глад ще пука. . . пий че глад ще пука по всички доктори, ако чакат на моята бабанка майчица!

— Тъй ли мислиш ти! — ококори му се баба Лалка, но смехът на Крума се подзе иззад нея и се разля навън пръснато, като опашата звезда.

— Ура, да живее шефът! — улучи време, та кресна Сандьо, подхванат от остри и меки плесканици на ръце.

Баба Лалка раздражено се извърна и проточи врат.

— Да мълчиш бре! Не видиш под носа си вече рукли паламарки. . . Бър-бър. . . знам аз — шиф-миф. . . знам какво думаш — не видяло ви се партизанството!

Смехът кръшно се изви пак навън, а изведнаж се подзе от нечий гласове и вътре, в кръчмата.

— Ха! — отвори баба Лалка широко уста, за да слуша. — Наистина бре, Круме, де ти е Димка, че и децата?

Старата жена се вдетиняваше. Тя се сниши, дано надзърне в кръчмата изпод мишцата на сина си, но той си сви ръката, майката се дърпаше насам-натам, ала Крум пъргаво заприщваше вратата. . .

— Чакай, искам да кажеш — викаше ѝ той. — То Димка, че и децата са тук, току искам да кажеш — ха, улучи: кого няма?

Баба Лалка се извърна, погледна шарената своя шумна челяд и смутена, почна бързо да мига с безресите си клепачи. А смълчаха се и всички.

— Е, на. . . че то. . . ха, Никола го няма. . . неговото партизанство! . . . — пробърбори неуверено баба Лалка. Досещаше се, че ѝ липсва някой.

— Ти за Никола не мисли сега — смееше се Крум. — Виж някой хе по-друг. . .

— А бре. . . че Минчо. . . Ех, деца, той ви е за баща на место бре! Та що го не е тука сега, па да ви погледам всички. . . белки за последно е — думаше баба Лалка и нарочно се разчувствува, но личеше, че не ѝ е до Минча, друг още някой липсуваше, обаче омаяна беше бедната жена, гледаше като опиянена. . . И напокон дигна тя заблудено рамене. А закискаха се пак пред нея малки и големи деца, запляскаха ръце към недосетливата си баба, че подзе се това и вътре в кръчмата. . .

— Ах, вас. . . виж ги ти! — грейна изведнаж, като априлски ден, лицето на баба Лалка. — Криете. . . то Асен ще е вътре бре. . . с булчето си, ха? — и устреми се тя, иска да влезе, а сълзи ѝ премрежиха погледа, та безсилно се облегна о Крума.

— Че що ми не кажете бре, Круме! — промълви после бедната. — Нека дойде де. . . Искам да си я видя. . . моята перпелешка. . .

Сред купа други деца в кръчмата се изстъпиха сега Асен с невестата си. Тая беше в положение — едвам

пристъпва. Но пак дигна ръце към свекърва си, пак се даде за «перпелешка», както я наричаше баба Лалка, колчем зимъс си спомняше как я бе тя срещнала лани на сватбата им в Казанлък.

А баба Лалка, макар и отпаднала от радости, щом я зърна, щом се втренчи в напетненото ѝ вече лице, изведнаж напери рамене, проточи врат и строго разкри очи, усмихна ѝ се — с оная галена усмивка, с която Исус Христос ще да е протегнал ръка на давящия се в езерото апостол Павел¹. . . Сложи после коравата си длан о горещата буза на невестата и ѝ задума:

— Виж. . . А ти ми се не бой! Хич се не бой! — и като се огледа, додаде на ухото ѝ: — Аз като ти кажа нещичко, ти ще видиш, че всичко ще мине като сън! . . .

Когато не след много сърдитото юлско слънце се наведе на запад, баба Лалка поведе крак и една шумна опашата звезда се проточи из кръчмичката към файтоните и се разтури като жерави, кога да кацат: баба Лалка взе при себе си снаха си перпелешката, а насреща си тури румената Невянка наред със Сандя и потегли. Тоя подигна глава, изгледа навърволените след тях файтони, че замаха шапка към всички:

— Аз съм адютантът. . . на шефа. . . да живее!

— Ще паднеш бре, лудо! Седни бре! — задърпа го баба Лалка, а после сниши глас: — Ама аз сбърках: то трябваше да те туря при батя ти Атила, че да видим щеше ли да гъкнеш.

IV

ЦАРСТВО ЗЕМНО

Почваше сватба в големия салон на бирарийната фабрика при усойните шуменски «Кьошкове» под «Крумовите врата».

¹ Страшимиров допуска грешка — според евангелския текст се касае за апостол Петър (бел. ред.).

— Това е моята скъпа майчица — ето я, господа! — повел беше Никола Хаджигунчев своята майка и я представяше на тайфата си — окръжния управител, кмета и двама депутати.

Това ставаше, когато слезлият от десетина файто-ни шарен свят нахлу в бирарийния салон.

Край дъсчения стобор в накиченото със зеленина дъно на салона бяха наредени две маси за гощавка. Край тях седяха вече няколко купчини челяди — семействата на двамата депутати и на градския кмет, който беше сега и важният гъст на младоженеца Симеон.

— Стара, безценна майко! — мълвеше Никола, като поведе своята стара майка към масите, а от умиление сълзлива влага играеше в очите му. — Вижте, почитаеми госпожи и господа — представи я той. — Тази златна женица е божие крило за всичкия този безброен свят!

Никола направи с ръка голям кръг зад себе си над множеството мъже, жени и деца. Ако тук би присъствувал някой от политическите врагове на Никола Хаджигунчев и го видеше в това му синовно разслабление, строшил би с пестник някоя маса, за да го провъзгласи «велзевул», защото той сега наистина досущ не мязаше на такъв, какъвто биваше, когато боравеше по избори.

— Както, почитаемо събрание, нейно величество майката на възлюбения ни господар е за народа ни като божие крило. . .

. . . Александър се озъби като боднат и пришепна на брата си Атила: «Ха сега де. . . ето, мама е нещо повече и от шеф!» Атила не дослуша речта на Никола: мустаките му зашаваха като у котарак, кога си попа-ри муцунката. Между туй куцийт Драгни сви ляво-то си рамо, издигна дясното, отпусна се върху петата на здравия си крак, смънка нещо не за пред свят из големите си уста, па ококорил горната си устна, за-гледа край нос мустаките си. Асен едничък, като съ-щински военен, извърна настрани глава, сякаш за да покаже, че не е крив за политическите излияния на

бача си Никола, наведе се и попита либаво изнурено-то си булче: «Умори ли се, гълъбче?»

А баба Лалка не се знаеше: на небето ли е, или на земята. Никола свърши сладките си думи. Крум докторски се хилеше към двамината депутати. Симеон се зачерви, но това не личеше, а Тотьо изпъчи и така изпъчената си от тлъстина снага, че пое майка си за ръка и я поведе — поведе я на главната маса край стената. Сред наредените столове там се дигаше нещо като трон. И на тоя трон покачиха баба Лалка, сложиха я и по-тъна тя до кръста. . .

Осемте бабини Лалкини синове запляскаха шумно ръце срещу тъй достойно поставената своя майка. И забравиха различните си боравения по белия свят: отпуснаха човешки сърца, възрадваха си. Така — подзе се сватбата на Симеона.

Отляво и отдясно на баба Лалка седяха новите ѝ сват и сватя. Сватът прислужваше тъй покорно, тъй ѝ поднасяше паничките в самите ѝ ръце, че баба Лалка се топеше и комай ѝ идеше да скочи от трона си. Но срещу нея седяха управителят и депутатите, които също прехвърляха, каквото хубаво намираха към баба Лалка. И тя кротуваше в тоя плен. Синовете ѝ отляво и отдясно край масата от време на време премигваха ѝ — хилеха се.

И — лееше се бирата. Но лееше се и винцето, защото не само баба Лалка се потрисаше от горчивото желто питие, ами потрисаха се от него и Асеновата зълва, и кметката, че и някои от депутатските жени.

При ослепителния блясък на електрическото осветление шумът около двете маси все по-се усилваше. Мълчаха само баба Лалка от високото си меко кресло — нямаше тя кому да говори, любуваше се само на всички и на всичко — и още нейният Тотьо, отпуснат на стол срещу нея до депутатите, натежнял и ленив от ядене и пиене.

— Защо мълчиш? Всички говорят — викна накрай баба Лалка към мълчаливия си застарял вече син.

Той се надигна, за да я чуе, та обърна вниманието на всички. И шумът около масите заглъхна.

— Мило ми е, защо да не е тук и бабо ти Минчо — успя да викне баба Лалка на Тотя.

— Че защо го не доведе? — отвърна той.

— Ами зер мене викахте, та да съм доведяла и него! — натърти баба Лалка, без да забележи, че всички се смълчаха и я слушаха.

Осемте братя зинаха.

— Как да не сме те викали, мале? — изчерви се Тотя.

— Да мълчиш, че като заговоря! — изкриви уста баба Лалка, ухилена до уши.

Мъжете зашушукаха бързо-бързо наляво и надясно — обясняваха как е станало идването на баба Лалка.

— Че дете ли съм аз, та да ме лъжете бре? — дигна вече яката глас баба Лалка, като я бе зачовъркало да обади на света колко много я милеят нейните синове, как се грижат за старините ѝ, как гледат да се не отруди тя нещо от път. — Та зер нали им съм майка — говореше тя, — милеят старините ми, че седнали да ме лъжат, зам да не тръгна на път: «Ти си стой в Габрово», зели, та ми писали: «Симеон, щом се венчее, щом си свърши сватбата — ми пишат, — ще си поведе булчето, че ще дойдат при теб и ще идете на манастиря да прекарате наедно.» Таквиз залъгалки само за да не потегля със старините си на път!

Кръшен смях заглуши дрезгавия глас на баба Лалка.

— Ама не сме те лъгали бе, майко! — отвърна ѝ весело Тотя. — Симеон още утре щеше да тръгне с невестата си за при теб. . .

— Гледай го сега. . . още и пред толкова хора. . . Ти какво мислиш бре, Тотя, че като съм остаряла, чева съм. . .

Общ смях заглуши старата жена.

— А бе, стара майко — намеси се изтънченият управител, за да отклони неизтънчените думи на баба Лалка. — Че как стана тя — току изведнаж да се скараш с тоя си кротък син?

— Ами, скарала съм се — ухили се нехайно баба

Лалка, — гледам, всички викат и говорят, пък той мълчи, та му продумах, а той. . .

— Нима не знаеш, мале — обади се дяволито Никола, — то батко Тотя е приказлив другаде — и посочи как се сипят с шепа лири при картоигране.

Оглушителен смях се дигна по цялата маса, а баба Лалка заканително поклати глава към Тотя.

— Да го отучиш, бабо! — викаха през гърлест смях депутатите.

— Право да ви кажа, ваша милост — проточи врат баба Лалка към тях, — всичко му е от добро по-добро, току пуст-опустял тоя. . . занаятецът му! — рече, дигна двете си ръце, па с палец и с показалец също посочи как се пилеят по комар нахалост пари.

Масите се разлюляха наново от смях.

V

НА ПРЕДЕЛА

Има нещо в живота, което човешкото сърце чувства, човешката душа догажда, но което бяга от човешкото внимание, крие се от човешките очи, не влиза се на човешката мисъл! Ето тази кристална лятна нощ под наведените стрехи из сврения в балканска усоя град, с тези стъклени вадички по улиците и с тая тайнствена мрачева като смъртта, с тия неуловими въздишки като живота. . . нима тя, тази лятна нощ, кристална като ваза и упоителна като животворен дъх, нима тя не ни свива сърцата от влечение към нещо неизвестно, нима тя не ни смущава душите от догаждане на нещо неотгадаемо?

. . . Баба Лалка беше задрямала със свитичко сърце след сватбената веселба на Къошковете. Тя лежеше в отдавна овдовелия широк семеен креват на Тотя. А вън, в обширния салон — някогашния харемлик на Сеферин бея, — бяха извлечени шест кревата и на тях хъркаха седемтях братя. Из безбройните пък стаи от

двете страни на салона се доземаха крехки въздишки и бълбения на деца в съне, откъслечни думи от бленувани още желания на момчета и девойчета, заекнато прекъсвани дъхове от незнйайни трепети на ненасладени още от живота невести и майки.

Само баба Лалка дремеше най-глухо — доспиваше си съня, който бе къс, като късия път на живота, що ѝ оставаше още да измине. Тя би се дори вече пробудила, но присънило ѝ се беше нещо, та се още мъчеше от това, дето е настанала голяма суша, та дори и Янтра е на секване, ето, едвам-едвам ромоли. Тежко ще е на сиромаси, тежко и горко: няма сега, като преди, милозливи богати; прибра ги бог в царството си; изстинали са сега хората помежду си и боже наказание е туй, дето сушева година ще глад да докара и неволи, и тегла. . . за да се сплашат всички, що са бога забравили. . . и на черква не ходят, и добрини не правят. . . за стари и старици не мислят. . . що са оставени самисаминки и ръцете им не държат, и нозете им ги не крепят, жадни са, а няма кой вода да им даде. . . «Ех, боже!» — прошепна на присъница старата жена и се пробуди.

Из двора весело шуртеше Сеферинбеева голям шадравац, та сега баба Лалка сепнато се вслуша, за да не би пък наистина Янтра да е толкоз секнала, колкото ѝ се беше присънило.

Но към веселото ромолене на водата се придаваха в нощната тишина и юнашките дишания из салона отвън, та баба Лалка се опомни и се позадави, дорде се дигне из пуховите възглавници, в които беше потънала.

Па се заседа благо старата жена, а в душата ѝ зазноваха още по-благри грижи и желания.

То Симеон утре, като се венчее, наистина щял да разведе булчето си — не било лъжа. Е, нека: зер млади са, насаме ще са си по-добре — в глушини някъде. . . Хубаво е то, ех, сладко е! А пък Асеница — тя ще добие, хем скоро. За това ще е тръгнала и майка ѝ с нея. Е, нека, майка е, милее си я. То и Асен я е довел тук, при Крума, че се бои — много му е мила. Никой си

не гали булчето като него, ех, майчиното си сърце носи! То Крум какво ли може тук, макар и доктор, току. . . ох, дано е бог милостив!

Прекръсти се баба Лалка, слезе от кревата и пак се застоя.

То снощи Никола се начука хубаве и добре стори, че си отиде. Тия тук не послушаха майка си, извлякоха се снощи в тоя широк хамбар, па било и бейски дом, ама. . . не са те научени тъй: де бащината им топла къща в Габрово!

Баба Лалка се подигна на пети, откrehна тихо вратата и се вслуша. Спяха и дишаха мъжете като исполини.

«Спят като къпани — премисли баба Лалка. — Ама са запалени от снощи, та» — пристъпи тя навън, като притвори тихо вратата зад себе, както беше правила някога, когато приспиваше кресливо пеленаче. И зашапа на пръсти към креватите. На първите от тях лежаха Атила и Тотьо, после идеха Драгни, Крум и Асен, а на последния спяха прегърнати Симеон и Александър. Баба Лалка забара с длани по раменете на Атила. Майчиното сърце не можеше да сгреша: тя би го вред барала, без да го пробуди; не това ли е вършила през петдесет години! Долови тя крайчеца на юргана, притисна го под шията му отпред, после зад рамото му, отподир, и се понаведе. Да го погледа ли ѝ се дощя? Кой знае. «Какъв ми е юначина» — си каза само и се изправи, потръгна към Тотя, но се досети, отклони се към прозорците, та подигна крайчеца от дебелиите завеси.

Сноп лунен светлик хлуйна в салона и се усмихна дивната лятна нощ в целия някогашен бейски дом.

Баба Лалка самодоволно си оправи сколуфите и пристъпи до своя пълен Тотьо. Тоя се беше хубаво завил и хъркаше възлеко. Той още от малък си не кусуреше на здравето ни наяве, ни насъне. Но все пак старата майка понатисна юргана около раменете му и отмина — при Драгни, тоя упорит във всичко неин син. Той се беше прострял на гръб, разметнал ръце, разгърдил се, а юргана свил под осакатения си крак. . .

«Човек, дето и наяве нехае от цял свят — премисли баба Лалка, — хич, във вестника си псувал и княза!» — пришепна, но това ѝ не попречи да изкриви устни на широка усмивка, когато се взря в лицето му и сапикаса как играеха възчерните мускули край гърбестия му нос. «Карай се ти, като че ли този свят на тебе ще остане!» — каза тя и измъкна от под ногата му юргана, та го зави до брадата. След туй вече тя отмина при Крума. Този се беше завил като какавида, посъбрал беше нозете си и спеше като някой момчурляк. «Уф, че за тебе ли, синко, беше доктор и джерафин да си! — прострели кротко баба Лалка хрисимия си син, а после додаде: — Ама тя, оная там скопосница снаха. . . усойница е цяла — тя го такъв смачка!» И без да си оттегли лявата ръка от възглавницата му, тя се извърна и спря очи на Асеня. Той лежеше на рамо, но главата си беше сложил на теме: пазеше и насъне да не смачка острозасуканите си капитански въси. «Гласът му се снощи не чу — промълви баба Лалка — Да не е офицерин, ще сочи по-кротък и от Крума. Ама даде бог, че си намери женица по сърце. . .»

С ръка при Крума, с очи над Асеня застоя се баба Лалка, а се беше уморила вече, та се поизпъчи и глухо изпъшка. За една само минута нощта като че настръхна: старата жена сякаш досега бе действувала мижешком, та тепърва си отвори очите и се видя будна и забутана между заспалите си синове! Стана ѝ мило, а и гузно сред тая нощна тишина. Какво тя диреше тука и как бе дошла? Не беше ли тя ръководена сега от нещо своеволно, нещо, което е във от сърцето и душата ѝ. А и защо тъкмо самичка беше тя тука, защо не можеше да е при нея сега и другарят ѝ, стопанинът ѝ мил, чиито кости, когато ги изровиха на третата година, бяха тъй млечно чисти и тъй мили за душата ѝ. . . А те тогава хич не плакаха над тия кости, гледаха ги само плахо! Тя в плача си се беше задавила и дощяло ѝ се бе да им кресне — да плачат! Девет рожби, а никое не плаче!

. . . Баба Лалка се беше сега навъсила. Несъзнателно дигна ръка, оправи си пак сколуфите и се вгле-

да, па стана и сякаш чудно, че това тук, тия мъже, бяха тъкмо те. . . И ето спяха сега, когато тя беше будна сред тях и тъй много ѝ трепереше сърцето. И не смисляха си те сега ни за баща си, ни за нея — своята будна и жива още майка. А как е тя бдяла над тях, колко много нощи е треперела над всяко едно от тях! Ето, тоя Атила, дето си беше изгорил очите с един ръждясал патрон и не можеше четиридесет дни да прогледа. . .

Старата жена се заогледва угрижено, като за нещо щукнало из ума ѝ. Тя всъщност диреше да се опомни, да намери на кой креват беше Атила! . . . И стана нещо: смутената майка настръхна, разтрепера се силно и плачливо и чудно забърза — все на пръсти, но забърза до запъхтяване: сновеше като видение, като нощна сянка, навеждаше се — мислеше, че се навежда над самите глави на синовете си, — навеждаше се и се взря в клепачите на Атила, ясно видя черни петънца по тях — следите от барута някога; вслуша се над Тотевите гърди, но не чу хъркане като онова, което чуваше през тримесечното му тежко боледуване, след което надебеля. . .

В незначителните си вълнения губеше се старата жена между креватите на спящите си синове-мъже. И когато се спря над Драгня, който се беше пак отвил, тя уморено поколеба стъпките си, хвана се окревата, уплашено се взря в сина си и болно се сви сърцето ѝ, обхвана я сякаш грозота като да беше той в опасност. И повлече се майката от горещ изблик — да го прегърне, цял да го разгледа, да му попипа строшения крак. . . о, да го прегърне тъй, както бе копняла, когато той беше на война. Да го пипа тъй, както го бе пипала, когато той се върна осакатен! . . . Драгни спеше мъжествен, студен! Всички спяха доволни, силни, мъжествени!

Само нощта дишаше будна със своята тайна!

И сред глухия нощен мрак се изтръгна из устата на жадната майка плачливо шепнене. . .

Никой не чу, никой не разбра — нито дори самата тя! Нещо се развързваше в нейното сърце, някакъв всемоутилен копнеж, който беше сам по себе разсъдък, во-

ля, живот, който бягаше от съзнанието, отминаваше паметта, а диреше само сърцето и смучеше жизнената влага от снагата.

... Когато след малко баба Лалка се наведе над Симеона и Александра и ги видя да спят прегърнати, със слепени бузи, тя досущ несъзнателно се подпря на лявата си ръка, сложена до рамото на Симеона, прехвърли дясната си зад гърба на Александра и почна безсилно да се привлича о лицата им — навежда се и — замря, трепетно замря над самите им чела. . . Дали ги целуваше с очите си, с мърдането на устните си? Или ги галеше с майчиния си дъх, само с дъх, както някога, когато бяха пеленачета? Сърцето ѝ се набираще, душата ѝ трепереше, гърчеха се устните ѝ. . .

О, старост, колкото широка, толкова и безсилна! Няма да се разтреперят гърдите, няма да избуи кръвта и няма да бликнат жежки, поройни, миротворящи сълзи!

Само глухо опиянение от лека, но широка, широка майчинска драгост просия най-после като жива лъч в душата на баба Лалка. То бе само една минутка: тя кротко съзна, че е будна сега като много стара жена, с едина крак в гроба, будна е сред синовете си, на който може да се радва, колкото си ще, които може дори и да разбуди, без да ѝ се те разсъдят.

И съвсем спокойно — макар и драгостно опиянена — дигна тя десницата си, допря я до бузата на Александра, па от все сърце сви три пръста и триж пощипна. . .

Александър се ухили още преди да се пробуди, после разкри очи и — навярно мислеше се още в Габрово, та там го буди пак майка му — измъкна си несъзнателно ръката от прегръдките на Симеона, па я обви о шията на майка си.

— Че-че-чакайте бе! — изскимча сепнат изпод тях Симеон, та пробуди Асеня и Крума, който почти извика плахо, та също и Атила с Тотьо дигнаха глави. Спеше още само Драгни.

Салонът заглъхна като в учудване, а старата жена все по-усилено дишаше.

— Седни де, мамо, какво ти е? — каза гласът на Симеон.

Дишането на старата се ускори и глухо потрепера майчиният глас.

— Разбудих ви, чеда! — каза тя и се понесе разреден хленч, заглушаван от синовни гърди — в прегръдките на Симеона.

Атила се изправи учуден, стана и Асен, Крум само седна на кревата си и простря нозе, а Тотьо стоеше все още сънлив, с дигната от възглавницата глава. Единичък Драгни още спеше и бръчките жлъчно играеха по вестникарското му лице.

Баба Лалка след малко въздъхна и каза с треперлив глас:

— Чеда. . . мили. . . де го татко ви, че да ви погледа!

И уни старата жена в глух, безсилен плач. А гласът ѝ се грабна от нощната тишина и се отнесе без трептение и без отглас.

— Ти, майко, ще дойдеш. . . при мен ще дойдеш! — звънна мек и жив гласът на Сандя, прегърна той маминка си и я загали.

Нощта дишаше вече тревожно.

— Събудих ви — промълви след минута баба Лалка и стана, — спете, събудих ви само. Хайде, спете си! — каза и пристъпи, ще си иде уж на леглото, а пое пак дъх. . .

— Че остани тук, при нас — промълви Симеон.

— И тук. . . и тук, и там. . . не съм вече за тоя свят! — пришепна тя.

— Аз вече не заспивам! — скочи Сандьо и плачливо изскимча. — Мамо, маминке, ела при мен!

— Глезено си! — замилва го майка му.

— Симеоне, иди при Асеня! — помоли батя си Сандьо.

— Ха, сега — задърли се благо баба Лалка — върви си лягай там. Мога ли аз тука, студено е.

Сандьо се смути, но скоро пръпна пак:

— Ха, при тебе пък ще дойда, маминке!

— Ще дойдеш. . . върви си лягай!

— При тебе, маминке. . . ще дойда, нà, ще дойда! — милкаше се и я целуваше Сандьо.

— Че мъничко ли си бре. . . ще те бозая ли! — помилва го и тя ухилена.

— Е, много ли пък отдавна си ме сукала ма? Само преди двацет и пет години!

— Върви си лягай. . . не ми наумявай, че. . . че какъвто беше пикльо! — изсмя се старата майка и си влезе в стаята.

VI

НА МЪРТВА СТРАЖА

Нищо добро не можеше да излезе от това! Не е хубаво то да се узнава от други, а ето Асеница се замъчи от преди обед, пък се разнесе това по цялата махала. Че да беше само туй, ами и Асен отърча като луд от казармата, едвам ли не изтласка всички и втурна се при самата родилка с едно досущ вчерашно момиче, което се било уж изучило да бабува.

— Ще урочасат хубавата невеста и ще я затрият! — думаше вече гласно баба Лалка.

Но нямаше тя кому да си надума. Син ѝ Тотьо се не месеше в женски, идваше си само за обед и вечеря, а днес го хич нем; Николови живееха далечко и не бяха още чули; Монко пък наистина след венчило отпътува с булката си; Атила вече беше във Варна, да посрещне децата си; Крум побъбра нещо с акушерката и се затвори в стаята си, дето прелистваше дебели някакви книги, а Александър — той беше отърчал пръв да обади на Асеня в казармата и не се вече върна.

До прага на родилната стая стоеше плахо загрижена белоликата и възпълничка майка на Асеница. Но баба Лалка сега отбягваше даже да се извърне към нея. До вчера тия две майки все намираха да си продумат кое-що, но от преди обед, откак Асеница се замъчи, сякаш лисица им мина път. При първите родил-

ни мъки край невестата се окуми като орисница същата ѝ майка. Тогава баба Лалка се застоя намусена. Но после, когато мъките се усилиха, майка и дъщеря поизгубиха ума, та се изстъпи баба Лалка.

— Не бой ми се мари, дъще, ние не сме ли тука мари! — викаше на родилката, а за майка ѝ мислеше: «Нека пък излезе тя сега навън. . . чева само тя е доживяла да види рожба от дъщеря.» — Нали е отдысно, дъще, момчано е — викаше на родилката, — радвай му се и не бой се. — А за майка ѝ пак мислеше: «Тя смята, че като ми е мен само снаха, не ми е дважд почогълно на сърцето». . .

После чак, когато отърчаха Крум, Асен и акушерката, тогава двете майки трябваше да се съединят. И право, акушерката беше никаква: едвам двацетгодишна, вчера пръкнала, дребна, наперена, а пък намусена, с изкривени устни. . . Баба Лалка би се клела, че това е една от кол и въже скопосница, каквато не бива да се допуща дори до прага на почетни семейства!

— А бре, Круме, че тая ли? — зина първа тя срещу сина си доктор, а след нея плахо се заемчи и сватята ѝ. . .

Крум отрязва кисело лице и към двете.

— Я да излезете вие сега оттука — каза им, — пък ако имате давия, после щем я оправя! . . .

Баба Лалка сега стоеше на пруста, гледаше навън и шепнеше си като отровена: «Ще я урочасат и ще я затрият.»

Най-после зададе се Сандьо — пристъпва несмело, с проточен като щъркел врат. Баба Лалка го гледаше намусена и се готвеше сякаш да му се оплаче. Но тук въздухът се продра от кръвен писък из родилната стая. Изтръпна старата жена. А Сандьо се смрази на къщните врати. И — чудно беше — огорчената баба се нахвърли сега на нескромния си ерген син.

— Какво си се заяпало, а? — втурна се тя да го пъди. — Вслушал се без срама, като малък! Да си се запилявал и да не си стъпвал днес в къщи.

Сандьо скърши врат — излезе. А старата, раздърлена, пристъпи смело до вратата при сватята си, наве-

де се, тури ухо на ключалката и се вслуша. Вътре беше вече тихо. Младата акушерка шумеше с роклята си и после почна сякаш да се мие — никаквица, не бе я грях! Сви се сърце баби Лалки, погледна предпазливо към сватята си — тая си беше стиснала с ръце главата и не гледаше, — на наведе се пак и загледа през ключалката с едно око. Дълго гледа тя жадно и стръвно. Какво виждаше — сама не би могла да каже. Но когато най-после се извърна и видя сватята, че я гледа с опулени очи, изби я студена пот. . . Сякаш всичко беше страшно — и това, дето едните бяха вътре, а те двете — вън, и това, дето тя се взираше през ключалките, а сватята я гледаше тъй опулена. И намръщи се баба Лалка, наведе отпървом очи, но после ѝ докривя толкоз много, че навири ядосано глава и си отиде в стаята.

На обед никой се не свъртя. Готвачката сложи баби Лалки в самата ѝ стая. Тя се опита да си похапне. «Да правят, що щат — нека си гледам аз старините. Те не ме искаха дори да идвам тук, та какво ще им се месега сега» — разсъждаваше тя. Но все пак не можеше да глътне ни един залък, ами си поръча кафе, изпи го, унесе се и едвам след време стана, взема кафената чашка и сама я отнесе в кухнята. След туй вече тя възтежко, но все никак предпазливо изви за в коридора към родилната стая и тук се спря, ястребски устремена: на стола до вратата на родилната стая се чернееше шала на сватята ѝ, а нея самата я нямаше, влязла е вътре! Баба Лалка се давеше от вълнение. Тя досущ машинално доближи вратата, вслуша се и тури ръка на мандалото, вече като жестоко онеправдана и ограбена. . . Вътре омаломощената родилка пъшкаше едвам чуто, а оная — майка ѝ трябва да бе — въздишаше и ѝ шепнеше нещо.

Ръката на баба Лалка безсилно отпадна от мандалото. А след минута тя вече се оттегли. . . Сякаш беше сега чужда на тия вътре; отнели ѝ бяха сякаш най-милото! И постоя като безпомощна сирота, после изведнаж се извърна и с бързи крачки отърча при сина си — доктора.

— Отиде ли си оная бре?

— Акушерката ли? Отиде си. Ела де, мамо.

— Ами защо сте оставили беднала самичка?

— Как самичка, мале — скочи Крум. — Асен и майка ѝ не са ли при нея?

— Каво те разбират — каза тихо баба Лалка и обидено се изтегли навън.

— Че ела бе, мамо — почуди се докторът.

— Не ща да ви се бъркам — каза отвън баба Лалка, но после влезе вътре, притвори вратата и попита: — Ами. . . какво рече оная, трябва да не е дошло още време, ха?

— Ха седни — положи я на стол Крум. — То е дошло времето, мамо: най-късно тази нощ ще се добие.

— Че как тъй тази нощ бре, синко? — седна баба Лалка и въздържано се втренчи в сина си. — Оная ли го каза това?

— Какво ще казва оная, мамо, че нали. . .

— Да не си я пушал вече тука, ти думам! — почнаха да посиняват устните на баба Лалка.

— Ех, маминке, каква си!

— Това ли ви е учението вас? Това е първо раждане бре! А жената, слушах, снахата де — приказва с майка си. . .

— Как приказва?

— Ей тъй, тя си попъшква, а оная ѝ брътви. . .

— Е, попъшква си, мале, и това ще е всичкото. . .

— Как това? На мен ли ще го казваш ти? Какво знаете вие! . . . Хе, първа рожба е: два-три дни ще пици. . .

— Я се не трови, маминке! Първа била или втора. . .

— Да мълчиш, като не знаеш! — дигна се баба Лалка.

— Е, все знам де, мале, нали сме пари пилели да се учим — хвана Крум за ръка майка си. — Аз ѝ дадох сега такива хапчета, маминке, дето мъката ѝ ще е само. . .

— Бре, сине! — настръхна старата, склучи пръстите на ръцете си и се отпусна на стола в пълно отчаяние. — Отровили са я! Затрили са хубавата ми снаха!

— Какво бе, мамо. . .

— Да си се махнал от очите ми! — прострели майката сина си с избелени очи.

— Успокой се, мале. . .

— Да се успокоя в гроба си аз! . . На шия да ви е всичкият грях! — преви се баба Лалка и прегръкна. — Божке, света Богородичке, на трудна жена прахове дали! Аз. . .

Старата жена губеше самовладение. Тя цяла трепереше.

— Аз. . . първа аз ще ви издам. . . и до бесило ще ви гоня. . . — каза и се отпусна в ръцете на Крума, а продължаваше запенена да мълви: — Ще гоня аз. . . тази гевендия. . . на бесило ще я. . . Аз дванайсет съм ги добила. . . а тя вчера е. . . ни, — ни една не е, ни. . .

След минута Крум трябваше да се загрижи за майка си: нейното сърце биеше зле, гърдите ѝ се подуваха и трепереха на попукване. . .

— Мене вече не ще ме. . . не ще ме бъде, синко — мълвеше едвам чуто баба Лалка, простряна на широкия креват в стаята си, оставена насаме със Сандя.

Беше вече мръкнало. Глухо се доземаха издалеч писъците на родилката — там бе мъчният час. Асен беше избягал на коридора, държеше се о решетката на прозореца и си хапеше устните.

Баба Лалка нищо не чуеше; тя беше извила полуугаснали очи към малкия си син и мълвеше сега:

— Виж съня. . . виж как казва. . . сънувах до Царева ливада, че. . . че отивам при татка ти. . . и сега. . . виж. . .

С глуха стъпка влезе в стаята Тотьо. След него бързаше досущ тихо Никола, но стори място на Крума, та влезе последен.

Баба Лалка ги чу, но замижа под слабата сянка на мъжествените снаги, отразявани в мъждливия светилник на кандилцето при широкия иконостас. Никола — вече разплакан — коленичи до майка си и пое ѝ вкочанялата ръка.

Мъртва тишина се възцари в стаята. Глухо беше сега и в целия дом.

И изведнаж нещо прониза нощта. Унилите лица на изправените до гаснещата майка мъже трепнаха. Но не отвън сякаш бяха нещо дозели те, а като че из самите им души избликна топло смайване. След минута обаче ясно долетя из откренатите врати гласец — чист и тънък, мек и жаден. . . Тъй се пронизва и скършва кристалното нощно було заран от първия гласец на ранната птичка; тъй се пронизва и скършва товарът на всяка съвест от първото добро човешко чувство; тъй се пронизва и скършва кората на всяко сърце от първите струи на любовта — тъй, както се прониза и скърши сега увисналото крило на смъртта от трепетния гласец на новороденото, толкоз плахо очаквано и тъй надейно дочакано.

Баба Лалка потръпна: спря се пред достигнатия праг на вечността, чу тоя последен отглас, последното свое ехо и дигна глава, погледна сякаш назад, век назад. . . и махна с ръка: костеливите ѝ пръсти отчаяно замърдаха. . .

Тотьо посегна — разтвори вратата. И хлуйна в стаята това, което пълнеше коридора. Гау-а! — чудото на живота се разпукна и цъфна в стаята, както се разпуква и цъфва трендафил пред зора! «Гау-гау-а» — се залюля във въздуха, заблъска се о тъмните прозорци, прониза ги и сякаш излетя навън и изпълни вселената. . .

Усмивка — макар мъртва — спря по възъченото лице на гаснещата баба. Като облекчена пое тя дъх, за да въздъхне, но. . .

Но избухна огънят на смъртта в гърдите ѝ и страшно я сътресе. . .

След малко Никола — грешен и плачлив — държеше над майчиното си лице мъченическия образ на всеблагия спасител, а из ръцете на Асеня висеше и гаукаше новият живот — изращаше един преживян.

И стон на просълзени зълви и майки, на братя и сестри, на братовчеди и братовчедки изпълни стаята и коридора до стълбите навън. . .

ЗМЕЙ

Омайни са кристалните лунни нощи по високите брегове на тихия бял Дунав!

Магьосни са бездънните очи на дългокосите девойки по сенчестите поли на Стара планина!

Когато нощ настане, та поднебните върхове настръхнат, тъмните гори задишат, звездите затрептят, а огнената луна залее синевия кръгзор на равна Румъния и погребри далеч навъсеното чело на Стара планина: тогава кавалът на овчарите, смехът на девойките, песента и въздишките на невестите се понисат над задрямалата земя и необятният дух на нощта примамва навън из реки, извори и пещери тайния безплътен мир. Така изпод нощните сенки се подема живот с необуздало зло и добро, вакханалии и плач, страсти и безсмъртие. И до първи петли се слушат невидими игри, песни, кикот. . . тъй тайнствени за влюбчивите млади, тъй злокобни за преклонените стари!

Ето в тази късна доба бездънният Дунав, реката, връстница на вековете, превива своята огледална повърхност: в тъмните ѝ недра закипява преизподна сила: ослепителен огън раздвойва широките ѝ води и рибе туловище със сладни гърди на жена, с обвиснали коси на русалка, със зелени очи на ехидна или с косматото лице на мъж, с кървави очи на хиена, с влакнести ръце на исполин — издига гигантска шаранова опашка и оглушително плясва разпенените води. Така из Дунава огнени криле понисат въплотения мощен дух на поройните води. И литва змей към високия бряг да л ю б и.

Змейове са прѣквали, откак е Дунавът заидел.

Когато шаранът стане четиридесетгодишен, порастват му криле и през нощите, в самодивско време, той разбуля самите недра на великата река.

А в незнаен ден на годината, призори, когато старата майка на Дунава буди немирнен син за далечен път, та халите се пенят и бият, скимчат и реват, тогава старата властителка протяга костелива ръка, грабва кривач жарави от самото слънце и запраща огън далеч до бездънното Черно море.

Затова змейовете са огнени.

О, орисан е звънливият смях на подявка, която е мизинка¹ на майка си и си няма братя и братанци! А по-орисана е медна свирка за овчарче, което не знае, та свири вечер пред кошарина, когато месечко сърп покаже!

Тях змей дочува, заслушва ги и едноман залюбва.

Горко на okayното змейно младо! Залинява то и вехне, та съхне: ръцете му се кривят на куки, нозете му се вият на мотовили; очите му се мътят и гаснат. И несретници са те за род и съседи: грозна е напаст на село и поселище, където змей отседне! В късни нощи халата с огнени криле се дига високо по небето, та гони и пилее облаците, изпарява божията влага и докарва страшна суша през 40 дни и нощи: храните изгарят при подкласа, лозята бърчат ягорида в превара, а без мъзга остават овошките, та хранят и бесят змиите отровни, които се настървяват на едър и дребен добитък.

* * *

Мина се и вторникът все при същата жега и смрад: ни ветрец отнейде, ни облаче на небе, а слънцето все пече и не отмали от заран до вечер.

Пейковци ходиха, гледаха: Дунавът беше спаднал още на един пръст. Мъжете бяха ходили дважд през

¹ (Диал.) Най-малката дъщеря, изтърсак (бел. ред.).

Ж. Страшимировъ

Кръстопът

и други разкази

Начална страница на книгата „Кръстопът и други разкази“

схватните ноши да гонят. И гонили бяха те до зори змея пръкнал. «Още веднаж, па дано е на срета» — беше сега всекиму на душата.

А Галунка, младата сврътница у дядови Фотеви, невестата на първия му син Станкула, записана в свои грижи и шетмо, сякаш не беше дори сапикасала кога залезе слънцето. Едвам по мрачевина тя изправи кръст сред широкия дядов Фотев двор и замаяно се заогледва, като посви шийка между раменете си. Одриплената ѝ подбрадка беше се свела до над веждите, опрашената ѝ конопена риза беше разгърдена и разкриваше подгорелите ѝ от слънцето гърди, а нехайно усуканият колан бе поиздигнал на една страна вехтия ѝ вече продран сукман. Младата Станкулица беше досущ грохнала от умора, но то не личеше, а ѝ сама тя дотам го усещаше — работила би още и нощ цяла. Тя днес беше платно белила на Дунава, сега издои кравите, хвърли пита в жарта, двора измете, че на триж пренесе и ведрата мляко из кошарата край село. Не беше ли тя нещо забравила? Умореният ѝ поглед спря на прострения сред двора дръвник. Наведе се тя, отвлече го настрани и пак се изправи. Кръв я удари в глава, треперливите бръчки около устните ѝ заиграха, синкавите резки от загорялата пот по бузите ѝ се врязаха и засочиха я не млада, не като невеста само от три години. Сега тя жегнато извърна глава към къщните врати, през които се видеше мъжко дете — първата ѝ рожба. То се бе свряло у пепела на огнището. . . Станкулица го погледна тъжно, дигна после отмаляла ръка, та си потърка челото.

Залезът се беше вече изтънил в едвам виждана светла ивица, която се щърбеше зад лесове далеч по билото на Балкана.

Младата невеста дигна очи, но не погледна през плета към пътя, ами се извърна и запиля поглед по широкия досам Дунав двор. Отдясно, зад дома, се дигаше високият дядов Фотев дърварник, а до него — харманът, в който сега беше запряна хергелята; отляво беше свинската кочина до стената на обора, в който пухтяха Станкуловите серес биволи; а в дъното на двора

се шареха повехналите гергини и шиби, зад които се редяха по самия ронлив бряг на Дунава разклонените и наболи вече пиперки. . . И по-нататък се разстилаше тихата, втънала в бреговете си река, която леко се осеняше отвъд, из острова, от обвисналите клони на върбите и от наперените върхове на тополите.

Галунка Станкулица си търкаше още челото, а погледът ѝ се полъга от бялналия се Дунав и — стъписа се тя сепната, цяла потрепера: през върбите на острова стрелна огнив светлик, полута се лъжливо, че току се закръши над водите и лъкатушно пропъпли отсам, до самото село.

Страх попълзя по уморената снага на Станкулица и плаха усмивка замря на устните ѝ. Тя позна: то беше месечината, литнала яснолика и чиста иззад Влашката и Богданска земя. Позна я Галунка, а все пак страхът ѝ не мина. Не казваха ли, че такъв светлив, такъв бърз и лъжлив е и той, змеят, който, думаха, се е вгнездил от месец в селото, та на въглен гори хорската мъка. . . змеят, който беше пръкнал за чернило на дядова Фотев дом и за патила на невестино клето сърце!

— У-у! У-ха! Пръждосал се, та се не видял! — креснаха из пътя Николица и баба Гена.

— У-бря! Ду-у! — долетяха детски крясъци. Пес сякаш гонеха.

И някой пропълзя край плета из пътя, блъсна вратата на дядови Фотеви, втурна се вгърбушен, пропъпли и се простря разтреперан до самите нозе на Станкулица.

Пройчо беше това, Галункият девер, момче сухо и дребно, черно и окъсано, с извърнати назад ръце, с разкривени нозе. Сви се то сега на кълбо до нозете на Станкулица, потрепера като на смърт и се отпусна, а продълговатото му разранено лице се извърна и се освети от настигналите вече в двора лъчи на месечината.

— Клето! — ахна Станкулица, наведе се после над болното и му разпусна свитите пръсти.

От пътя се носеше още дрезгав глъч.

— Убил ви бог — прокълна Галунка и простря Пройча на пруста пред дома.

— Какво е пак, невесто? — показа се на къщните врати баба Фотица.

— Пройчо. . . излязъл на пътя, а не съм го видяла.

— Да си го видяла, къде си гледала — смъмри свежървата дърливо и пристъпи.

— Не съм го видяла, а те го погнаха. . .

— Погнаха зер, не рече ли ти Станкул, да не си го пускала? Той ще ти каже теб. Върви да остържеш питата!

Галунка влезна в къщи. Рожбата ѝ закряска, като я видя, но ней не бе до галене: коленичи тя и с ръжена застърга жерната пита.

— Гърчи се, да не си се раждало — окайваше се на пруста баба Фотица над Пройча, — що съм грях сторила пред бога, та не те прибира.

Пройчо простена — опомняше се.

А из пътя се чуха стъпки — влязоха в двора мъжете.

— Ей ти сега — пристъпи свежървата в къщи, — ха, слагай, идат!

Галунка се навъси и забърза. Дядо Фото и Станкул отупаха нозе на пруста и старият свекър поздрави, а Станкул се поизкашли и глухо попита през зъби:

— Как е Пройчо бягал?

— Къде е бягал? — продума объркано Галунка, като почака дано се свежърва ѝ намеси.

— Не знаеш. А той пак по дола се крил, по трънака. Момите го зярнали от чучура, та го погнаха. Защо сте го пуснали, ха?

— Чева сме го видели, Станкуле?

— А кому думах?

— Е, пък, Станкуле. . . за вода съм ходила, ведрата носих — натърти Галунка и припряно зашета: начупи питата, нареди я на паралия със сахан сирене и паница мляко, наслага помежду лук и праз; взема после от къта копанка, опита марната¹ вода в менче до огнището, разхлади я с прясна из котлите и поднесе да полее първо на свекъра си.

Станкул, макар все още намусен, не следеше я вече с очи. Той зацеди през зъби:

¹ Хладка, възтопла (бел. ред.).

— Рече се да се не пуца Пройчо. Дни са несретни настали, зло е пръкнало. По бранището пак се е излял дъжд, а по нивята — ни капка.

— Че да бях го видяла — омекна Галунка.

— Рекох ти, заключи го — натърти Станкул.

— Жив човек, Станкуле. Пък се е и наплашил.

— Е, наплашил се. Какво той знае!

— Ха — изсумтя баба Фотица! — Знае той и още как! Учи се. Навел днес глава на пруста и ме гледа умилно. Домъчня ми, та му рекох: «Дано те прибере господ, несретно чедо.» А той такъв. . . проплака. Учи се, казват му, та се досеща. . .

Галунка сви вежди.

— Какво да му казват? — подпита Станкул.

— Какво. . . «Да си млъкнало и онемяло» — му викнах. А той ми право в очи: «Аз що съм крив за цяло село!» — дума и не гъгне.

Галунка сви треперливо устни и наведе глава. Смълчаха се всички и се захраниха.

— Ще ходите ли пак? — попита след малко баба Фотица, като все още дишаше през нос.

— Щем — отвърна ѝ домакинът. — Трето е, че дано е вече на срета, а то в уста сме вече на цялото село.

— Пък то се учи — поде пак баба Фотица за Пройча. «Какво да си крив, ха?» — питам го. «Аз не съм виждал змея!» — ми дума. «И да не ти дава господ да го видиш, клето — казвам му, — а то би си начаса отслекнало¹.» Зер, гледам го, помътнели му ония очи — де ще го вижда! А той: «Е, че нека ме убият, мале, нека!» — дума през сълзи. . . Хе, учи се, казва му някой, та знае. . .

— Може Гуна да му казва — сбъбра през зъби Станкул и засука гневно мустак.

А баба Фотица продължи:

— «Пък ти не шури по дола — думам му. — Какво все там дириш?» «Е, бягам — отвръща, — от девера бягам, от Тодора: той ще ме убие!»

Станкул така погледна булката си, че тази промени лице и промълви:

¹Жи вотинско умиране (бел. ред.).

— Казвала съм му била. . . То го дума цялото село: брат ми се канел. . . да прокудят ужка змея. . .

— Да си млъкнала! — скръцна Станкул зъби.

— Ужка. . . пък то — не прекъсна никак Галунка, — нека го сторят, Станкуле, нека, че дано сирото. . .

Секна задавено гласът на младата невеста, но на черните ѝ очи не бликна влага, само устните ѝ се сгърчиха и потрепераха.

Навъсиха се и свекър, и свекърва, навъси се и младият стопан. Захраниха се мълком. Галунка беше поседнала настрани, за да държи рожбата си на пола, та посягаше непригодно.

— А ти наближи, булка, та не посягай такваз. . . помръдни тежчината си! — не страя ѝ смъмри баба Фотица.

Друг път тя смъмряше Галунка, че се е свряла до паралията, като да е от роди гладна-гладувала.

А навън беше глухо и пусто. Из село псета виеха. Сегиз-тогиз долитаха из пътя глухи стъпки на мъже, които с дълги върлини в ръце се стичаха към селското хоровище.

Пройчо се беше свил на кълбо до къщните врата. Треперливо се вслушваше той в стъпките на мъжете из пътя — знаеше болният къде и защо се те трупаха.

Галунка изнесе комат хляб, сиренце и мляко за Пройча, сложи ги мълком пред него и се повърна да раздигне. Пройчо се преве надве и задъвка. Зла му беше невярната болест; напаст нечиста го бе сполетяла: от години той сладчина на езика си не знаеше. Селото цяло мълвеше и отпреди по тая Пройчова невярна болест, а откак се беше завързала страшната суша, и сам татко му, дядо Фото, рече — да му не е на очи Пройчо, нека го ни чува, ни види.

— Хем да си легнете — чу се сега дрезгавият глас на дядо Фото в къщи.

На Пройча замря залькът в уста; наплашил се беше той, клетникът, от татка си.

— Огънят угасете, светлик да няма! — додаде дядо Фото.

После той и Станкул земаха иззад вратата по една върлина.

— Станкул да рече на невестата си — продума и сякаш с нож отрязва баба Фотица. — От първото гонене веке тя е нещо пощуряла — все при Пройча! Какво го пощя толкоз... хайрсъзка ниедна! — отсече треперливо тя.

Замря дъхът в стаята. Станкул се надвеси над Галунка и из гърлото му се продра:

— Чуеш!

— Какво, Станкуле? — плахо и меко се отзова Галунка.

— Тамо Пройча... реза́та с клечка... чу? — давеше се през зъби Станкул в ярост. — И легни си... и мълчи... и мълчи, па били те и заклали — мълчи. Това на — хъ!

— Че болно е, Станкуле, то...

— Милуваш го, ха! — проточи врат бясно Станкул. — Ми-лу-ваш го!... фута¹ помърсяла! — кресна и залющи Галунка в лице.

Тя се полюля и не заплака, а само пребеля и прехапа устни.

А изненадано нещо изскимча на пруста и като пропълзля светкавично край прага, шумно се блъсна о вратцата на плетения кукурузен хамбар до пруста.

Мрави попълзяха по снагата на баба Фотица. Но тя скоро прокълна, като се сети, че е Пройчо.

II

Дядо Фото и Станкул вземаха под мишци върлините и мълком излязоха.

Из селското хоровище долиташе глух говор на много мъже. Сретникът липсваше — бабинът Йоцин изтърсак, който през двете по-напред среди беше палич.

— Нека се викне друг, на, дядовът Кърльов изтърсак — рече мълчаливият дядо Никола, който беше

¹ Престилка, отрепка (бел. ред.).

обрекъл на бабиния Йоцин цял овен, та сега можеше да не даде овена, ако се променеше паличът.

— Не се може, свате — отвърна Тафрата дядо Блажо, — не ще се хване! То всичко трябва изцяло... Хе, явно си е, щем си живи изгоря! — рече и сви глава между костеливите си рамене.

Дядо Блажо Тафрата беше изтърсак на майка, та е бивал палич при несретни години на суша, когато се гони змеят. А това все връзва грях човеку. И дядо Блажо от години беше пръв черковник; дълго служи епитроп, а и до ден днешен, когато си е здрав, клепалото бие и свещите в черква гаси.

— Е, що щем сега? — облегна се угрижен на върлината си дядо Никола.

Дядо Блажо порови о земи и глухо рече:

— На, Тодор... той ако стори, ще стори... това остае...

— Невярна работа е, свато.

— Е, що щем... нека опита!

— Да опита, каеш, а... на, и наша чичина Петра вехне вече година като Фотев Пройчо.

— Петра ваша си е от стражарина, той ѝ довлече злото.

— То, свато, малко ли млади вехнат... Невярна е работа.

— А бе де му е краят на злото, току с Фотев Пройча е нечисто... нечисто е... змеин е той... в сърцето ми е сякаш...

— Холан, свато, змеин — чева не знаем! Станкул, батю му, го преби: хвана го с опъсниялата¹ си... хе!

— Хвана го! Четири години оттогаз, свато. И що: сри́тал ги на стоене... колко сри́тал. Тя дору не беше му още главеница тогава: хванал ги по инат, та ги напляскал... Ней — нищо, а нему — четири годин!

— Е, то я — сниши глас дядо Никола. — Не е било само тогава! Тя и в къщи, когат Станкул си беше на войска... ете, все с него, с Пройча...

— И не го думай, свато Никола! Все Фотицини зли-

¹ От пъс, пес — кучка (бел. ред.).

ни са. Опазил господ невеста от таквази свекърва! Така да знаеш.

— Не е бе, свато! Ако питаш, Тодор знае... срамота му е... опъсняяла сестра такава... за то му е и на сърце да премахне Пройча.

— Нека го само премахне, селото ще се отвърве от напаст, брате! Чуй ме, сърцето ми го казва! Грехове аз имам на шия — два такива... така да знаеш! Ала хаир е виждало селото!

— Е, нека го стори, свате.

— А даваш ли ти овена, що врене на Йоцини?

— Е, обрекъл съм го еднаж — я на Йоцини, я нему, все, дума се, е дадено!

— Чуй, свате — сниши глас дядо Никола, — то даденото е дадено, току право, нещо ми се свива сърцето... Я не се хване, я нещо... че рекат после и по наша Петра... думат го вече — змейна била!

— Не бери грижа! — отсече Тафрата и смота стари нозе, свря се в навалищата от мъже.

А малко настрани, до един плет, опрял се на върлината си и отпуснал глава на ръка, стоеше Тодор, Галункинът брат. Не беше то мъчно, току право ли е? Тодор мислеше: ще гръмне върху Пройча през прозорчето, че макар и да не е видял светлик. А ще да улучи — хе, то да остане! Току после? Галунка се за-кани: щяла да обади — опъсняяла такава!... «Хе, сплетено е» — смота се нещо в ума на Тодора. А после за-смята: овен, овца с агне, конче едно... Е що, когато в ротата застреляха унтерофицера, който беше посег-сал на ротния?...

— Ти чуй, щеш? — прекъсна мислите на Тодора дядо Блажо Тафрата.

— Ъ? — гъкна секнато Тодор.

— То е нищо, момче. И не е сал до нашето село. А змеин е Пройчо, затуй не ще дума: змеин е!

— Бил и змеин, дядо Блажо, сърце не ми дава.

— Гледай го... Чева ще хароса то? Ще се влачи ка-то пребито и ще отсlekне, хем скоро... Хе, ще си го изсмука тя...

— Коя!? — сепна се Тодор.

— Халата, коя? Змеят!

— Нека... та що?

— Това нà: нека не умре мърцина, християнско чедо е. Хем, ако не е сега, догодина ще е. И ако го не сториш ти, друг ще го стори: зер, настървена е, Тодоре, халата... Лани беше пак суша, доку не толкова. А догодина е знайно: щем живи изгоря — стори до бро, Тодоре, на селото!

— Ами ако се объркам, дядо Блажо! И аз си имам деца — отвърна Тодор несръчно, като за сметлива одумка.

— Е то е: за това и селото ще те дари.

— Ще дари... колко и що? Живот се не връща, дядо Блажо.

— Е, че не е малко, Тодоре! Дядо Стоил дума, ако щеш, ще ти дарят вместо овни още един юнец, та да си отгледаш чифт.

— Бива — поклати глава Тодор и ровеше с върлина-та оземи.

— А ти злото и не премисляй, Тодоре! То и не се случ-ва. Ти като се насилиш еднажки, и ще го извършиш. Ами че не ще идеш там като на игра. Срашно е, дето човек знае, та все му е на ума, дали не ще му се схване ръката.

— Теби... теби случвало ли се е?

— Е, как да река, Тодоре, случвало се е и не се е случ-вало. Нà, Бонина, която погребва трет мъж, та заживя с четвърти... нея нà... задохмяха я рано, а тя си изле-зе змейна, та в пет години зарови трима мъже, че ко-гато заживя с четвърти, та залиняха и двоицата... тогава наведох се аз от тавана, а га ми затрепера пи-щовът в лявата ръка... Хем туй да помниш, ха: с ля-вата ръка хваща!

— Та после?

— Това: чакам, очите ми гледат на четири, па то светна вече. Ха, змеят е, си мисля... И силя си пръста на лявата ръка, силя го, ама като не ще...

— Хъ... е?

— Силя, силя, пък не мога!

— Тогаз?

— Това е, думат, не можеш ли, умът ти се взема, езикът ти се схваща. . . Опазил те господ!

Дядо Блажо се прекръсти.

— Как тогава?

— Ха, дадох си сърце, теглих. . . хеле гръмна. . .

Тодора побиха тръпки. Но замълвиха наоколо: паличът идел, бабинът Йоцин. . . идел!

Месечината се беше издигнала високо. Сребристо се кършеше далеч водата на Дунава. И белееше се хълмът над гробищата. Там, из козята пътека, която води в гората, се бяха замяркали две сенки.

— Ей ги, хе! — засочиха тях събраните мъже при хоровището.

— Къде е бил Йоцин, а? — запита Тодор дяда Блажа.

— Уплашил се е. . . бил отишъл да спи на кошарите, ужка забравил. . . Пратиха кехаята да го вика, току аз не смяха, че ще дойде.

— Е, дошъл.

— Дошъл.

Събраните мъже се размърдаха.

— Е, да потеглим ние, ще ги посрещнем — каза нечий дрезгав глас.

И потеглиха. Глухо тътнеше напуканата земя под многото стъпки. Псета издалеч виеха, но приближени от тълпата, те плахо скимчаха и се свиваха из плетищата.

Скоро навалищата мъже, с дълги върлини под мишци, напуснаха селото и неми, като нямата нощ, закрачиха към гробищата.

А шеметен шум се понесе зловещо из селото: най-старите домакини от всеки дом засноваха из дворовете по бели ризи и закатериха се над плетищата. Под нозете им трещяха изпомачканите и изпочупени от предишното гонене тенекии, черепи и кости, гърнета и стомни.

След малко пак замря селото: ни жива душа навън. Само псетата едни, сврени край плетищата, виеха, защото — по високите плетни колове хвърляха мъртвешки сенки нови черепи, кости, гърнета, и стомни, изпо-

мачкани тенекии, че и цели скрина. . . нови, които ще бъдат трошени след новото сега гонене на змея.

III

Баба Фотица затича също из двора, препасана с одриплен пояс; нагази с напукани боси нозе трънака край плета и окачи връх кола на вратния продънено корито, което вече нефелаше, откак през девет години бе хранило и поило кокошките.

А Галунка беше приспала рожбето си на нянка, та при шума в селото тя го зави и въздъхна уж, но се чу само изморено изпъшкване. Нещо я душеше, тя пое дъх и стана, но шукна ѝ от ума на какво се беше накарала. Галунка се начумери и после вече пристъпи: запали с огън газениче, втренчено намери с очи свекърва си край плета и след това пристъпи — влезе при Проича в тесния плетен кукурузен хамбар отляво.

Там бяха натурени едно върху друго кошове за кукуруз, а на малкото празно местенце бе захвърлено едно от шарена тъкан халище.

Проичо беше изпуснал комата си хляб на земята и се криеше между кошовете: прегънал колене до лицето си, гледа с изцъклени очи.

Когато Галунка сложи газеничето на земята, Проичо болнаво замига, а после и с очи, и с ръце задири нещо, намери го — комата хляб — и го свря в устата си.

— Нито ти яденето — ядене, клето, нито. . . — събъри Галунка, но когато да изтегли изпод краката на Проичо халището, тя се разсърди, задето Проичо нито се мръдва, та му свика: — Дигни дървените си крачетала, клето!

И Проичо се сви досущ на кълбо при кошовете, като отпусна на земя и ръката си, която стискаше комата хляб. Той не сочеше сега по годините си — би го зел човек и за дете, и за старец.

— Е, яж де! — покани го Галунка, като постилаше халището.

Но Проичо не мръдваше и все по изцъкляше очи,

— Досуш се вдетени, клето. Наплашиха те! Ха, да си легнеш! — каза благо уж Галунка, а само горчивина имаше и в гласа ѝ, и в образа ѝ, и в самите ѝ очи, които тя не дигаше да погледне Пройчо.

— Ха, мръдни се де! — подкани тя и пое болното с една ръка под мишца.

Пройчо се подигна, но само се отмести и се отпусна на халището, а костеливите пръсти на лявата си ръка впи в сукмана на буля си.

Галунка го загледа и мислеше: «Няма да те бъде тебе, току. . .» А каза:

— Е, подигни се, драгинко! Къде мога аз: освени се, коджа мъж си вече.

Пройчо бавно подигна глава и синьото му лице умолително омекна. Той трябва да беше почувствувал нещо от думите на Галунка. Тая го загледа учудено. И Пройчо изви очи и с тъжен-тъжен поглед се взря в угриженото лице на буля си.

— Пусни ме, че да те завия — звънна гласът на Галунка, та стресна и самата нея: тя по-прежните си думи беше изказала шепнешком.

Пройчо не помръдна, не отмали и догледа си, а само по-силно застиска сукмана на Галунка и накрай дебелите му устни шавнаха — питаха нещо.

— Какво, Пройчо? — додража Галунки, та сви тя нозе и клекна при него, като сложи ръка на челото му. — Гори ти главата, клето. . . Чуй, щеш. . . щеш да ми кажеш — къде бяга? Защо?

— Бя-гах.

— Мене Станкул би. Ти недей бяга — каза Галунка, а гласът ѝ секна и изправи се тя изведнаж навъсена, сякаш тепърва я заболя от залющения ѝ тази вечер плесник.

Пройчо все по настръхваше и гъкна:

— Стри-трино!

— Какво? Боиш ли се? — каза Галунка шепном, извърна се и глухо додаде: — Зер, самин остава! . . . Ех, дано. . . те нас заедно. . .

— Аз бя-бягах. . . от змея — сбъбра плахо Пройчо.

— Видя ли го? — настръхна Галунка.

— Ще-ще гонят змея. . .

— Ще го гонят я. Спи! — додея Галунки, взема Пройчо за рамо, повали го и го заувива с халището.

— Стри-стрино, чакай — запени Пройчо език.

— Защо бяга? — каза Галунка. — Не бягай! Мируйвай! Да спиш сега. . . — зави го тя презглава. — Тъй, мълч!

И взема газеничето, после стисна в дясна ръка резето на вратата и затаи дъх: Пройчо забъбра нещо отвътре.

Галунка постоя неподвижна, стана ѝ грозно, подвоуми се дори дали да зарези вратата — това ѝ се видя като нещо грешно. Но то бе само за минута, тя стисна още по-силно резето в ръка, после зарези вратата и на пръсти влезе в къщи.

Баба Фотица дигна глава изпод халището и загледа със стъклени очи снаха си.

Галунка сложи до огнището газеничето и се заогледа, като да беше забравила нещо. Тя усещаше погледа на свекърва си, та дойде ѝ да изпъшка, но пое само дъх, угаси газеничето и пристъпи да легне при рожбата си.

Баба Фотица измърмори.

— Каза ли нещо? — попита покорно Галунка.

— Кучка! — чу се изпод халището.

* * *

Когато Галунка беше още петнадесетгодишна, окърши кръст, какъвто колан не хваща, и обтегна бузи кръвени, като първите божури, които са пролетен губер по хълма над Пейково.

И така ранна, Галунка една вечер биде отведена на стоене от самия най-малък дядов Фотев брат, Божин, един закъснял по Влашко ерген. Повлече я той тогава из гъстака под бечките, които са насадени под чумените гробища. Момите прехапах устни: знаеха какъв е Божин и мило им стана за Галунка. Пък и на всички ергени бяс се беше свил под език от безредните на-

литания на Божина, та сега те се подзеа и стоене ней нощ нема: моми и момци затичаха из салкъмите, гонеха се и кряскаха — все около Божина и Галунка, догдето накрай Божин се удари с момците, а момите отводоа Галунка дома ѝ.

Оттогава вече Галунка влезе в очи. А скоро проточи ръст, напери рамене, отпусна коси до поли и замомува. По седенките седеше налице; първа подхващаше тя песните, първа се ловеше на хоро, а на стоене ходеше, с който ерген пощеше, пък текнеше ли ѝ — не тръгваше нито с един. Ще подбере дружки, че хай под бечките: викат, провикват се и се гонят, докато свъртят сведа моми и момци...

А лудория е то през есенните нощи на стоене! Младини зелени, та весели: от кикот и глъч самата нощ не спи! А пропеят ли петли, завикат се моми на една, момци на друга страна и потръгнат с глъч — преплясват, каквото е станало. И край село се пропилят като нощни вили — всяко под бащина стряха... А на утрото — ни приказка повече! Истина, то не е все едно коя с кого е стояла. Момък един е левент, а друг — не чини ни кош слама; един е напет, а друг — ходи с бащин пояс... не е тъкмо все едно коя с кого е стояла! Но и стоенето пък не е, нито е било, нито ще е нещо като възел: то от стоене се рядко нещо посреща! Ето Галунка: тя беше вече осемнайсетгодишна, когато я затъкмиха за Станкула, пък дотогава не беше нито веднаж стояла с него!

Той, Станкул, едвам беше навършил тогава седемнадесет години, но го избраха за войник, та трябваше да остави в къщи отмяна.

Когато го заговориха за Галунка, една вечер след седянката той я сподори, а тя му се задърли, ужка не беше нищичко чула. Погна я той, а тя бяга, бяга, че далеч под салкъмите се спъна божем и падна.

Така те се заредиха на стоене все двенките. Станкул се допадна Галунки, защото беше закачлив, опърничав и дърлив, та тя го злеше и пак го кротеше, като му вричаше всичко — само след сватбата.

Но не надълго беше това: несгода прекоси млади-

те и скърши се Галунки сърцето, скърши се и повехна като скършен и повехнал стрък босилек. Старите — Станкулови и Галункини — се нещо не спогодиха, та засватуваха за Станкула друга мома, а Галунка дважд не ходи на седянка. Ней за първица в живота се вряза нещо в душата: усещаше се в гърдите като опарена. Едвам в неделята се накани тя да излезе на хоро, като се премени до пети, че извади и кутийката си с огледалце, гдето е на две преградки, та си нарумени бузите — не божур, а ружа червена — и си вапца устните — сраснати две вишнички... На хорото стари жени се заоглеждаха и отсякоха: тя, Галунка, беше най-хубавата мома от всички, които бяха сега наред за изгледване в Пейково. Това полича и пред всички!

Почувствува го даже и сама Галунка — стана ѝ нещо припряно на душа, затупа тя нозе, затресе гърди и снага на онова кръшно хоро, че като замята очи, така и да речеш, турила е на ум да подлуди юнак незнаен и да бяга с него в девета земя...

Станкул беше на хорото. Той поизтръпна, после се изчерви и пот го изби. Почна да се хили, засука въси и замести нозе — пристъпи към хорото. «Не сдържа го, ще се хване!» — зашепнаха наоколо.

Но тук стана нещо.

Горският стражар от Царево село — тънък, висок, с черни очи и засукани мустачки, стегнат в нова куртка със зелени гайтани — минаваше си по пътя с пушка в ръка, та бе спрял до хорото. Галунка беше замятала нему очи. Стражарят не страя: окачи на плет пушката си и с две стъпки се прилепи при Галунка на хорото... Прилепи се тъкмо когато Станкул се канеше също да се хване.

И изведнаж се подзе луда игра: царевчето с кръвнишки очи не даваше на свирача да спре! Други се отпущаха, залавяха се и пак се отпущаха, а те — Галунка и стражарят, — пламнали в пот, пъчеха се и се тресяха, без да се спогледват; тропаха и се превиваха, надпреварваха се кой кого да надмори.

Вечерта Галунка заспа с мисъл по Станкула и сватовете му: «Нека се пукат!» Но тъкмо когато да за-

дреме, мярна ѝ се пред склопените очи лицето на царевчето. Тя се вгледа в него, а малките му мустачки почнаха да растат и станаха големи-големи... После ѝ се привидя несбъден сън, на който дълго се чуди: сънува Галунка, че князът от София я засватувал, а офицеринът — той, що бе ѝ лятоска напил вода — ѝ казва: довечера да облече майчините си момински дрехи и с тях да иде на-седянка.

Чуден сън! В понеделник вечер момите кривнаха глави — Галунка дойде на седянката с майчините си момински дрехи! На гърди пристегнала сърмен елек с криле от мораво кадифе; на шия спуснала три върви наниз; на кръста си стегнала везен с мъниста колан, а надолу спуснала надиплена шарена фустанела над бял сукман и везени поли. Тя играеше, та земаше очите. А нозете си Галунка беше обула в шарени чорапки и плитки лакени калеври. Кривнаха глави Галункините дружки: пъй че напук на Станкула вършеше Галунка! Но скоро свиха всички език: от невидяло иззад момите се озова и спря — той, царевчето-стражар, пак с пушката си в ръка... тъкмо както се беше озовал и вчера на хорото!

Галунка пламна цяла. Станкул беше също на седянката. Но Галунки се замая свят. Царевчето не отмахваше от нея очи, а дигнеше ли тя глава да го погледне, трепваха у него ония черни вежди — гори, жив я гори! Не своя стана Галунка! По бузите ѝ лъха влага, под сърцето ѝ отляво, там, където вчера я беше стискал левентът стражар, сега се запали огън, пропълзя по цялата ѝ снага, слезе до коленете ѝ и те се прекосваха, както си седеше тя със свити под пола нозе.

Станкул скоро се изгуби. Огънят напokon се угаси. Царевчето прехвърли през плещи пушката си, пое мълком за ръка Галунка и потръгнаха.

— Аз не съм спала нощеска... все по тебе мислех! — промълви Галунка, но бог видеше, че тя не смисля какво говори. Пък царевчето метна ръка на другото ѝ рамо.

— Как би снощи баш да ме омаеш! — каза той, привлече ръка и обви ѝ кръста.

— Пусни ме... ох! — рече Галунка, но не своя си беше, та дигна към него лице, дигна и ръце, сложи ги на раменете му и притисна се о него, без дъх, онемяла.

Какво беше туй тогаз — не проумя го Галунка, нито го запомни, нито пък и ще го отгатне някога. Левентът ѝ се ухили, преви гърди, на които беше отпуснала Галунка зашеметената си глава, провря под гушката ѝ ръката си и подири да разплете телената ѝ нагръдна петелка. Галунка отскочи... Не че тя не беше момувала така... хе, как бе още тя момувала! Но сега тя отскочи и кръв ѝ бликна на лице. Друг ѝ беше той, той сега, не като другите момци... И не трябваше той да прави като другите! Царевчето обаче не знаеше какво е Галунки на душа, пък и да би знаел — проумял ли би?

Потресе Галунка глава, устните ѝ трепнаха, лицето ѝ се посбра. Загледа тя изпод вежди стражаря, дигна ръка на рамото му и рече:

— Чакай, право да ми кажеш... щеш?

— Какво?

— Ще те питам... това нà, нямаш ли... либе нямаш ли друго... в друго село?

— Я гледай... Пък защо да знаеш?

— Е, питам.

— Че и да имам... нима ще кажа?

— А ти кажи, каквото е — натърти глухо Галунка.

— Че защо, моме? — наведе се той възчуден до самото ѝ лице.

Галунка го стрелна с умилен поглед. Но изведнаж отпусна глава и бликна ѝ нещо на лице, като че ще заплаче.

— Нямам ма, имам, но нямам — избъбра на пресекълки стражарчето, като я сграбчи и я зацелува. — Нямам — бъбреше той, — нямам!

А тя сухо се изтръгна от прегръдките му и каза:

— Чуй, щеш ли... по сърце речи... щеш ли нà, да ме вземеш?

Онемяха. Стражарчето сви изненадано рамене.

— Пък ти сега... че не сме се още опознали!

— Е, като се опознаем.

— Върви. . . ти върви сега с мен!
— Нали съм с теб.
— Е че тъй ли: върви да стоим — пое я кротко левентът за ръка.
— Виж. . . мене тъкмят за Станкула, дядов Фотев. . . Той беше на седянката — каза Галунка.
— Знам, аз го видях. . . той е харен.
— Харен. . . Е, харен е. . . А кажи, аз те питам?
— Чева не съм ерген, моме, ще зема, която ми пригоди. . . Върви сега ти, че. . .

Галунка стоеше неподвижна, като да беше забила нозе в земята. На стражарчето додея.

— Е, защо ми не рече, момне! Да знаех, че да съм тръгнал с друга — хъ! — натърти той просто, с чувство на прав човек, даже махна ръка.

Галунки сякаш стъкло се заби в сърцето. Затаи тя дъх и погледът ѝ замря на лицето му. . . като да го прострелваше с това, което ромонеше сега в кръвта ѝ, та я заглушаваше.

Но тъмно беше, та че и левентът я гледаше не в лицето.

— И утре е ден. . . щеш пък тръгна с друга — малко ли моми! — промълви Галунка и извърна глава.

— Че какво ти казах — не мисля нищо! Ако исках с друга, нямаше да идвам чак във ваше село — оправи се царевчето.

— Сполай ти — продума Галунка глухо. — От мен това: помисли, че. . . на, утре вечер. . . помисли и ми кажи!

— Но какво има да ти казвам, момне!

— Това, що те питам — отговори простичко Галунка, обори пак чело и додаде: — Помисли.

— Я недей! Утре кой жив — кой не! Върви тук!

— Не ща!

— Упорита си била пък! — изви ѝ ръката стражарчето и вече сърдито каза: — Ще дойдеш и ще скачаш! — И прегърна я отпозир, сложи ръце на гърдите ѝ.

— Вах! — тупна нозе Галунка, отскубна се от ръцете му и като се изсмя дрезгло, отскочи и се запъти към село.

— Я! — потръгна да я настигне царевчето изненадан.

Галунка се обърна и комай му кресна:

— Да си вървиш в пътя!

После с натъртени, но тежки стъпки тя си отиде дома. . . . .

Омайни са кристалните лунни нощи по бреговете на тихи бял Дунав!

Легна си тогава Галунка на пруста, загледа се в ясноликата месечинка и се унесе в своето черно горчило, докато изненадано бликнаха ѝ сълзите на очи — порой.

. . . На заранта Станкулов тейко гостува сам у Галункини — примирили се. Но в село се заговори — Станкул отстинал от Галунка. И на следната седянка той сам изрече Галунки думи несвидни: «То. . . стражарят дава пендолеви.» Галункините дружки прехапах устни! Но се наиде жена една от старите, че като разкри уста, нахока Станкула, както трябва. Защото имаше и как: жените още през деня захваляха Галунка. Царевчето само беше разправило в селото си, че след седянката в Пейково бил останал на песпонделник, защото се полъгал по вредна мома Галунка. . . Стражарчето се излъгало да каже дори, че от това Галунка му много попаднала на сърце: теквало му да я иска на здраво!

Станкул прехапа устни. И на заранта старите се яко засватуваха. Току Галунки беше нещо скършено и не можеха да я разберат. Дома майци си тя думаше да я не питат, а да вършат, каквото щат и за кого да е: бил Станкул, бил друг — все ѝ е едно, само по-скоро, че не ѝ е вече за чакане. . . А по седенките пееше и се смееше Галунка тъй гласовито, че сякаш горчилото се развяваше и с моминство се прощаваше. . . без ерген някой в очи да погледне, или пък да дочака и да тръгне по стоеие с кого и да било.

А Станкулу вече премълняваше: драга му стана Галунка и мила. Но тя се пазеше да дигне към него засмяно лице. Навремени само извие очи и го погледне,

но сякаш така, само за да му се почуди. Милкаше ѝ се той кротък и кротки ѝ думи думаше, а тя кое му отвърне, кое не, и то пак така само като сестра на досаден брат.

Най-после старите — Станкулови и Галункини — насрочиха главеша. В деня, когато Галунка узна това, повеселя и надвечер при среща усмихна се Станкулу. Той тогава едвам дочака седянката и там приседна Галунки до коляно, че не мръдна докрай от нея. Кротка беше тая вечер Галунка: не смя се и не пя, както преди. Станкула поглеждаше тя право в очи, отвръщаше му на всичко поред и само излеко ще го гавне за нищо работа, но без да го преплеене. И моми, и поредници наостриха очи — поличаваше; че ще има скоро очакван годеж. И Станкул се досущ обзе от драгости, та накрай зашепна Галунки нещо упорито на ухо. Подканяше я той на нещо, но тя не се вричаше, а накрай обори чело: посърна ѝ лицето, гаче я нещо в сърце попа-ри. Почудиха се дружките ѝ. Най-после, когато седянката се разтури, Галунка тръгна да си върви. Тук вече Станкул излезе из кожа, ѝзстъпи се пред нея и триж ѝ гласно викна:

— Ще дойдеш — друго не бива!

Галунка кротко си изтегли ръката от ръката му и като му задържа само показалеца, каза:

— Клела съм се и заклела, Станкуле: нозете да ми изсъхнат, ако ида вече на стоеие! Не мой ме — и върви си сега. Хай, сбогом ти!

И отмина. Станкул я загледа гневен, че току на-крехна калпак и луд се втурна по момите. . . Загони той тъкмо тая, по която го бяха сватували преди. Момата затича след Галунка, викаше ѝ да я отварди, но личеше — моли не от сърце. Станкул я настигна тъкмо до самата Галунка, изви ѝ ръцете, взема я под мишца и се попиляха под бечките. . .

Галунка ги загледа и цяла потрепера — не от гняв, а сякаш набрана отпреди отрова се разля в гърдите ѝ. . .

Какво после стана — това Галунка смътно запомни. Дружки я настигнаха, че не усети тя и сама как я под-

сториха: повлякоха се към бечките, а там дигнаха екот, за да свъртят сведа с пръв срещнат ерген.

Галункината зла орисница сякаш бе тук пръст турила: връхлетяха те на Пройча, Станкуловото братче, тогаз току-що подрасъл 15-годишен подполец, който пасеше бачините си ярета. Той се беше заплеснал към виторожката месечинка и свиреше на свирка. Щом го зърна Галунка, бяс ѝ помрачи сваята. «Мой е» — викна тя и го завлече. . . отведе своя глашен драгинко на стоеие. . . за пук на Станкула и на цял свят!

Край не е — злата орисница беше турила тук пръст!

Усамоти се Галунка с Пройча. Седнаха и облегна се тя на стволеста бечка, а него положи до нозете си, даде му заднем да се облегне на коленете ѝ и го подстрои да засвири проточно и високо. Пройчо свиреше — трепкаха и се кършеха пръстите му. А трепкаха и гърчеха се устните Галунки, давеше я яд в сърцето, дишаше тя изтежко, през ноздри. . .

Глави из шубрака надзърваха — моми и момци. Но всеки се досещаше какво е на Галунка, та никой не преплясваше нещо с език.

Галунка все по-стръвно отпущаше гърди и не подирваше с очи нищо — не керти цял свят! Загледала се беше само в златните рожки на месечинката, която прешаляше. А тук нечия ръка зави Галункината плитка до косичника. Тя изтръпна и пребели очи: Тодор беше това, брат ѝ! Зарита я той и повлече я бясно към село. . . А с него беше и Станкул: наскочи той пък на Пройча, сблъска го, заскача върху му — простря го до дънера на дървото и го изтъпка наравне със земята. . .

След неделя би ускорена сватба: Галунка отиде под венчило със Станкула.

* * *

Това беше преди три години.

Сега баба Фотица дремеше, а устните ѝ бяха останали свити след несвидната дума, с която тя клъвна снаха си.

Галунка беше свила нозе при своята първа момчана рожба. После бавно сложи морна глава на коравата възглавница и въздъхна — изпъшка.

Баба Фотица хъркаше излеко. И това замайваше младата невеста, ала така, както ѝ бяха замаяли младините ония нощи, когато Станкул беше на войска. . . Тегло черно и от цял свят незнайно! Хъркаше баба Фотица — и това омрачаваше снаха ѝ, но така, както ѝ бяха омрачили младините надумките и хулите клеветни, които невярната Пройчова болест усилваше и които само неговата чиста, но несвястна душа би отбулила.

Задрямваше сега Галунка, а разкъсаното ѝ невестино сърце биеше и дълбоко нейде в душата ѝ улегваше трепкав страх.

Така умората на снагата ѝ се бореше с умората в душата ѝ: задрямваше тя и се сепваше пак. . . Теглото оборваше съня, сънят — теглото. И ту се мяркаха видения под гъстите още ресни на младата невеста, ту пък си ги разкриваше тя и прострелваше нощния мрак с несвестен поглед.

И накрай, тъкмо когато Галунка вече се вдълбаваше в сън, нещо просия в душата ѝ, озари ѝ лицето. . . И разкри широко тя очи, поду после гърди отлекчено, па. . .

Па се опомни! А подсладила ѝ се беше душата и топлик пъплеше под самите ѝ ребра до лъжичката.

Умът ѝ се заблуди. То не беше нещо, което е било, нито нещо сънувано. . . То бе лъча от надеждица, радостно нещо, с което като не се е сподобил човек днес, може утре да се сдобие; то беше оня лъч надеждица за очаквано подслаждане на душата, при която не се вярва в почернен живот, а без която пуст е опустял и най-охолен дом!

Търсеше Галунка какво бе тъй измамливо подсладило душата ѝ? Но не търси бедната дълго: чева имаше още нещо такова за нейната душа? И преклопи тя пак очи, па. . .

Па потрепера цяла от потрес и гнус; под клепките ѝ пропълзя и нарасна като пещерно чудовище косма-

тото лице на дяда Фотя с кървави очи. Потрепера Галунка, душна тежчина я задави, гъкна тя, па притисна, клетница, главата си о коравата възглавница и мракът изскубна от устните ѝ стенане:

«Мамо. . . ох, маминке, черна изгорях!»

* * *

А навън беше тиха нощ — онемели бяха дори и псета. Месечинката, сякаш заблудена, беше спряла всред ведрото небе и гледаше яснолика, очиста.

Бечките до чумените гробища бяха навели сочни гранки, прилепили бяха листицата си и спяха над дебела постеля — над своите тъмни сенки. Зад тях, в каменистата падина под хълма, се беше свила нощта над новите гробища; улегла се е глуха и няма като вечните покойници там.

Сега всред гробищата, в пожълтелия и повален от сушата буренак, бяха спрели на стройно коло плахите мъже — пейковци. Всички стояха клекнали и държаха с две ръце забитите си о земя върлини.

А всред колото паличът¹, гол, както го е майка родила, забил беше о земя дебело сухо дърво, наблегнал беше младата си и силна снага върху него и с мишчести ръце чевръсто търкаше друго сухо дърво по първото.

Ням и неподвижен беше всеки от колото, а и всеки бе така навел глава, като че и най-малкият шум би струвал главите на всички. . .

Пот като град се валяше по навъсеното чело на младия палич, а търканите сухи дърва скърцаха ту тъпо, ту остро, докато се зачу само като еднообразно дране на платно, после чоглив звук като из ножици — и. . . закадя.

¹ Възпроизведеният обряд с употребените непознати термини е копиран от видинските села (наблюдаван е в с. Цар Симеоново, Видинско). Поверието достига крайните махали и на самия Видин. «Паличът» винаги е ерген — изтърсак на майка (бел. авт.).

Паличът, вече безсилен, коленичи и задуха зародилия се огън.

Оживя колото: прилепените о върлините си вакли чела се дигнаха и проточиха се мършавите шиш, набръчканите клепки с окапали ресни се разкриха и трескаво се втрениха всички погледи. . .

Паличът чевръсто нагунчи над схватния огън уви-та като птиче гнездо суха трева и задуха. Скоро се повлече тънък пламъчец и обхвана змийски цялата сушинка: поде се огън, та позлати мрачните лица по цялото коло.

Изправи се тогаз паличът с все своя гола и опната мъжка снага, пое издълбоко дъх, измъкна забитата си в земята върлина, прехвърли и единия край през огъня, преплете лява ръка на горния и край, а с дясната натиска върлината към средата и гъвкаво се преве над пламъците.

Мъжете по колото направиха същото с върлините си, като ги набодаха напред към огъня.

— А-у-у-у! — изви зловещо като вълк паличът, подскочи облегат на върлината си, изви на кръг нозе и се метна през огъня.

Мъжете няма отскочиха само около върлините си и сложиха нозе вече гърбом към огъня. Сега те с все сила бучеха върлините о земята и глухо скимчеха:

— Хъм, хъм, хъм!

— А-у-у-у! — изви повторно паличът и прескочи пак по върлината си огъня.

Мъжете също отскочиха и се озоваха на първите си места с лица към огъня.

— Хъм, хъм, хъм! — скимчаха те и бодяха земята с върлините си.

— А-у-у-у! — изви трети път паличът, но тъй дрезгаво, че сякаш морници побиха самата нощна тишина. . .

Мъжете отскочиха пак към огъня, застанаха гърбом към него и вече непрестанно бодяха земята: «Хъм! Хъм! Хъм!»

Сега паличът бодро заби върлината си в земята до самия огън, остави я изправено, а сам пъргаво се сниши, прекоси колото на мъжете и — погна сякаш деб-

нешком някого — изгуби се в слабия светлик на сведената към залез месечинка.

Далеч, в дола на Бялата пръст, стоеше в прогний постав на чучур, оставен още от вечерта и сега прелян, медник. Сам — и за него — отърча паличът. Взема го той с жилави ръце, дигна го на русокоса глава и се за-втече мерно на пръсти, а бистрата вода леко заплиска голата му снага.

Така той понесе света мокрина към схватния огън всред змейното коло в гробищата. . .

И след малко нощната хладовина обзе и понесе към небе облак пара: огън зафъфла под струите вода и заглъхна едноман с последното скимтене на обрънатите гърбом към него мъже.

Възцари се мъртва тишина околоръст: паличът обличаше съблечените си въвн от гробищата дрехи.

Когато и това се свърши, мъжете дигнаха върлините, снишиха се и се втурнаха по всички посоки.

— Хъм! Хъм! Хъм! — оживяха ниви, ливади, градини, но като от шум изпод земя: снишените мъже едвам се мяркаха в сгъстените призори мрачивини, а върлините им неவிждано бодяха земята, тършуваха шубраците, блъскаха дънери на дърветата. . .

И глухият тоз подземен шум потръгна пръснато към заспалото село. Там псета завиха зловещо. . .

* * *

В това време Галунка се беше вече вдала на умората си: обхванала бе чедото си с ръка и спеше неспокойно. А баба Фотица беше престанала да хърка; късият и старчески сън бе прекаран, тя сега лежеше и будна, и не будна — слушаше, но не доземаше, гледаше, но не видеше.

А под чергицата при кукурузените кошове лежеше Пройчо. Той си беше закрил очите още когато буля му отнесе газеничето, та го остави в мрак и го зарезе. Страх го беше, но скоро втън в своите незнайни сънища — неясни и все по-сладки за него, откогато беше залинял. След оная вечер, преди години, когато

бадю му го беше заварил на стоене с Галунка, та го беше яростно тъпкал, Пройчо се бъркаше отпървом в езика, а после и в душата. Него тогава повали треска, та лежа той цели три месеца. А през туй време сватба стана у тях и после Станкул отиде войник. Всичко това мина за Пройчо като насъне. Той спеше твърде много и затова всичко, което ставаше наяве, затъмняваше се в съзнанието му, оставаше като сънувано. После пък, когато треската мина, Пройча лека-полека сполетя нечистото: почна без ред, насъне и наяве, да го притиска нещо — гърчеше се той и се запеняше. Това забеляза най-напред Галунка. И се побоя да го обади на свекърва си. Тя ставаше по няколко пъти на нощта да нагледва клетия си девер и улучеше ли го примрял — търкаше му челото, кръстеше го и уплашена, увиваше го и го милваше. Тогава през една нощ свекърва ѝ я издебна тъкмо когато се беше тя надвесила над Пройча. То бяха нечувани думи, които свекървата нахортува на снаха си тогаз! Пробуди се и дядо Фото от хулите ѝ. А като разбра какво е, той засука мустак, та зема Галункина страна: що било, болен е Пройчо и булката го нагледва. А истина беше това: Пройчо заболяваше все по-зле! Нему почна да припада и когато е на нозе, и когато върви. Че и лошо падаше: глава разбива, лице разкръвява. Завървяха тогава стари жени да го церят: баеха му, режеха го, на кръст го опъваха, но най-вече го питаха какво види насъне. А той нищо не виждаше и нищо не разправяше. «Вързва му злото езика и не му дава да говори!» — отсичаха винаги жените. Веднаж обаче баба Фотица закърши език в къщи пред всички: «Вързва му го кучка снаха през цели нощи!»...

Така се понесе мътва за невярна снаха с неверен девер по цялото село. И наведе глава Тодор, Галункинът брат, който току-що се беше също задомил: наведе той глава и заекна се веднаж — каза: «Ще ме сторят, па нея ли, него ли. . .»

Но Тодор скоро отиде войник и остана само черната мътва.

Един дядо Фото закриляше Галунка: той открито хокаше злия език на своята баба.

А Пройчо редеше дните на своето клето живуване. Но все по му оседваше в душата страх, смъртен страх от татка му. Тоя страх се зароди у него през една мъчна нощ. Пройчо отрудено се събуди от дълбокия си сън и почна да скимчи, защото нещо му беше закрило лицето и го задушваше. И тогава той чу Галунка да вика с треперлив глас:

— Да се махаш! Аз съм дошла тук, при вас, като при баща и майка. Така да знаеш!

— А да се осрамваш на цяло село — ха! — чу Пройчо, че продума баща му досами него, и грозен страх го побие, защото нещо се раздвижи над главата му и полите на Галунка, които го задушваха, се отместиха.

Тогава той чу как Галунка викна:

— Мари, свекърво мари! Умряла ли си мари, та не чуваш и не ставаш! — и заплака, захленчи с глас, па отпусна глава при Пройча и осъмна все при него.

Тази случка Пройчо скоро забрави. Само страхът от баща му нарасна, защото тоя страх растеше и у Галунка. А Пройчо все по се вдаваше на нейните грижи, тъй като тя едничка сега в цял свят го нагледваше: превързваше му раните, когато той падаше; вечер го подирваше, когато излизаше навън; даваше му вода сама, когато той не можеше да дига стомната. А случваше ли се Пройчо да спи дълго-дълго и да се пробуди тъкмо среднощ, та да скимчи от страх, като види буля си будна и плахо свита на кълбо в ъгъла, недалеч от него — тогава тя веднага го приближеше, разбуждаше го, ако той клонеше пак да заспи, заговарваше му, думаше му да не заспива. И той разкриваше очи, ухилваше ѝ се, а тя му кажеше; «Мило ми си, драгинко, току ми си невярно с тая си невярна болест! Ала ще даде бог, да си дойде бадю ти, па тогай и мени и теби ще е мирна глава. . . Ха, не заспивай, варди ме! . . .»

После Пройчо запомни, когато Галунка доби рожба: отишла беше да бели платно на Дунава, та там ѝ се то намери и сама си го донесе в къщи. Тогава тя силно заболя, легеше като мъртва, та завървяха много жени, пък Пройча не пущаха в къщи, ами му постилаха на пруста. Той чуваше, когато Галунка пъшка. И вед-

наж се застоя като замаян на пруста, та падна върху дървника и си разби челото. След това прибраха и него в къщи: той лежеше на една страна, а Галунка — на друга. Пройчо се събуждаше по-рано от Галунка. Тя ставаше пустала и слаба, вземаше си рожбата на гърди и се заглеждаше тъжна, със склучени уста. Тогава Пройчо я загледваше с широко разкрити очи и когато Галунка ненадейно спреше поглед на него, той полечка кривнеше устни на усмивка.

Галунка сетне се дигна, а дойде си и Станкул. Нещо се промени в къщи у дядови Фотови и предишният страх на Пройча се замени с друг. Станкул веднаж ритна Пройча, както си седеше тоя на къщния праг — ритна го, за да си стори път да мине. . . А друг път пред самия Пройчо Станкул замахна и удари Галунка така, че тя се прескунди и заплака с глас.

Пройчо стана по-друг: застояваше се — нейде по часове като вдървен; все по-плахо изгледваше всички в къщи и не проговорваше — бои се сякаш да си чуе гласа. А и Галунка го нагледваше уж като преди, но вече се пазеше, да я не видят. А когато отиваше на Дунава да бели, казваше му да си стои в къщи, защото знаеше, че той не ще страе и скритом ще я подири.

Така се нещо промени у дядови Фотеви. И Пройчо се позабрави. Той се сви, като гледаше у всички в къщи една само грижа — да не сърдят Станкула!

Галунка все по-залисано тичаше от тъмно до тъмно. Беше се твърде много окъсала, но немареше. Отидеше ли на плащана меджия или на чужди да жъне, та ѝ се паднеше нещо пара отстриани, тя ще ги донесе и ще ги сложи право пред Станкула: той да ги брои, той да ги къта, той да ги харчи.

И харчеше Станкул, що харчеше, но през две години за Галунка и Пройча никой не похарчи ни пара.

Вехто кърпеше Галунка, окъсан ходеше Пройчо. А мълвата в село все по-се подземаше — бивалата и небивала срамна мълва. И напролет беше ропот. . .

«Ред е и суша, и глад, и мор да дойде — се говореше край плетища и по вратници, — грехът е пряко мара: невярна е невеста с неверен девер.»

Обори чело Станкул и лице не оведряше: прежълтя Тодор, Галункинът брат — на зло му очите гледат.

И тепърва настана за Галунка върла зима в чужда къща! Денят ѝ бе нощ, нощта — ден. Притисне си челото о повехнала гърда и милва го, и шепне му — все едно му дума:

— Рожбо, маминка, оста щеш, пиле, без майка!

Галункинът брат Тодор досущ се отлъчи от света. Говореха, той ходил дважди нощем у дядови Фотеви и нещо мъмрали до зори: Галунка изпитвали.

Галунка посърна и кюхна¹: кабил не бе и край не ще е, би ще зло у дядови Фотеви, би ще зло и за Пейково!

«Би ще» — одумваха се хората. А то, злото, върхлетя, преди да се догадят: земята се запука от суша. Старите хора вечер и заран заглеждаха четирите божи крайове и оборваха навъсени чела: суша, небивала суша!

Прехапаха тогава устни всички снахи, скършиха езици всички свекърви. . .

А Галунка една нощ притисна до гуша рожбата си и осъмна с изцъклени очи.

Че стана на заранта бледа, а личеше, не беше на себе си! Ошета и нареди всичко, сложи напokon да хапнат мъжете и ужка още шеташе, пък взема си детето в ръка и почуди се гаче де да го положи, та се застоя права. . . И изведнаж лицето ѝ пребеля, потрепераха ѝ ръцете, после се затресе цялата ѝ снага, че изви тя мътни, луди очи. . .

Станкул я зярна и зина сепнат.

Късно беше, уви! Младата невеста бе не своя. Впиха чело о челюст и като вълчица, свила рожба в ръцете си, изпени уста, потрепера още миг и. . . и търкулна момчаното детенце до нозете на мъжа си.

— Земи го! — кресна и позеления Галунка. — Земи го! Твое е, мъжо! Чуеш? Бог види: твое е! — изрече гърниво тя и потвърди: поклати лудешки показалец и дважд по-лудешки ритна детето. . . — И нека те друга по-вярно милува! — изпищя и проплака. — А мене. . .

¹ (Диал.) Отпадна, изнемоюща (бел. ред.).

и татка ти нека ни бог съди! — рече и хукна към Дунава. . . . .

Вечерта, след тоя ден, в който Станкул държа невестата си вързана с пояс, а брат ѝ Тодор дойде и се люто закани да стори целия дядов Фотев дом на възглен — вечерта, след тоя ден, се случи с Пройча нещо страшно.

Посред нощ, както си беше Пройчо заспал с набраната уплаха през деня, стресна го и събуди нещо небивало: зафуча грозота страшна до тъгла на стената отвън. . . сякаш изпод земята-нещо се блъсна и се провлече, та стряхата се полюля и западаха керемиди от покрива.

В часа цялата къща беше на нозе.

Пройчо, уплашен, изпъзля из кукурузните кошове, повали се на пруста и отначало скимтеше, като да го давеха.

— Немой, сине! — крещеше отвътре баба Фотица на Станкула. — Имаш си рожба, баре него милей!

А Пройчо, като чу да говорят, разплака се с глас, та пробудиха се съседите и отърчаха. . .

«Да не е била биволицата!» — одумваха се мъжете призори, като гледаха една от дядовите Фотеви биволици да пухти под стряхата.

Но как можеше да е биволицата: то излезе сякаш из основите на къщата, удари се о покрива, раздигна керемидите!

Пък и — гледаха: Пройчо беше изхвърлен на пруста. . .

Така беше! «През комина е нашла да избяга, а то дигнала би целия покрив». . . «А може да е искала да отнесе Пройча» — думаха.

«Хала е било: не ще и дума! Завлякла Пройча, насмал да сине къщата.»

«Бар да го е отвлякла, пръкнал змеин! Да го е отвлякла, че я... я каква е суша: живи ще си изгорим» — отсичаха. . . . .

Смърлуши се мало и голямо. И мина блезна¹ в селската мълва по Галунка: не преплясват вече, а за змея само всеки мисли. И огледват змеин Пройча: следят го и дукат му. . . Срещнат го баби, прекръстят се и прокълнат. Погнат го деца, а той трепери като лист и се крие, та възрастните кривят глави и цъкат. . .

А преди неделя като молния се понесе в село: зянали посред нощ светлик тамо, де Пройчо спи. . . чули скимтене, хленч. . . Казаха, то било, защото Станкул се свадил пак с невестата си: ужка не ѝ давал да нагледва Пройча, а тя го пак скритом нагледвала в късна нощ.

Думала различно, а черната напаст растеше. Дунавът все по хлътваше в бреговете си, сякаш ще пресъхне; купищата смет в село и навън не кадияха — бяха догорели; напуканата от горещините земя се вече ронеше; храни, треви, та че и цветята по градините се повалиха от пека, като осланени; прокудените из пресушени блата птици хвъркаха неспокойни по цели нощи и пицяха зловещо; останалите на сухо жаби пресипнало квакаха, а вонята от измрелите по мочури риби се носеше далеч до опрашените и онемели гори.

И заран, още незамижали кротките звезди по небето, изтокът пламваше — червен, та трепкав: слънцето изгряваше като жива жарава и всичкият божи гняв се превръщаше на огън и пек! . . .

. . . И рече Тафрата напанагон, а подкрепиха го и старци, та нарочиха се мъжете да кудят змея.

Трета бе таз вечер, че дано би на срета!

Луната беше залязла и в звездната дрезгавина още по-грозно стърчаха по плетищата окачените от жените черепи, делви, гърнета, стомни, тенекии, кошници, скрина.

Будеха се псетата, душеха земята, вслушваха се, па дигаха глави към небето и грозно виеха: шум като изпод земя обкръжаваше селото и настъпваше. . .

Кудачите мъже бяха пребродили ниви и ливади, та

¹ Блезна (диал.) — изпусната нишка в основата на тъкан; цепнатина (бел. ред).

се съгъстяваха сега към село. Чуваше се вече как усърдно бодяха те земята с върлините си и ясно се доземаше скимтението им: «Хъм, хъм, хъм!»

* * *

А Галунка спеше — спеше при рожбата си. И стори ѝ се, че ѝ е обръгнало и немари от Станкула. Тя ще шета по цели дни, работа ще върши за две снахи: нали ѝ е сърцето чисто, нали си го каза това на Станкула и на брат си, защо да остави драгинка си, клети Пройчо, защо да го остави? Ще го нагледва, ще го пази през нощите, да го не връхлети пак там змей ли е, какво е. . . Ще го пази Галунка, както и Пройчо я бе несвястно пазил от свекъра ѝ, когато Станкул беше на войска.

Сънува Галунка: бдяла над Пройча, а мярва се сянка пред вратите. . . Станкул е, както беше и преди неделя, пристъпва страшен, със свит пестник. Галунка се е разтреперила, бърза да излезе и — ха, ха — ще извика: «Не мой ме, Станкуле!» А Станкул ще я изяде! «Какво ти тук сновеш пак, мърсия гражданска! Тейко крив, ха?» — крясва той и Галунки се прекосват нозете. Тя е коленичила, трепери цяла и теква ѝ нещо, с премрежени очи туря уж ръка на земята, проточва шия — подлага глава на Станкула и дума: «Татко ти не е: сега аз съм крива, убий ме!» И пада ничком с лице оземи. . . Но усеща Галунка, че е паднала не защото Станкул я е ударил, ами защото страшен гръм се е запукал, потресла се е земята и ей небото е пламнало. . . На, и из горите далеч се дигат пламъци. . . пък Дунавът се е спрял и не тече. . . И пак — гърми и святка. . . Змеят е — все в пламъци, — ей, лети по огнено небе! А! То и те са по небето, те: Галунка, Пройчо, а и сам Станкул, пък о него се държи той — свекърът ѝ, дядо Фото, с увиснали въси и плачливи очи. Галунка го съзира и е сгърчила лице, извърнала се е, но се досеща за майка си: нея няма с Галункини, а няма я и све-

кърва ѝ. Домиляло Галунки, тя се мъчи да погледне надолу, пък ѝ е страшно, огънят ще изгори очите ѝ. . . А и — доле е Тодор, брат ѝ, той е. . . той е запалил тоя огън! А! Той ще стори на въглен всички. Досеща се за това Галунка и простенва от жал — за кого? За Пройча. . . ней е жал само за Пройча!

Галунка се потресе от страх. Досети се после, че сънува, но. . . нали уж беше при Пройча, нали Станкул я заварва уж при него? . . Не, то пламъците са наяве. . . наяве са: змеят е!

— Станкуле! — простена Галунка и скочи мъртво уплашена.

Гръм и ек тресеше селото: от всички страни се сипеше кромешен трясък. При липса на какъв да е човешки глас, плетове се превиваха и сякаш хала някоя, със страшна сила, трошеше едноман покачените от жените по колищата грозоти. . .

Кудачите мъже бяха навлезли в селото и сега трошеха, блъскаха, бодяха, тършуваха: змея пръкнал гонеха. . .

Галунка се вслуша изтръпнала, но не можеше още да се съвземе от страшния си сън.

И чу тя: Пройчо скимтеше, виеше и дращеше зарезената врата на кукурузеното копторче.

Галунка скочи без мисъл в главата, запали газеничето от огъня, отърча при кукурузеното копторче, сложи газеничето до прага и махна резето от вратата. Задавяна още от вълненията на грозния си сън, тя повърна Пройчо на чергата и се мъчеше да го опомни и успокои.

Галунка не сапикаса, че я бяха проследили две зли очи — очите на будната ѝ свекърва.

С набръчкано като от чумаво време чело, с окапали вежди, със свити устни като червива суха смоква скочи баба Фотица, нещо скърши под език, проточи жилест врат, па се затече на пръсти. И все на пръсти — треперлива ехидна — хвана тя резето на вратата от кукурузеното копторче и тръшна я светкавично — затвори Галунка с Пройча. После зарези ги и се завъртя на пети, като вещица през схватен огън, че цвърцна на-

зад. Сега тя повали с полата си, без да види оставеното от Галунка запалено газениче до прага, па тръшна къщната врата зад себе и се свря в чергите си.

А след минута те — невеста и девер — еднакво окаяни и сега еднакво безпаметни, гъкнаха настръхнали: през междините на вратата се провря тънко езиче от синкав пламък и змийски почна да трепка и да пълзи по стената нагоре. Подпалил се беше изленият газ от катурнатото газениче!

Галунка, потънала в ледени морници и на лице със сянката на смъртта, гъкна триж — мъчеше се да поеме дъх — и се повали възник — примря...

А Пройчо разпери пръстите на ръцете си, сякаш да си пази очите от този зловещ светлик, облегна се възник о трупа на примрялата си буля и остана тъй тъп, бездушен.

Между туй синкавото пламъче трепкаше и пъпreshе нагоре по стената. След малко също такова пламъче близна извън самата врата, провря се, потръгна напреки... сляха се двете пламъчета, разшириха се, зализаха нашир плетената стена и сред усилян смрад достигнаха покрива, удариха в гредите на къщата и дим завилня вредом...

Пройчо, все по-задушван, заскимча, но глухо, като изпод земя. И млъкна...

Гърмът и ековете в село стихаха. Мъжете-кудаци вече губеха вяра да зярнат някъде змея и се просмичаха към задрямалите води на тихия Дунав. Там селският пандурин се готвеше: ще метне той палича във водата, ще му натисне калпака, за да го цял потопа, и ще търтят тогава всички мъже да се изгубят от очи, докато паличът отскочи из водата...

Няколко мъже вече преваляха към брега; други дочупваха едно корито на крайненски плет.

И изведнаж някой остър вик прорязва сякаш самото модро небо:

— Уа-хи-и-и!

Гръмна пищов.

— Уа-хи-и-и! — подзеха гърла след гърла. И за-

гърмяха пушки, пищови много, по-много, отколкото нявга при черкезките налитания.

— Уа-хи-и-и! — понесе се на вълни глас след глас към дядови Фотеви, към заигралия там лъжлив и игрив синкав пламък...

Но никой не приближаваше: само гърмят... гърмят да кудят змея!...

— Бога ми, пожар е... не, вижте, пожар е — кресна и се вдърви пръв дядо Фото.

Изтокът пламна. Лъчите на огненото слънце стрелнаха високо над Пейково. И небето се свиши чисто, синьо, ведро. Отнигде, докдето окото види, не се мярва облачец.

Само сред Пейково се дигаше тъмен стълб дим и разнисаше някакъв остър мирис.

Дигаше се димът, носеше се острият мирис и доземаше се това вредом от околните села.

Кметът, дядо поп и млад един учител от общинското село яхнаха коне угрижени и отърчаха в Пейково. Отърчаха и от други близки села мъже — гранки на Пейковски челяди.

Хвала им на помощта: един се само дом затри, един се двор заключи!

Пейковци — мъже и жени — се бяха слисали и се вайкаха около черната несрета и никой не гасеше.

На една страна Галункин брат Тодор само лежеше с подпухнали от огъня лице и ръце: той един знаеше, че Галунка е невинна, та се не пожали за нея. Но късно, късно беше отърчал, уви!

А Станкул се бе навъсил и сякаш не знае какво прави: метнал е синджирен повод върху рогата на своите серес биволи, извел ги наред пътя и стои при тях — да, речеш, само те еднички му са мили в тоя свят!

Един дядо Фото беше нещо стръвен — очите му хлътнали и налени с кръв. Но раздумваха го връстниците му — все побелели и навъсени; раздумваха го и честяха да му поднасят крондил с люта ракия...

Към обяд през тоя ден жените-пейкови засноваха с набожни лица.

Дошлият учител — млад и сладкодумен — споходил беше с псалтира в ръка няколко по-първи къщи и казал бе права дума: да се устрои лития.

Дядо поп наложи патрихила си със светъл кръст на гърди, закади благоухан тамян в сребърен кандилник и придружен от учителя, се яви на селския мегдан.

Там майки, деца, моми и момци и всички мъже-пейковци богобоязливо наведоха глави.

И дядо поп дигна в ръка блесналия от лъчите на сърдитото слънце позлатен кръст, громко възгласи на грешното си паство всеблага премъдрост и поведе ги във от село, под широкото божие небе, за да измолят сред бял ден и с пречиста вяра опрощение и милосърдие от всеведущия бог-отец.

Сред почернелите ниви и ливади, под огнения пек на небесното светило коленичи простият и тъмен, бедният и окаян народ, а звънливият глас на стария свещеник трепна пробудно: почна тържествена лития. Горещи молитви се понесоха високо към синьото небе и сгряха се сърцата у коравите души тук: уста след уста унесено зашъпнаха... Бащите се молеха за своите челяди, майките — за своите дечица, а дечицата — за незнайните грехове на своите бащи и майки.

А небето все още беше неизменно модро. Обаче невидимият всевишен бог внимлеше молитвата на плачущия в своето окаянство народ.

И когато заглъхна последният молебен стон тук, когато учителят завърши с меден глас свещените тропари, сякаш божа ръка подреди окаяната навалица, потръгна тя на стройна върволица: младите и децата напред, а след тях вече старите с побелелите и натежали глави.

Далече по просторните ниви и пасбища се проточи нямо шествие. То бе нямо, защото бог няма прояви своята всемощна благодат: далеч пряко Дунав, из незнайните вишини на Карпати, се откъсна и полетя облаче. То повлече със себе си и друго, трето... счу се глух ек... блесна...

Сълзи бликнаха из пресъхналите от окаялост очи на селяните и зарониха се те по посърналите им от грижи лица...

А изведнаж трепна звънливият глас на учителя и настръхна навалицата. Тогава сепнато дигнаха глави досетените грешни мъже: шествието бе стигнало до гробищата, до следите на змейното коло...

Нечии гърди не издържаха: хленч се подзе.

— Господи, Исусе Христе, да бъде царството ти во веки веков! — екна сред нямата навалица сърдечният възглас на учителя.

Потресе глава и дядо поп, дигна с разтреперана ръка блесналия кръст и гръмко се понесе, та се вряза във всички сърца светло: амин!

... Амин! Да бъде истина! Во веки веков истина!

Скоро подухна влажен ветреца и отнесе със себе си далеч по българската земя молитвите, сълзите и окаянията тук. Сипна се после пороен дъжд и напои пресъхналата земя. А изми той черните кости и на бедната Галунка, и на клетия Пройчо.

ПОД ОБЛАК

Нощта тежи — навън вървят мъгли като тъмни облаци. Те идат по широко разлетия Дунав, възсядат нашия бряг и пъплят към планините ни.

Мъчно стана, много мъчно: стрехите дават душата, а няма къде да се иде — по улиците патраулят чужди войски.

Радоеви биха могли да идат у подполковник Стоенчева: двете къщи дели нисък стобор, съседите се гледат весден, жените се търпят. А Радоев обича хубавите деца на подполковника. Те са все момчета, Радоев им е учител, често им се ежи в час, но в къщи ги следи през стобора и се смее: немирници такива, расли през война, не може майка да им надвие, а подполковникът все още им щипе мъхнатите бузи, вместо да им дърпа ушите. . .

Е, човекът остави едната си нога на Чеган!

— Добре сте се наканили — посрещна съседите си госпожа подполковник Стоенчева. — Току-що се обадиха и сестрите ми: ще ни дойдат тази вечер.

Тя се е нещо запустила — госпожата: не ще е спирала пред огледало днес. А може да има и друго: стройната жена се усмихва пресилено и погледът ѝ се пилее. Впрочем, сега всички са тъй.

Подполковникът ще да е хвърлил изкуствената си нога и навярно пуши в мутвака. Радоева обкръжиха децата. Те са се измили и само крачолите им още се лепят от кал — колко кал!

— Снехме вече портрета на царя! — сочеха те оголената насрещна стена в приемната стая.

Подполковник Стоенчев повлече празния крачол на дясната си нога и се мъчеше да се усмихне. Трябва да има нещо, запустил се е и той: изглежда мрачен, мо-

же и да е пийнал. Е, има и защо: днес пак се мъкви какво не.

— Невесело е сам, Стоенчев.

— Да. . . А — таквоз — става по-невесело, знаеш, когато се съберем.

На Радоева се поиска да седне при инвалида, да го притегли до рамото си и да го пригали. През дните на ужаса Стоенчев плачеше като дете! Влачеше се по улиците с дървения си крак, пъшкеше гласно, мускулите на меснатите му бузи играеха, а устните му бяха посинели. Тогава всички се бояха да не получи той удар и жена му откри първия кичур бели коси над челото си.

То се случи по онова време с мнозина, разбира се.

Радоев спря поглед по разлятото лице на Стоенчева, който пушеше — изпускаше големи кълба дим. Хората са много различни: всеки човек в света е нещо отделно. Когато на Стоенчева е била отнесена ногата в боевете при Чеган, той отрязал шнура на револвера си и сам си пристегнал бедрото. Корава човек! И продължил да командува, докато примрял. . . А сега и той, като мнозина други, още не може да навие на душата си. Току се пита: «Как я докарахме дотук?» И си отговаря пак гласно: «Шпионство има помежду. . . измама и предателство има.»

Да, животът за някои хора е в свещен порядък. Навярно за подполковник Стоенчева всеки в света е на своето място, особено всеки от хората на големите отговорности. И ако сега изведнаж рухнат плановете и се погребват всички надежди, очевидно, враговете са успели някак изотстриани да забият клин в работата: как другояче?

А все пак без хора като Стоенчева животът би се разбъркал и човеците би се сдавили като вълци! Трогателен беше той през дните, когато узна, че разбунтуваните войски нападнали София, та правителството свалило царя. Стоенчев подскачаше с патериците си из пазара и викаше на навалищата:

— Продажен народ сме ние! . . .

А ето, свалил е най-после и той портрета на царя! Подполковникът пушеше, седнал върху празния

крачол на дясната си нога. Мускулите по бузите му вече не играеха, но Радоев не можеше да му се любува: инвалидът беше брадясал и сочеше неприветлив. Посивелите хора много грещат, когато се запустят. Това е така особено за хора, които имат едри черти и са възпълни. Подполковник Стоенчев — с паднал на челото сноп сиви коси, с пожълтели от тютюнев дим пръсти и небръснат — мязаше на затворник.

— Добре е, че тази вечер ще се съберем повечко хора — прекъсва Радоев натегнатото мълчание.

— Защо?

— Нали ще ви дойдат баджанаците?

— Те ли ви казаха?

Странно, подполковникът се заогледва объркан. И жена му се обади отвън:

— Аз се похвалих, Славе.

Не, може би Радоеви не трябваше тъкмо тази вечер да навестят своите съседи. Госпожа Стоенчева е дъщеря на житаря Дако Ташков, който през войната обърка сметките си: изгуби шлепове храни по Дунава. Навярно, тази вечер зетьовете ще се съберат, за да обмислят общото си положение.

Първи дойдоха капитан Челкови. Те водеха и дъщеря си — ученичка. Капитанът беше най-младият от зетьовете, но дъщеря му не биваше вече да носи къса рокля: прасците ѝ се налели и са неприлично дебели.

На Радоева стана досадно: той не можеше да си освободи погледа от късата рокля на ученичката. Това забеляза и госпожа Стоенчева: поглежда Радоева, а после свежда очи към налените прасци на момичето. Неприятно. Тя, Стоенчева, не е като сестра си — капитаншата. Двете сестри се различават по всичко: Стоенчева е строга жена, а Челковица е разлята, с винаги полуразтворени уста, които издават големи бели зъби, та мамят мъжките погледи. Очевидно, тя се е метнала на баща си — на Дако Ташков, — а Стоенчева напомня своята майка. Старата Ташковица е умница, когато за Дако се знае, че е бил непочтен със слугините си.

Дойдоха и полковник Иванови. Те не водеха своите деца — били заспали. Това не беше тъй — и Радоев загледа настрани. Синът и дъщерята на полковника вече довършват гимназия и никак не потръгват с родителите си. Момчето е честолюбиво: то страни от хората, защото баща му се провинил през Първата война в бягство. Радоев познаваше тази история с всичките ѝ подробности. На Булаир полковник Иванов бил само контузен, но заповядал да го отведат километри назад в полска болница. А там му съставили акт и после го съдиха. История като много други. В първия момент на Булаир беше много страшно, на Радоева тогава тракаха зъбите от ужас. Той се загледа сега в полковник Иванова: човекът е меснат, с голяма глава на къс врат, със зли сиви очи и постоянно гризе четинестите си червени мустаци. Не, такива хора трябва на война здраво да държат себе си в шепи, защото изтърват ли се, свиват се на кълбо като таралежи и се потъркулват назад. През Първата война Радоев служеше в дружината на полковник Иванова, а при Булаир те се случиха на най-опасния пункт: там изгубиха ума и дума много още хора. . .

Събраните насядаха. Тримата зетъове на Дако Ташков бяха във военните си униформи: от тях никой още не беше уволнен.

Настъпи мълчание. Радоев все още от време на време приснемаше поглед към късата рокля на Челковото девойче. Това е, разбира се, от неговото неврастение. А все пак е неприлично.

И за да си навие, учителят спря зли очи върху изгризаните мустаци на полковник Иванова. Да, той ще доживее генералски чин. И ще остави милионно наследство на децата си, които му се сърдят сега. Ето, през всеобщата война полковник Иванов обзавеждаше някакви мандри в Сърбия и навярно биха го съдили пак, ако в дните на уплахата не беше съумял да се отличи: успя човекът да прехвърли отсам благото от своите мандри и тайно го раздаде на първите граждани, за да не попадне то във френски ръце. Да, да, ще стане той генерал. . . . .

— Помните ли — е-е, — когато превзехме Кърджали! Ха-ха, хубаво беше тамока-а! Помните ли — е-е?

Полковникът се обърна към Радоева и заискри малките си сиви очи. А учителят пребледня: какво можеше да знае полковник Иванов за станалото там, в Кърджали?

— Да, защо?

— Питам. Тамока и занапред ще има гарнизон, е-е. И току виж, че са ми дали тамока да командувам полк, е-е.

Радоев отсече отегчено лице. Нека полковник Иванов командува полк в Кърджали, а нека го направят, ако искат, и генерал! Онова тогава там, в Кърджали, беше друго. Та че устрой го оня проклет фелдфебел. Е, война! Нима и друг не би направил същото. . .

Душата на учителя се разрани и по лицето му бликна пот. Преживяното през Първата война в Кърджали беше странно. Радоев преследваше с ротата си турски башибозуци и отседна в дома на богат селски ходжа. А вечерта неговият фелдфебел пришепнал на стопанката, че всичко мъжко в селото ще мине под нож. Радоев не беше подозрял нищо от това. Щом се смрачи, при него влязоха ходжата с тримата си синове, паднаха ничком и го обсипаха с раболепни молби. Това беше нелепо, учителят ги изпъди: кой какво може да им направи, докато е той в тяхната къща? После обаче му донесоха вечеря млади ханъмки, които бяха хубави, много хубави. Радоев не би могъл да каже и сега дали разбра тогава, че фелдфебелът е извел мъжете вън от селото. Той се само пресити от сласти в харемлика на младите жени. И това му остана в душата:

— Е, турци! Каквото са вършили някога, на това се подлагаха и сами сега. . .

Най-странното в историята обаче дойде после. Радоев не след много дни пренощува пак в това село и завари мъжете наистина изклани! Дошла такава заповед и опълченците я изпълнили. . . Радоев не знаеше за станалото и отседна пак в дома на ходжата. А тук го посрещнаха като бог: той бил спасител на ходжата

и синовете му, те още се криели в гората и били единичките оцелели мъже в селото. . .

Не, това беше наистина странно! Радоев стоеше тогава зашеметен и по едно време съзна, че се хили като идиот. А той по онова време не беше си още разстроил нервите!

Да, преживя се много през тези войни. Тогава най-младата от снахите на ходжата не издържа: пред всички се облегна о рамото на Радоева и истерично зариде. Наистина, Радоев преди беше най-много галил нея, но се личеше, че младата жена плаче от благодарност за спасения си мъж.

Туркините трябва странно да любят.

А и въобще беше много странно всичко, което се преживя в онова село! Докато трая вечерята, старата майка на спасените мъже — съпругата на богатия ходжа — стоя права пред Радоева, колкото и да я моли той да седне. А през нощта тя пожела да му открие и своята мизинка дъщеря — навярно, най-ценното за нея след синовете ѝ. Това вече беше съвсем турско! И Радоев съумя да го отклони. Тогава старата жена му поднесе третата си ценност в живота: своя булчински наниз отпреди четиридесет години — три върви жълтици. Радоев не трябваше, разбира се, да приеме и тях, но старата настоя. Впрочем, той наниз беше единичката ценност, която учителят имаше за спомен от Първата война. Съпрузите го държаха и сега при венчалните си свидетелства във вързопа с писмата на любовните си излияния от младини.

* * *

Полковник Иванов още говореше за Кърджали: трябва да е узнал, че ще го пратят там. Подполковник Стоенчев го прекъсна малко троснато:

— Таквоз, ти това остави, знаеш — ами имало тайно окръжно до всички офицери, които подлежат на уволнение, да подадат оставка!

Тримата военни се спогледаха. Стаята онемя.

Полковник Иванов престана да гризе червените си мустаки, а капитанът скочи и задърпа брадичката си ту с едната, ту с другата си ръка. Дребен човек с черно лице, изострено от брадичката, тоя капитан Челков мязаше на черкезин. При Лахана неговата батарея била на много важен пункт, та му предписали да не запяга без заповед. Но човекът запрегнал, щом поддръжката обърнала гръб: надявал се е, види се, на общото разбъркване. А генералът бил възбуждал, хукнал на кон срещу отстъпващите и стрелял по началниците, т. е. просто ги разстрелвал. Капитан Челкова обаче той забелязал едвам когато конете им се изравнили в една теснина, та дребничкият офицер, щом видял револвера на генерала под носа си, пропъзлял върху генералския кон и ревно да плаче за милост. Отърчали, за щастие, щабните офицери и взели Челкова под стража. Радоев знаеше подробностите по тази история от самия Челков. Тоя случай беше развалил кариерата на капитана: през голямата война той беше оставен за комендант тука, а сега вече сигурно ще да бъде и уволнен.

— Кой е получил такава заповед? — попита Челков подполковник Стоенчева.

Инвалидът наведе очи. И двамата му баджанацци се спогледаха: очевидно, тайната заповед беше получил само еднокракият човек.

Радоев се трогна: значи, подполковник Стоенчева ще уволнят. А той беше началник на военното окръжие — единичката длъжност, която още можеше да заема тоя човек със своя дървен крак!

Полковник Иванов загриза наново червените си мустаки и насмешливо прецеди през зъби:

— Да не са клъвнали най-напред тебе, Слави? Хе-хе, хората тамока хич му не мислят, е-е. . .

Двамата баджанацци не се обичаха — това личеше. Стоенчев пребледня:

— То не е важно.

— Защо? Ти кажи, е-е: то е важно за нас — е-е.

Думите на полковника потънаха в големите къмба тютюнев дим, които изпущаше Стоенчев. Шумеше

само дъщерята на Челкова — ученичката: разлистваше албум с портрети и нехайно клатеше дебелия си крак. Дете е още: не се вълнува от уволнения.

Сред настъпилото мълчание подполковник Стоенчев угаси цигарата си и помоли Радоева да минат в другата стая. Стана стеснително.

— Трябва да има някакво недоразумение, знаеш — заговори инвалидът насаме с Радоев. — Аз днес получих тайно предписание да подам, таквоз, оставка. И мислех, че е до всички, знаеш, пък то таквоз. . . види се, само аз съм излишният.

Стояха прави, лицето на Стоенчева потъна в пот и Радоев страдаше.

— Искам да ви кажа таквоз. . . напишете ми, знаете, един отговор на това предписание! Ами че аз не мога, таквоз, да подам оставка... как тъй, знаете? Ако съм се провинил в нещо, нека ме уволнят! Аз бих могъл да им отговоря — и още как, знаете, но. . . ще излезе сърдито, таквоз. . . не искам! Услужете ми, а? То можеше и утре, ами трябва да избия това от главата си, знаете. Хе, нека разпитат как съм аз — таквоз — служил: да разпитат! Напишете им всичко, още тази вечер, ако може, а? Пък аз — таквоз — няма и да прочета какво сте им писали: ще го дам да се препише, знаете, на машина и ще го подпиша.

Меснатите бузи на подполковника бяха увиснали старешки и мускулите по тях пак играеха. Двамата мъже се върнаха мълком в приемната. Тук гостите бяха сами и стеснено гледаха пред себе си: госпожа Стоенчева беше по свой ред отвела във жената на Радоева. Не, Радоеви бяха наистина излишни тази вечер тук: лицето на полковник Иванов беше неподвижно като маска, а Челков дърпаше пак нервно брадичката си ту с едната, ту с другата си ръка.

И когато след малко учителят и жена му се сбогуваха, капитан Челков скочи нервно и каза с треперлив глас:

— Простете, за бога, така се случи тази вечер! Но вие ще узнаете може би още утре онова нещастие, кое-

А. Страшимиров със съпругата си, Яворов и други техни близки

то ни е събрало-тука и което аз не бих пожелал и на най-върлия си враг!

Какво можеше да значи това?

Щом Радоеви се видяха сами в нощта, жена му се притисна о него:

— Разказа ли ти всичко подполковникът?

Какво ли имаше да разказва бедният инвалид! — Нервите на Радоева се бяха разстроили: избиваше го ту топла, ту студена пот. Той не можеше да разбере защо предлагат на Стоенчева да подаде оставка. Човекът е пожертвувал половината себе и сега не е за никъде!

— Безобразие! Не може вече да се живее в тази страна, просто не може, Василке!

Радоев се държеше о каменния стобор на къщата си и намери, че ако има воля да се засили, би могъл да си разбие черепа о стобора. Защо ще изхвърлят на улицата подполковник Стоенчева, щом ще изпращат в Кърджали ето тоя полковник Иванов, който е грабил войнишкия залък еднакво и в мирно време, и на война? Или как може да е излишен Стоенчев, щом държат още на служба ето тоя Челков, който през цялата война от-вличаше стада влашки свине и ги топеше на мас. . .

— Какво има да разказва човекът, Василке: какво е могло да се случи и какво ще разказва?

— Ама говори се вече в целия град бе!

— Е, жени! — влезе Радоев в двора си. — Вие само с клюки живеете! Какво може да се говори за тоя беззаветен офицер?

Радоевица зина: да се говори за подполковник Стоенчева ли? Защо? Дума ставало за Челковата дъщеря, за ученичката: хванали я по сводници с техния ординарец, с еврейчето Арон!

Радоев си потърка челото, не можеше да разбере. Пък и какво го интересуваха те, Челковите! Него вълнуваше съдбата на храбрия Стоенчев.

— Бива си я и тази! От кого узна това, Василке?

— Кое, Никодиме?

— Е, това де — тази отвратителна история за Челковата дъщеря! Кой ти я разказа?

— Как кой? Нали за това са се събрали тая вечер у Стоенчеви! Градът е гръмнал. . .

Те — зетьовете и сестрите у Стоенчеви — щели тази вечер да накарат ученичката да си каже всичко. Вчера капитан Челков бил отстранен и от комендантската длъжност, защото пред очите му хората разигравали самото негово девойче.

— Стига, за бога! — сътресе се Радоев. — Не са вече за приказване тези неща: загnoiха ни се душите!

Наистина, не беше за слушане всичко това: по-добре да не бяха Радоеви излизали тази вечер!

Разстроеният учител беше напипал мандалото на къшните врати, но ръката му трепереше и не можеше да натисне, за да отвори. Това го разстрои още повече: той се облегна на перилата.

— Фи! И какво общо има това! . . . какво общо може да има то с другото!

— С кое?

— Как с кое? Защо уволняват Стоенчева?

Сега зина Радоевица по свой ред. Тя не знаеше, че подполковникът е наистина уволнен. Жена му обадила само, че тази вечер те са се събрали да изтръгнат признание от Челковата скопосница. Ставаше ясно, че докато подполковник Стоенчев беше извел във Радоева, за да му се оплаче от началството си, жена му пък беше открила на Радоевица съвсем друго.

Учителят се затвори в работната си стая: трябваше да напише отговора на подполковник Стоенчева до военното министерство.

Интересен повод. . . човек може да попадне на задушевен тон. Стоят те там — хората в София — и не чувствуват, че са над скала сред разбунено в черна нощ море. . . Е, сравнения!

Радоев преподаваше аритметика в долните класове, но беше стилист, та знаеше, че сравненията се тъпят под перото, когато в главата е пусто.

— Разбира се, не е леко да влезе човек в положението на подполковник Стоенчева. Какво представля-

ва той в морето от бедствия днес? Не, хората са добри само докато са отдадени на мирен труд! А юрнат ли се на война — не ги търсете: по-долу са и от псета.

Радоев държеше перото нагоре и блуждаеше с очи, като да гонеше мислите си, които съвсем не прилягаха за подполковник Стоенчевия отговор до военното министерство.

И изведнаж се разляха нейде в нощта трели от пиано, а после женски глас подзе позната и непозната песен. Като че ли птица се блъсна о прозореца: Радоев побърза да го отвори. И почувствува приятна болка в душата си: може би от нея ще му отлекне.

Пееха у брациговеца отсреща, у редактора: устрои ли са пак веселие. Домакинята там е пловдивска гъркиня и е хубава. Да, тя е хубава! Разбира се, това не е важно. Те там може да се веселят — у брациговеца. Той служеше във военната полиция, пристроил беше там и жена си, обираха търговците. . . Какво им друго остава сега: нека се веселят, ха-ха! Земята и тъй е превърната на тиня: те не биха могли повече да я омърсят. . .

Приятният глас на хубавата жена се засилваше и почна да навива на тежката нощ: още малко, и ще се въцари.

Лицето на Радоева се оведри, той даже се издаде навън да слуша. А може би търсеше с очи и самата тази, която пееше: хубава беше гъркинята!

Но изведнаж нещо се пречупи: мекият женски глас се въземаше, макар колебливо, и когато трябваше да се въцари в нощта, той неусетно ограпавя и не можеше вече да се оправи: стана чужд за душата, не напомня даже писък.

По лицето на Радоева заиграха иглени гънки: той затвори прозореца да не слуша.

В такива нощи човек може да полудее!

От съседната стая се чуха охкания на болник. Там лежеше шурейт на Радоева. Не ще издържи това момче. А какви стихове пишеше то преди войните! Погуби-ха го! Мучи сега по цели нощи като добиче. . . Да, те там, в Моравско, са се оцапали до уши в човешки кръви — да, да!

Не, след всичко това човек може наистина да полудее!

Радоев избяга навън, в нощта. Лицето му се гърчеше още в игляни гънки — той слезе на двора, — търсеше тежината на гъстата мъгла.

И се затаи. Защото тревожно съзна, че се пласти наоколо му тъмнина като библиейски мрак: тежи и на дишането. Човек може да прирасне с нея и да се почувствува закрепен като храст в мъртво поле. . . Какво е наистина да не може сега Радоев вече да се движи! Това се случва, схванат ти се нозете и. . .

Учителят плахо се заогледва, но съзна, че би могъл да викне жена си и тя веднага ще му помогне да си влезе в къщи. . .

Нерви, разбира се. А откъм подполковник Стоенчеви неочаквано мракът се раздвои: там се отвори врата и светлина, като огнен път, легна през стобора.

— Това не може да мине току-тъй! — чу се дрезгав глас. — Това няма да мине току-тъй: за тоя позор някой ще плати с главата си!

В снопа светлина се мярна дребната фигура на капитан Челкова: той тръшна пътната врата и изчезна в нощта.

* * *

У подполковник Стоенчева — щом Радоеви си отидоха — беше настъпило мъртво мълчание: почнал бе разпитът на ученичката. Капитан Челков се надвеси над нея и закряска:

— Стани! Скръсти ръце на гърди! Говори! Ако не изповядаш всичко, ще те заколя като яре!

Той теглеше дъщеря си, караше я да скръсти ръце и сочеше настръхнал — ще я пребие. Но момичето не изглеждаше да му се бои: то само се мръщеше, а накрай прояви упоритост — очите му потъмняха. И полковник Иванов се намеси:

— Я ти — е-е — да седнеш! Ленчето ще открие всичко на мене: аз съм тука най-старият — е-е.

Жените свиха устни и по лицата им се примеси любовитство със срам. Подполковник Стоенчев, седнал пак върху празния крачол на дясната си нога, пушеше ожесточено — търсеше да се скрие в големи кълба дим.

Ученичката скърши врат пред полковник Иванов и наду бузи — ще заплаче. Но после каза дрезгло:

— Аз ходех у Бука и там идеше Рони.

Челков подскочи.

— Ко-ой Ро-ни?

— На-нашият А-арон. . . о-ординарецът.

Стана трогателно: Ленчето запрегльща. И разлятото лице на Челковица почервения — тя скочи:

— Няма да ми мъчите детето! Ако е срам, нека е за мене! Ела тука мари: няма да им отговаряш!

По-възрастните ѝ сестри прехапах устни: и това било майка! А Челков посегна на револвера си и изкряска плачливо:

— Тя да се не ме-си-и! Не отго-варям за себе си!

Но разлятата жена притегли дъщеря си и каза — тежка, разкращена, зинала:

— Кани се да убива. . . Все това. . . Как му не омръзна!

И като си седна, продължи:

— Дете е, полъгало се, какво да правим сега? Нали не е в положение!

Всичко туй беше наистина неотразимо. Челков хукна навън и се чу в нощта: «Това не може да мине току-тъй! Това няма да мине току-тъй! За тоя позор някой ще плати с главата си!»

А жена му го кертоса:

— Македонец проклет! Изяде и себе си, и мене!

През отворените врата зина нощта като черна стена. Най-старата от сестрите се разтревожи: скочи и тръшна вратата. Разлятото лице на Челковица се посви: тя погледна несмело сестра си. Но все пак каза дърливо:

— Какво да правим сега? Няма да я убием — хе!

Не беше я срам! Полковнишата потрепера от гняв. Когато след Първата война полковник Иванова съди-

ха за бягство, полковнишата заболя, та оттогава беше станала много зла.

— Засрами се мари! — изшипя тя сега. — А за какво се събрахме ние: нали да разпитаме, да узнаеме? Срамът е до всинца ни: и ние имаме деца!

После изведнаж злата полковниша заби пръсти в косите на Ленчето:

— Казвай мари, мърсия, даваше ли ти той пари — даваше ли?

Ленчето сви врат от болки и стискаше зъби. А надвеси се върху нея и майка ѝ:

— Ще кажеш на леля си! На всички ще кажеш! Ще ка-ажеш!

Ленчето се уплаши. Види се, тя не очакваше нападение и от майка си, та зина сега да писне. Но треперещата ръка на полковнишата присви тъй люто косите ѝ, че девойчето падна ничком и вопия към майка си:

— Нали ти казах всичко ма-а!

Това беше трогателно — Челковица хвана ръката на сестра си:

— Ще ѝ изскубеш косите, како! На тебе казвам, пусни я!

— Ами, ще я пусна: всичко да каже — всич-ко!

— Хем не си я раждала ти, хей — блъсна Челковица така си с цялата своя разлята снага.

Полковнишата беше увила косите на Ленчето в ръката си тъй, че я повлече сега, без да ще. И девойчето писна. Нямахше що, полковник Иванов трябваше да се намеси:

— Жени, е-е! Да сте оставили детето — е-е!

После той сложи тежка ръка върху рамото на девойката и каза строго:

— Тя ще каже на мене всичко: аз не си поплювам, е-е. Арон ли само, е-е, се гавреше с тебе, а?

Стаята онемя. Полковник Иванов се изкашля внушително.

— Ти ще кажеш всичко — е-е: не идваха ли с Арона и други тамока — е-е, у Бука, е-е!

Ленчето забърса сухи очи. Може би то би желало да заплаче. Но само кривеше шия, като хваната в лъжа.

— Ами, ще идват и други! Уф, никой не е идвал, свако!

— Хм? А майката на Бука, вдовицата, е-е, нали има-ла един еврейин, декато щял да се жени за нея, е-е. . . той не идваше ли тамока, е-е?

— И да е идвал! — потрепера гласът на Ленчето. — Може и да е идвал пък, какво?

— Ти си кажи, каквото е било тамока! То ние знаем всичко, ама ти пак си кажи — е-е. При Бука идваха ли — е — и други ученички като вас, е-е?

Ленчето потърси с очи майка си, но не спря и на нея, а само тревожно изпъшка.

— Ще ка-жеш! — тупна нога полковник Иванов. — По тези ученички идвали, е-е, и мъже тамока: ид-вали, е-е-е!

Посивелият човек почваше да освирепява: той дръпна коси от къдриците на Ленчето и тази писна към майка си.

— Не са идвали ма, мале!

— На мене ще отговаряш! — изправи я полковник Иванов. — Ти не ме знаеш, е-е: аз човека със зъби разкъсвам, е-е! Хм, сега това: донесоха ли една вечер у Бука — е-е — един куфер отсреща, от Влашко — е-е, — един куфер с копринени платове, часовници и пръстени — е-е? Думай! Имало е един кош с ликьори — е-е, — с бутилки бенедиктин — е-е? Какво? Ние знаем, ние всичко знаем — е-е: Арон подарил и на баща ти от тия ликьори, е-е?

Ленчето най-после се разхленчи:

— Ако Рони е подарил на тате, аз ка-какво съм кри-ва? Нищо не съм виждала аз!

— Пили сте бенедиктин — е-е! — зацеди през зъби полковник Иванов и хвана Ленчето за брадичката тъй кораво, че зъбите ѝ изтракаха. — Три-три ученички сте би-ли — е-е, а те се събрали пе-петима! Напили ви — е-е, — а?

Полковникът изведнаж зашлеви Ленчето. Плесникът излезе прекален: трябваше снажният човек да прихване девойчето с лявата си ръка, за да не се повали то. Царящата тишина престана да се чувствава:

забиха силно сърцата на всички. Ударената буза на Ленчето гореше, а другата бе побеляла. Тя се закрепиха на нозете си и не писна. Не се обади и майка ѝ.

— На колене! — заповяда полковник Иванов.

Ленчето се покори.

— Го-во-ри! Няма да мълчиш, е-е: каз-вай!

— Ка-какво да ка-жа?

— Откога си почнала, е-е, с Арона?

— От... от... не зна-ам!

— Молчат! Да няма не знам — е-е! Кога ти даде Арон — е-е — румънската банкнота от 100 леи, а?

— На... на Коледа — каза дрезгло Ленчето и трепереше като лист.

Думите ѝ удариха всички по лицата. Госпожа Стоенчева плесна страните си с две шепи и избяга вълн, като викаше:

— И пари земала! Леле, срам!

Дигна се по нея на едната си нога и подполковник Стоенчев.

— Тя се разбра, таквоз... няма какво повече да разпитваме, знаеш.

И като си помагаше със столовете и със стените, излезе след жена си.

Тишината се въцари наново. Полковник Иванов спря сред стаята, доволен от постигнатия успех. Най-после ученичката се разплака съкрушено: свря лице в полите на майка си, а тази ѝ покри главата с пухкавите си шепи.

— Тъй, гали я, погали си я, е-е — сви лице ехидно полковник Иванов. — А след година-две тичай да си я търсиш из Влашко, е-е!

Челковица скърши глас на плач:

— Ех, и ти, бати Никола... Не сме пък толкоз останали на пътя, че съвсем да си изтървем детето от ръце... Казва се, преварихме все пак — какво? Нали не е...

Старата зла жена — госпожата на полковник Иванова — зина сега по свой ред ужасена:

— Защо не прехапеш тоя си език, да онемееше макар! — изшипя тя. — Господи, и това било моя сестра!

Челковица отпусна лице презрително:

— Какво си се заяла с мене ма, како? Какво съм ти сторила!?

— Още се и чуди! Направихте ни за показ на света мари!

— Вий нали сте си чисти.

Може би Челковица не биваше да каже последните думи. Полковник Иванов изсумтя и се изпъчи, а жено му прехапа устни. Челковица почувствува, че прекали, та почна изведнаж да се окайва: заговори открито и с обикновени думи за нещо, което не беше обикновено. По цели нощи те — мъж ѝ, тя, Ленчето и Рони, ординарецът — са работили в тяхната изба да топят свинска мас: по цели нощи, с месеци, в дим и чад, на върбови дърва от островите!

— Свинете се прехвърляха отсам, кажи го, даром; дървата идеха даром, а знае се и на каква цена вървяха в параходите маста и шунката. И какво? Трупаше пари, инеетий мъж, пластеше ценни книжа в сандъка си, а дойдеше ли да се похарчи нещо за в къщи — скъпеше и стотинката, стотинката! Пък момчето, Рони, еврейче макар, работи, какво работи с нас по цели нощи, но през деня ще гледа да си угоди: при своите ще иде да яде и да пие, ще се облича, ще си купува пръстени, часовник, игла за връзка. И защо да не купува? Баща му земаше от работата толкова, колкото и ние, ако не и повече: той прехвърляше маста в параходите. Защо да си уморява човекът челядта, като печели толкова? Ама иди му говори на моя: ако разбере тази стена, ще разбере и той! Цяла зима съм го молила — по-не завеси да купи за гостната стая, че ме е срам вече да гледам сегашните! Не ще. Как не съм му говорила: не чува! Тъй ми е причернявало, тъй, дето... да не сме това, което сме в града си, потърсила бих и аз другите пътища!

— Да си млъкнала, че знаеш ли? — продра пак глас полковнишата. Тя се беше възправила до прозореца и още потръпваше от нанесената ѝ обида.

— Ами, ще мълча! Защо? Ето, дете е, се вика, дъ-

щеря ни, а по цели нощи работеше наред с нас — с мене и с Рони. Пък изба е това, три казана кипят, нажежат се стените, стане горещо. . . Разголиш се, без да щеш! И ето му я сега! На му я! Нека я трие на главата си!

Това, което стана, съвсем не можеше да се очаква: при последните думи на Челковица кака ѝ, жената на полковник Иванов, грабна отнякъде възглавница и заблъска с нея капитаншата. Двете жени се счепкаха най-напред по възглавницата. После тя се изхлузи от ръцете им и те почнаха да си драпат лицата. Накрай полковнишата смогна да докопа косите на Челковица и я повлече. Тогава Ленчето писна отчаяно и отвън отърча изплашена третата сестра — подполковник Стоенчева.

Разбира се, това, което ставаше, не беше тъй страшно, както може да се мисли. То бе само неприятно. Жени са, ще си подрапат очите и ще ревнат да плачат. А после ще си надумват като махленки, че пак ще се сбият и пак ще плачат. Да. Полковник Иванов се огледа гузно и направи своето, т. е. дезертира. Нали са сестри най-после, защо да им се меси, нека си дерат очите!

В двора овощните дървчета не личаха: всичко се беше сляло с мрака, който се ловеше. Полковник Иванов се блъсна о човек и спря.

— Какво правиш, баджанак?

Човекът не се обади. Той беше подполковник Стоенчев: присвил се о дървото и може би плаче. Хм, ще получава 300 лева пенсия с добавъчни — 500, а те сега не са и 50. . . Хм, да, какво нещо е животът; съвсем не знае човек какво може да му се случи.

— Арсо бе, Арсо! — повика глухо полковник Иванов, за да открие в мрака третия си баджанак — капитана. Но не се обади никой.

* * *

Капитан Челков беше спрял до Дунава и си намокри челото. Той беше решен да действа и забърза към еврейската махала. Онова с дъщеря му вероятно

е преувеличено — може ли пък и толкова? Но то не може да се остави току-тъй — не, за тоя позор някой ще трябва да плати с главата си!

Челков познаваше себе си твърде добре. Той беше южанин иззад Преспа, където хората имат немалко албанска кръв. Решат ли се те там да действуват, вървят право към целта! А срещу всяко противодействие те блъсват целия себе.

Из кривулните улици в еврейската махала мракът бодеше очите. Но капитанът през много нощи беше сновал все по една уличка тук към къщата, пред която спря и сега. Той се задъхваше и похлопа на пътните врати тъй, че те се разлюляха. Отърчалият да отвори позна веднага госта си и проговори много високо:

— А-а, господин комендант, толко късно, хе-хе! Добро дошло, господин комендант!

Очите на Челкова бяха зловещо похлътнали и устните му се гърчеха. Такъв биваше той, когато в комендантството налагаше даже жени по голо. Но погърбеният хазяин се усмихваше нехайно.

— Заповядай, господин комендант.

— А-арон къде е? — спря Челков до ниска еврейска ссфа с миндерлицы.

— Лош тоз момче, господин, не знай що направи: всяко вечер с едно френско офицер — все с едно френско офицер.

Старият евреин протри показалците си.

После сие от рафта поднос да почерпи гостенина си. Веждите на Челкова мръднаха: на масата се сложи бутилка бенедиктин. . . от същите навярно, каквито Арон подари и нему зимъс. . .

— А-арон къде е? — сцпи пак глас капитанът и погледна на устните му бликна пяна.

Евреинът не отговори. . . Хитрува пак! Челков го знае: преди войните ходеше с брада, а после стана контрабандист и си махна брадата.

Старият човек се силеше да се усмихне, макар и неспокойно. Някога той е наредил сина си в Будапеща, но после всичко се разстроило: на Калиманци Арона пронизали с куршум в гърдите. Така той сега не

можел да се счита за човек като другите. Разбира се, все пак прекалява той, Арон.

— Пийте, господин! — наля Барух гъст бенедиктин в тунтерести чашки, а после присви крак под себе си и извади тефтерче.

Те имали още неуредени сметки — Барух и г-н комендантът: 60 окй стар бакър, осем юргана, три кревата.

С молив на уста Барух измерваше строго цифрите в тефтерчето си и каза припевно:

— Хи-ля-до три-сто два-е-се.

После остави сметката пред Челкова и отиде за пари.

Капитанът изпи ликьора, наля си още няколко пъти едно след друго и си попипа револвера. Сметката стоеше пред него и го дразнеше. Изклаха толкова свине, прехвърлиха с лодки сол, газ, кожи, мебели, бакър... загина и онова момче... а събраното е нищо: ето, не се знае дали някога българският лев ще добие цена! Инак, богатството би потулило всичко, разбира се: Челкови биха се преселили да живеят в София и биха оженили някак Ленчето.

— Мръсно момче! — попипа си Челков пак револвера, като мислеше за Арона.

Старият евреин положи куп банкноти пред Челкова, като ги гласно преброи и присви пак крак под себе си.

А Арон — той от обед не си е идвал в къщи.

— Тоз момче, тоз момче... Пийте, господин! — сне Барух очилата си.

Погрешил беше Барух, че млад изпрати Арона в Будапеща. Но майка му рекла: да върви! И ето сега: по цели нощи не се завръща.

— Тамо обичай лош, господин — у Будапест. И хубав жени, много хубав — пц!

Челков пребледня, но прибра парите. Тоя чифутин не може да не е чул за станалото!

— Слушай, Барух!

— Какво, господин?

— Арон къде е? — изшипя Челков. — Аз с него имам сметка.

— Сметка? Какъв сметка? Що знай Арон, господин? Челков простря цялата си дясна ръка по масата и изрева:

— Арон къде е?

Старият дигна ръце и се припя:

— Е, що, господин комендант, аз не разбира!

Барух да не се преструва — Челков не е вече комендант — това не може да не се знае — кому ги продава той тия? А Арон — Арон ще плати с главата си — още тази нощ ще плати, още тази нощ — а-а!

Челков трепереше запенен:

— Да омърси невръстно дете — моето дете да омърси — мо-е-то!

Барух стана.

— Що-о? Арон? Не-е, Арон честен момче, господин, честен!

Барух отговаря за своя син, да-а, отговаря с имот и с чест, с жена и с деца. Най-после в България има закони.

— Францу-уз? Що француз? Тоз тука днес, утре — фию!

Барух духна на ръката си: плюе той на френците. Човекът е роден в България и в нея ще умре. А и Арон си проля кръвта за нея, за Бугария.

— Не умрело, а все едно, господин: рана у дроб! За Бугария!

Барух се възторгна, жестикулираше: Арон е верен на служба, на чест, на дума! И не смее никой да го клевети.

Господин комендантът не бива да вярва на клюки. Истина, и Барух е чул, че господин коменданта отстранили от служба, но що?

— И аз съм чуло, господин — за мой Арон и за господин комендант — за една туркин, за един кадъна... чуло съм. Ама лош хора, господин! Е, за Арон — он момче, господин — що? А господин комендант — Челков капитан — не-е: он не мож — не-е!

Барух махаше показалец: не! В такива работи не може никой да обвинява капитан Челкова: за това ще свидетелствува целият град. Е, някаква стара туркия

говорила за коменданта, даже ходила да показва дъщеря си — невръстна кадъна — на лекаря, но...

— Мож да веруваш на туркин, господин комендант?

Старият еврейн сви очи и се ухили широко — показва изронените си черни зъби.

Ръката на Челкова затрепера върху мустака му. От кого е чул това Барух — за туркинчето?

— Лош хора, господин! — присви старият еврейн пак крак под себе си и заправи цигара. Не струва и да се говори за женски истории: през всяка война е така. Закон е за всички народи и през всички времена: всеки мъж да има поне една жена, за да му роди тя деца. Защо иначе човек печели пари, защо трупа имоти? И добре е, ако никой мъж не заглежда чужда жена. А вдовица или момиче — то е друго: тях може всеки да заглежда. — Други нещо е момич, господин, други нещо жена. Турчин що е — вади нож, ама иска момич, не жена!

Само русите са нещо по-други: хлопат по вратите и на всяка жена сочат пари. Това не е закон!

Барух говореше строго и важно:

— А момич стока, господин! Има дюген за един стока, има дюген за други стока. Търсиш момич — иди на дюген за момич — хе!

Челков си изпи чашата. Арон ще да е говорил на баща си за туркинчето, но дъртият сега хитрува. Мерзавци!

Барух се беше излегнал и продължи съсредоточено. Французите са по-друг народ. Те за жена вадят нож и се мушкат също като италианците. А ето русите правят това само за ракия. Свят — народи много и всякакви.

А у евреите законът е един: момичето не е жена и е за даване. Но стане ли то някому жена, за него има закон... а-а, закон!

— Ако не жениш момич, господин, що? Пратиш на дюген момич, пратиш на Америк — хе!

Момичето е предназначено да излезе от къщата: то трябва да се омъжи, а ако не, пусни го да върви — ха-ха!

Барух се изсмя студено. И Челков прежълтя.

— Къ-къде да върви?

— Що, господин?

— Къде да върви моми-чето, щом не може да се омъжи?

— Не знам, господинт, ха-ха: да върви на свет!

— Ст! — сви изведнаж змийски очи капитанинът.

— Ако Бука — дъщерята на вдовицата, — оная мръсница, сводницата... сводницата... ако тя е твоя дъщеря — а-а?

— Що-о? — проточи гневно врат старият еврейн и си потърси очилата.

— Ако тво-твоюта дъщеря е като Бука, а-а? — засили глас Челков.

— Не-е — господин Челков — капитан — не мо-ож! — възправи се еврейнът.

Той за това печели — Барух: цял живот печели! Старият човек беше величествен. За това са парите в света: да ги печелят честните хора, та да пазят закона! Тъй е заварено в света — от хиляди, от много хиляди години: закон е, семето да мине чисто от род в род! Ще работиш от тъмно до тъмно — даже семки ще продаваш, а — когато не достига, от залък и рухо ще делиш, но ще пазиш ложе и челяд!

— А умри човек, господин Челков — капитан, тогав не мо-ож... тогав вече друго.

Ето, умря Йерохам, бащата на Бука, и остана вдовица Ана.

— А било хубав Ана, господин, колко хубав — пц!

Барух заговори подобострастно за майката на Бука, вдовицата на Йерохама: тя била хубава и — и приятелка била на Баруха... Но не тя е объркала дъщеря си, не: тя не била сводница! Това у евреите не можело. Защото законът не давал жена да свежда любовници. У другите народи само жени сватували и свеждали моми с момци и мъже с жени. А у евреите това не можело: законът не давал. У тях сватували само мъжете.

— На, Леон, що дошло от Корабия — мръсно човек, господин Челков — капитан!

Леон, пришелец от Корабия, бил вече сключил много бракове между евреите и е спечелил пари: това му е било от баща оставено занятие.

А вдовицата Ана той полъгал, че ще я земе вече за сами себе, та край нея се мъчел уж да сгоди дъщеря и, ученичката Бука, пък то...

— Продало, господин — бедно момич, — на немско офицер, господин, на едно немско офицер продало! Челков изпъшка.

— Мерзавци! А сега се тълпят там и френски офицери...

— Хе, френско офицер за момич дава свой живот — замаха ръце Барух весело и седна. С Челкова стана нещо, той скочи:

— А какво търси Арон с тях?

Барух изгледа разярения капитан от глава до пети и му се чудеше.

— Седи, господин.

— Молчат!

— Седи! — сниши лукаво глас Барух. — У френско офицер има шпион. — Седи!

Челков седна, още треперещ. Той отначало не разбираше това, което Барух заговори, но го чувствуваше, Леон от Корабия бил шпионин: той през цялата война е следил какво се е грабило отсреща и се е прехвърляло отсам, та сега разкрил всичко на френците. От вчера се е почнало следствие: днес разпита-ли и него, Баруха!

— Как?! — зина Челков неволно.

— Нищо, господин. А Леон шпион... мръсно човек.

Леон от Корабия искал да ожени Арона за Бука. А може ли Барух да приеме момиче като Бука в своята къща? Не! Старият евреин изкриви отчаяно очи.

Челков не схващаше как се свързва това сватовство на Арона и Бука с тайното разследване на френците за всичко, което той бе вършил през войната. Но разбра възмущението на Баруха и изпи чашата си с бенедиктин.

— Аз ще за-ко-ля и нея! Ще я заколя като яре: давам моята офицерска дума!

Лицето на Баруха просия. Това законът позволява: момиче като Бука можело и живо да се изгори. Но нека си идели френците — Барух сниши пак глас, — нека си идели, че те образували вече следствено дело за обрания отсреща чифлик.

— Леон мръсно човек, господин, он казал всич-ко — и за свин, и за бакър, и за разбито железен каса.

— Празна работа! — сключи вежди Челков.

— Що-о? Верно, господин, на чифлик разбито железен каса — с бомба — буф!

Барух се озъби — лукав и зъл. Френците разпитвали често Арона за обрания чифлик, но Арон е честен и предан. Пък и — не е бил той, Арон, в салона горе, когато господин комендантът е разбивал желязната каса. И не е видял нищо Арон. А може да е имало скъпоценности — защо ще се заключва празна каса? Но Арон, като не е видял, какво може да каже? Той е отърчал горе, в салона, след като е избухнала бомбата. И заварил пода съборен, а касата разкъсана като чувал — ха-ха. Но и тогава пак са го преварили — Арона: господин комендантът го е преварил с оня войник, който после се удавил. И Арон нищо не е видял.

— Празна работа! — натърти Челков. — Нямахте кой какво да види, защото в касата не се намери нищо. А това Арон видя!

— Моож, господин, и аз не казва нищо!

Барух зави цигара на коляното си, което играеше. В разбитата желязна каса може наистина да е нямало нищо, но оня войник, с когото Челков я разбил... той е паднал и се удавил в Дунава, после, през нощта, когато се връщали с лодка насам. И френските офицери много разпитвали за това!

Тънките черни устни на Челкова потрепераха: онази история беше наистина трагична. Нещастният войник, кой знае как, бе успял да се напие в чифлика, та после действително падна от лодката в Дунава: катурна се просто и изчезна във водите. Разбира се, Челков образува тогава преписка по случая и взема

показанията на Арона, който също беше в лодката. Какво брътвеше сега старият чифутин?

— Празна работа! — потрети Челков. — Арон е свидетел и знае всичко!

— Арон, господин комендант? Арон зна-ай! Он дал такъв показания на френци — пц!

Въобще Арон е готов за господин коменданта да се хвърли и сам в Дунава! Да говорят, каквото щат, враговете, но Арон знае защо дружи с френските офицери: той ще тикне динена кора под краката на оня мръсен човек, на Леона от Корабия, и ще спаси своя благодетел — господин Челкова — капитан!.

Черната нощ дишаше със стихийната тайнственост на безмълвно течащи води: зловеща тишина цареше сред схлупените къщи по ниския бряг на великата река.

Челков потръгна неуверено по тясната уличка и веднага спря: почувствува се ограбен — лишен беше от яростта си.

И потърси да си внуши, че няма накъде да върви: нему са затворени всички пътища, той е изгубен, изгубен в света.

Обаче очите му скоро свикнаха на тъмнината и той си спомни, че още е край дома на Баруха, бащата на Арон: нали там се беше зашеметил от бенедиктин.

А не трябваше. Да, тъкмо в тази мръсна къща той не трябваше да пие.

Мъничкият човек се потресе и почувствува скръб до болка: домиля му за Ленчето. Какви писма му пишеше тя през Първата война!

И забърза — бягаше от къщата на Баруха.

Каква наслада криеха те — писмата на дъщеря му, които той получаваше по чатаджанските позиции! Да си пред смъртта и да чувствуваш опияняващата любов на първа рожба! Челков носеше портрета ѝ до сърцето си и в сражение го чувствуваше като талисман. Пък и хубав беше оня портрет на Ленчето: в очите имаше такава детска живост! Да, тогава тя не беше прехвърлила още десетата си година. Да, да, дете бе-

ше тя още, съвсем дете. . . Разбира се, разбира се! Е, тащо от това? Нима Ленчето не е още дете — негово дете, на Челкова?

Изгубеният в нощта човек се почувствува пак зашеметен и заби нозе в мрака. А после в съзнанието му проблесна ужас — привидя му се нещо раздвоено, като везни: от едната страна натегнали ниско акции, полици и — кой знае защо — Барух и Арон, а от другата се свило Ленчето, подхвърлено нагоре, леко като перушинка.

А-а! Ако Челков беше помислил само, че може да се случи това. . . Не, господи, за никакви богатства на света не би си той погубил детето!

Окаяният човек впи нокти в мундира си и с едно дръпване скъса всичките копчета по него.

След това той изведнаж попадна на своите измерени войнишки стъпки и тръгна към подполковник Стоенчеви.

Челков ще си прибере жената и дъщерята. И ще плюе на всичко друго. Защото кой знае какво още може да се случи!

Той стъпваше все по-твърдо, но се блъсна о стена: беше непрогледен мрак. И се забърка: разпери ръце, вървеше дебнешком, даже се полюляваше като пиан. Но съзнаваше добре къде е и колко път му остава още: нали до вчера беше той комендант тук. . . по тези тъмни улици!

Отстраниха го сега. Да. А може и да го уволнят. Разбира се. И нека: заслужава той това. Защото е мерзавец. Челков е мерзавец. Да. Както и целият свят, целият!

В тъмнината изтрака патерица и после се чу началнишки глас:

— Кой там?

Челков се стъписа.

— Ти ли си, Арсо? — Смекчи гласа си подполковник Стоенчев.

Но стана нещо чудно. Подполковникът беше до самия Челков, още малко, те биха се блъснали един о други, но капитанът се дръпна изведнаж, втъна в мра-

ка, а после се чуха стъпки на човек, който пиянски бягаше. . .

Еднокракият подполковник сви рамене: срещаният трябва да не беше Арсо. . . някой вагабонтин ще да е бил. . .

— Е, нека е, който ще! — метна той дървения си крак у Радоеви.

Насреща му залая малко кученце, но подполковник Стоенчев го пригали и се вслуша — вътре някой дрезгло и болезнено викаше:

— Ние потопихме и луната в кърви, бате! В кърви са надеждите на душите ни, нашата любов и нашите мечти. . . А-а, в кърви са и самите ни разочарования, господи!

Кюлюмевчето е, шурейт на Радоева: Стоенчев го знаеше. То е било в Моравско, бедното момче! Хм, там са им заповяждали да убиват поповете. И с право, то се знае. Но лесно ли е да убиваш беззащитни хора? И ето заболяват сега един по един момчетата и се побъркват. . .

* * *

Вратите бяха отворени: стаята беше в полумрак, мъждееше кандило пред иконостас и сред разхвърляни възглавници блещукаха широко разтворените очи на болния младеж.

До него седеше Радоев, съвсем разстроен: по цялото му лице се чупеха игли. Той се мъчеше да гали в шепите си дългите пръсти на болния, но в съзнанието му проблясваха студени, строги и никому непотребни мисли. «Такива са артистите, поетите, музикантите: те и когато човек убият, пак говорят с патос, декламират.»

— А няма всъщност разлика, Денчо: не избиха ли и в Булаир всички, които се предаваха? Не, отсега нататък не ще може другояче: самоубива се властта. Ще рухне строй, изграден през две хиляди годин. Той ще зарине и живи, и мъртви: не ще може другояче отсега нататък. . .

Радоев изтри студената пот от челото си.

— А още и ще ме ругае — надигна се болният, зловещо изблещил очи: — Сле-до-ва-тел!

— Лежи, Денчо, отпусни снага!

— Аз съм си най-страшният следовател!

— Разбира се. Така, отпусни си ръцете. Да, чужди човек ли ни е следовател, или сме си сами ние. . . все едно е: следствието ще се извърши, ще има дела и присъди. . . докато рухне всичко. Защото безсмъртно е, Денчо, само бъдещето. А сегашното ще изчезне заедно с нас. Да, ние ще умрем с всичко наше, Денчо. Ще слезем в същите гробове, в които с окървавени ръце хвърляхме подобните си. И за нас не ще се намери кой да плаче. Защото ние отрекохме и човешките сълзи. Ние всичко отрекохме, Денчо.

Може би Радоев не беше мислил никога тъкмо това, което сега говореше: вслушваше се и сам в думите си. Защо да се търсят законни и незаконни жестокости в Тутракан, по Моравско или в Трикери? На Булаир, щом се дигна мъглата, ротата се видя пред стена от азиатци — черни, зинали, с опулени очи! . . . Радоев и сега стоеше като пред видение.

— Почувствувах се като вдигнат на вили, Денчо! И хукнал бих да бягам. Но едновременно ми бликна кръв в мозъка. Вторачих се в тоя, който водеше турската верига — един грамаден анадолец с орден на гърди, — и реших: «Аз ще зема тоя орден.»

. . . Това е всичко! И така то става навярно с всички. . . Радоев даже не помнеше какво точно бе почувствувал, когато ножът на пушката му хръцна в грамадната снага на охранения турчин.

— Бях си рекъл, Денчо, ще му зема ордена. И това съм запомнил: откъснах го от гърдите на турчина, докато трупът му още се гърчеше пред мене. . .

Болният лежеше опулен и може би не слушаше. Радоев свърши разказа си и си потърка челото, защото не знаеше какво беше почнал да говори.

— Аз отначало бих могъл да откажа — заговори сега болният и гласът му излизаше като из гроб. — Имах

само 10 войника, а ми дадоха двама офицери, един депутат, осем учители и десет свещеника — всичко 27 души.

Радоев беше математик и веднага пресметна:

— Двадесет и един, Денчо.

— Не, бате. . . чакай, 27 бяха.

— Все едно, Денчо.

— Е, все едно!

Изтънялото лице на болния се сви плачливо.

— То беше първия път. И можах да откажа: имах само 10 войника, а ми дадоха 27 души. . . А-а, и шестима кметове! Имаше и шестима кме-то-ве-е! Ох, 27 души бяха, бате-е-е.

Радоев се извърна: лошо се блещеше Денчо, много лошо.

— Да си отказал, Денчо. Добре е било да се откажеш. Можеше тебе да застрелят тогава, но какво от това?

Стаята онемя. Лицето на болния се изкриви съвсем.

— Не мис-лят хо-рата тъй. И това са мо-же би приказ-ки, бате-е: всеки гледа да живее ден повече-е.

Радоев се усмихна:

— Може би, Денчо. Хе-хе, хубави неща говорим ние, хората. . . отдавна ги говорим. . . А на дело излиза друго. . . и все по-друго. . . Но то ще се оправи. Да! Всичко ще се оправи, Денчо.

— А първия път аз можах да откажа. Можах. Но ме излъгаха, бате: казаха ми, че ще ги карам в България. И аз ги поведох. А в трена ми пришепнаха да ги сменя на Бяла паланка. . . Взе ми се умът: а-а! Но узрях после. . . по пътя узрях. . . За такива работи човек узрява, бате!

Радоев разбираше това: за такива работи човек наистина узрява. Ето на свой ред сърбите избиваха преди хората в Македония. И оттам прихвана нас чувство на отмъщение, та узряхме. . . А нима не беше също и в Булаир? Грамадни анадолци падаха ничком и молеха пощада. Но ние бяхме слушали: те са избивали народа ни векове наред. И от това нас ни обзе ярост

и звярство, да, от това. И узряхме. . . . .

Радоев клатеше глава:

— Но после то не изкупва, Денчо. Не изкупва това, че човек, без да ще, узрява за какво да било. И не успокоява отмъщението, не-е. Измушкаха войниците ми на Булаир първата вълна турци и се поогледаха като пияни: говорят високо, даже се смеят. Но зададе се втора вълна турци и — гъкнаха всички! Вцепениха се, Денчо: стоят неподвижни, пребелели. . . Кръвта ги хвана! Трябваше да ги стрелям, за да ги карам на-ново да убиват. . . Да, трябваше да ги стрелям, Денчо! А после — като се настървиха пак — клаха, братче. . . ама тъй мушкаха, като че ли цял живот само това са вършили.

На Радоева беше леко да разказва това, но щом свърши, обзе го окаянство, даже му се сви гърлото на плач. И той добави с треперещ глас:

— Да, страшно беше само при втората вълна турци: не издържаха, момчетата! Кръвта ги хвана!

Денчо метна ръка назад и тежко изохка:

— Все едно е, бате — и първия, и втория път. . . все едно-о! Друго е, когато караш 27 души, а имаш само 10 войника. Това ме забърка първия път! Трябваше да ги вържа, но отде да знам. . . А-а аз ще напиша поема за това. . . ще напиша, бате, поема за душата на убийството. Да. . . Стига да не бъда и аз убит.

— Войната се свърши, Денчо, не се вълнувай: няма вече кой да те убие.

— То не се знае.

Денчо се вторачи плахо в Радоева, а после метна ръка в шепите му. Той щом снел ония 27 души. . . първите. . . в Бяла паланка. . . там станало нещо непредвидено. Най-старият от свещениците бил българин от тоя град и настоял да му се разреши да преноси у дома си. А го подкрепил и комендантът — глупец! Денчо бил в чудо. Той уверявал подкараните, че ги води в България, а ето — снел ги е сред планините отсам границата. Хората и тъй се усъмнили, та ако откажел на стария свещеник, всички щели да разбе-

рат какво ги чака. Така нямало що — Денчо пояснил на сърбите, че треновете били заети с връщане на турските войски от Унгария, та затова ги снел да ги кара пеша. А старият свещеник той лично отвел у дома му.

То било тайната вечеря...
— И седнах на вечерята до него, бате, до самия него сред децата му.

— Но защо, Денчо?

— За да вечеря с челядта си старецът, бате... най-старият от свещениците... Нали това ти разказвам: за да не се усъмнят конвоираните, които трябваше да вярват, че ги караме заложници в България...

Болният съвсем се забърка, а Радоев не запомняше това, което слушаше.

То било тайната вечеря...

— Кое, Денчо? Каква тайна вечеря?

Болният изхълца сухо. Но после си нави и сипна равен шепот:

— Вечерята бе, вечерята у стария свещеник... Седяхме един до друг, бате, коляно до коляно... Братихме се — чукахме си чашите, — вричахме си приятелство за след мира...

Денчо изхълца пак сухо: децата — внуците на свещеника — му целували ръка, колчем му поднасяли бакрачето с вино.

Вратните жили на Радоева се опнаха съвсем.

— Недей така, Денчо, изкашли се, изкашли се! И защо разказваш какво да е, не стру-ува!

— Но, бате, аз го видях после сред убитите... прехапал си беше езика — най-стария свещеник... У-у, видях го бе-е!

Денчо заплака разхленчено, детски. То маларията го разслаби, та затуй е такъв, разбира се. А все пак е неприлично: офицер е бил.

— Офицер си бил, Денчо!

Радоев се извърна и челюстите му изтракаха: той вече съвсем не владееше нервите си.

Това младо момче! Но такива са всички артисти и поети: у тях има много женско, те плачат.

Инак няма съмнение: Денчо ще да се е хубаво омърсил там, в Моравско.

Негова работа, разбира се: Радоев не обичаше да разпитва кой какво е преживял през войните...

Само че днес бе дошла призовка от военния следовател за Денча. И тя го разстрои пак: викат го вече толкова пъти.

— Дали за това ще те разпитват пак, Денчо?

— Кой? Какво?

Болният пребледня. Странно. Колко много го вълнува всичко това! Не е ли по-добре да се изповяда той?

— А, Денчо, защо пък да не откриеш всичко, ето, направи го за опит пред мене. Аз ще те изслушам: кажи всичко, пречисти си душата!

Денчо запъпра клепачи.

— За-за кое?

— Това де, в Моравско... За първите, да речем... За двадесет и седемте?

— Тях аз — щом залезе месечината — отбих ги от шосето.

— В Бяла паланка ли? Отпусни се. Така. Нали беше казал, че си ги снел в Бяла паланка, Денчо?

Не.

Дълго мълчаха.

— Виж какво, Денчо: ти потърси да ти е ясно пред очите всичко, както е тогава станало. И разказвай, без да мислиш. Тъй е най-лесно. Ти така да направиш и при следователя, истина.

— Не ща. Не може. Когато ще избиваш 27 души, бате, а имаш само 10 пушки... ще се опрат, то се знае!

— Ще се опрат ли?... — Радоев си потри слепите очи. — Е, да, щом е тъй...

— Тъмно беше... И строшиха две пушки... Аз ги отбих от шосето, щом залезе месечината... Обясних им, бате, че ще прекосим през планината за по-късо, и ги отбих... И повярваха хората... А после се тръгнаха на земята — най-напред поповете!... Не щат да вървят... скимчат — първи се досетиха — поповете!

Радоев стана. Поповете първи ще се досетят, то се знае: те изповядват хората и знаят какви са всички човечи.

— После, Денчо?

— Поповете, бате. . . А преминаха и кметовете към тях, притиснаха се един о друг. . . Пък депутатът как изрева — а! . . .

По напуканата долна устна на болния момък бликна капка кръв. Кандилото изпраска. Очите на Радоева излизаха от орбитите.

— Ти все тъй разказвай, Денчо. И на следователя все тъй разкажи.

— Пък на войниците, бате, аз не им заповядах. . . кълна ти се! Щом изрева депутатът. . . и месечината беше залязла. . . и те почнаха. . .

— Разбира се. Месечината съвсем ли беше залязла, Денчо? . . .

Радоев седна и не можеше да си съвладее коленете: те се тресяха. Инак в Булаир беше същото: тъпни снажни хора дигаха ръце и ревяха за милост.

— Те не знаеха да държат пушки, Денчо — анадолците: челкахме ги от ръцете им, като топки. . . И по-силните се спущаха да ни хапят и душат — ето, да видиш! — Радоев запърши ръкави. — Месо ми откъсна — един лаз — голям, с шарени очи — у-у, изпищях от болка. . . Но един наш изотзад му разби черепа. Това е, Денчо: на война всички сме звярове. . . няма човеци на война!

Денчо се обърна сепнато, но не можеше да си съсредоточи погледа. И каза:

— И-има.

— Какво, Денчо?

— Има човеци на война. А-а, плачат. . . молят се. . . кълнат. . . майки кълнат. . . деца кълнат. . . цял народ кълнат. . . земята ти проклинат! — Денчо се присмъкна от възглавниците. — Ревяха страшно — молеха и проклинаха.

— Разбира се. Чакай, Денчо, ще си изкривиш врата.

— Капитанът, бате, избяга!

— Как? Защо?

— Избяга. Видяхме го, тича в мрака по бели дрехи.

— И по-добре. Няма нищо, Денчо. После?

— Никой не стреля. . . Изплаши ни той: престо-рил се на умрял, когато ги съблякоха, за да ги погребат. . . И — избяга!

— Хм, нека. Какво от туй?

— Нищо. . . У-у-ф. . . сега — той може — да се яви на съ-да-а . . .

Тишината настръхна, в стаята влезе Радоевица и се припя плачливо:

— Сти-га! Аз нямам време да гледам само болни!

Двамата мъже се разтрепераха. Радоев загледа опулен жена си и дълго не можеше да се съвладее. После разля хрипло:

— Ти не се бъркай — ти си иди!

— Но, Никодиме. . .

Радоев се съвладя и се изправи.

— Ти вълн! Това не е за тебе, ти вълн! — тръшна той вратата зад жена си и се облегна безсилен о стената.

Човек може да полудее!

Ако Радоев не беше участвувал в боевете на Булаир, не би си разстроил нервите. Той гледаше сега болния си шурей и каза глухо:

— В Булаир никой не избяга. . . никой, Денчо: избихме всичките, всичките!

После вълн, в коридора, подполковник Стоенчев заговори с госпожа Радоева. И гласът на инвалида се отекна тъй зловещо, че болният Кюлюмов скочи от кревата си. Навярно, дошли са да го арестуват.

— Ко-ко-кой там? — насочи се момъкът трагично напред.

И Радоев не разбра какво става: както се беше об-легнал о стената, изхлузи се на пода и падна в несвяст.

Над човешката съдба бди воля тайнствена и могъща. И от нея иде правда, от нея и казън. Да, всеки ще получи според делата си. Защото има възмездие за всичко. Ето в Булаир то дойде веднага: зафуча страшна виелица, трая три седмици и окапаха позете на мнозина. Радоев се простря хубаво на пода, защото жена

му не можеше сама да го дигне. Той не беше съвсем примрял, а изгуби само воля да се движи, да говори, да вижда. И мислеше за човешката съдба: тя не може да е каприз! Само подполковник Стоенчев... и тези му хубави момченца... те какво възмездие изплащат?

... Радоевица пицеше, тя отърчаха в помощ госпожа Стоенчева с двете си по-големки момченца. Така и Радоев се видя на кревата си. После подполковникът заповяда на момченцата да отърчат за лекар. Това не трябваше, разбира се, какво ще помогне лекар на лоши нерви? Радоев се помнеше още и запъпра ресни, за да се обади поне с поглед. Но не можа: оловени бяха и клепачите му.

Така той се унесе съвсем.

А момченцата на Стоенчева се затекоха в нощта и се смутиха: беше непрогледен мрак. Те се хванаха за ръце и потръгнаха пак бърже. Но скоро забравиха, че трябва да бързат: залиса ги един човек със сабя, който пълзеше край стобора на една къща.

— Я, вуйчо Арсо?

— Истина.

Двете братчета се свиха. Челков дебнеше пред ниска ъглова къща, стряхата на която я захлупваше. От другата страна малък прозорец хвърляше в мрака ивица светлина, раздвоена от завеса. Челков се промъкна до прозореца и занаднича. Но сепнато се дръпна. Клепачите му замряха. И това не беше само от светлината: в стаята се мярна ученичка — в синя рокля с черна престилка. Развълнуваният Челков помисли за дъщеря си, за Ленчето. Коленете му се присвиха, той потрепера. Това не беше Ленчето, разбира се: тя нали остана при майка си у подполковник Стоенчев?

Бука трябва да беше... или някоя от онези невръстни момичета, които еврейката е събирала тука... Тя обличала и слугини в униформи на ученички... Мерзавка!

По пътя се чува стъпки на мъже. Момченцата на подполковник Стоенчев се опомниха и забързаха да търсят лекар. А след тях пред ъгловата къща спряха

група хора. Челков се взря и тури ръка на револвера си: той позна Арона между двама френски офицери. Те подрусваха дебелините си на всяка стъпка и влязоха в къщичката.

Земята пареше под нозете на Челкова: той извади револвера и излезе на пътя. Не може да мине всичко това току-тъй, не: Челков ще плати за своето дете, за своето осквернено девойче!

Нощта беше тежка и влажна: мъглите се пластяха все още като чер облак.

Времето минаваше и трябва да беше вече твърде късно. Капитан Челков стискаше револвера в ръката си и може би не помнеше вече къде е. В съзнанието му се нижеха малко разбъркано ранни спомени. Езерото, край което се беше родил той, и свитата дребна жена, която му беше майка. Той се отдели от нея рано и вече не я видя. А не намери и баща си в Цариград: заведоха го на гроба му. Тогава той отиде в Пловдив да търси чича си. Но нямаше и него: Челков не можи да узнае даже накъде е той заминал. И трябваше дълго, дълго да слугува. Но яви се най-после чичата и за малкото момче всичко се измени: то беше ученик и го хвалеха — калено в живота момче, хитро и смислено. Така излезе Челков и от Военното училище. А после ходи и в Македония: взе участие във въстанието.

Каква тревожна тъга пронизва понякога човека! То са неясните спомени от дните, когато душата е горяла от възторг.

Челков се дигна: нозете му се бяха схванали. И почувствува възбуждение: Македония е изгубена! И всичко е изгубено, всичко!

Той скри револвера си и тръгна, без да погледне злокобната къща, пред която беше дебнал толкова време. Да, какво собствено значат и самият той, Челков, и челядта му, даже и това с Ленчето. Другото, другото... то никога няма да се оправи вече, никога...

Погреба се минало и бъдеще... цял народ се погребва! Ето, заповядали вече на нашите да опразнят съвсем Добруджа... Свърши се с нас: няма да съществува нашата държава, няма да съществуваме ние...

Челков забърза. Би се помислило даже, че е ободен: той беше успял да залъже личната си болка.

Но изведнаж го побиха тръпки: от напречна улица някой го освети с електрическо фенерче и детски гласове замълвиха: «Вуйчо Арсо.» Челков позна градския лекар и двете момченца на подполковник Стоенчев. Но всичко туй не беше сякаш важно: не от това побиха него тръпки. Тъмният в себе си дребничък човек изведнаж дълбоко почувствува, че виновница за неговото неизмеримо нещастие е невръстната Бука! То е развалено от майка си еврейче, другарка е на Ленчето в училище и... трябва живо да се изгори!

Може би това съзнание се беше зародило у Челкова още при свършека на разговора му с Баруха тази вечер: старият еврейин каза тъй непоколебимо, че законът позволява еврейката Бука жива да се изгори... Даже би могло да се допусне, че капитанът свърна одежът към дома на еврейката по сила на това съзнание.

Но злополучният малък човек сега се разтревожи, защото съобрази, че излишно е да търси той Бука къде да било: ще я примамат чрез Ленчето у дома си утре и ще се разправи!

Той ще направи това — непременно! Челков потръгна с лекаря. И тревогата в душата му се разрасна: а-а, нека го затворят после, но той ще научи всички как трябва в такива случаи да се постъпва!

В гостната стая у подполковник Стоенчев беше глухо и лампата едвам мъждееше. Капитан Челков влезе, търсейки своите. Жена му, прегърнала Ленчето, спеше на голямото канапе — едра, разлята, с открити уста.

Челков пристъпи да ги събуди, но се отпусна на стол и си стисна главата: ще заплаче може би. Какво не вършиха хората през войните, а ето всичко се струпа върху него! През Първата война — в Дедеагач — комедантът и други обраха пред очите на Челкова цял компански трен с богатствата на паши и бегове от Серес и Драма. Какви скъпоценности! Какъв разкош!

Челковица тихо хъркаше и сърцето на капитана наистина проплака: от гърдите му се изтръгна глух

стон. Това го трогна: стори му се, че действително ще може да порони сълзи. Но дребничкият човек не знаеше да плаче: в душата му беше глухо и студено.

Пътните врати се блъснаха: идеха си подполковник Стоенчеви. Челков се разтревожи и побърза да разбуди своите: побутна пухкавото рамо на жена си. Обаче майка и дъщеря се бяха унесли дълбоко в първия си сън. А когато се те пробудиха, Челков изпъшка гневно. В самата си душа той не почувствува изблик на гняв, но пожела да се разгневи: да, забърканият в живота си мъничък човек несъзнателно играеше пак със себе си тъй, както направи и преди малко, когато му се дощя да поплаче.

Майка и дъщеря се дигнаха мълчаливи и покорни. Те не си триеха очите, даже не си оправиха измачканите рокли: потръгнаха неми и покорни. Чувстваха може би вината си. А Челков сега можеше да ги отведе в полето и да ги разстреля. Той ясно си представи това и единът му мустак мръдна.

Нощта минаваше: мъглата беше съвсем гъста и бодеше очите. Майка и дъщеря, притиснати една о друга, вървяха безмълвни и след безмълвно насочената напред фигурка на мъничкия мъж. Той спря най-после — бяха пристигнали — и се извърна:

— Ти — малката — утре ще ми по-ви-каш Бука тук, в къщи: тъй искам, чу ли? Това!

После отключи вратата и се възправи в мрака — ням и опасен. Но майка и дъщеря минаха край него смело и бърже. Може би те почувствуваха, че дадената за утре заповед отклоняваше възможността той да ги отведе в полето и да ги разстреля.

* * *

Полковник Иванови живееха не далече от Челкови. Там сега се ковах сандъци: полковникът се приготвяше за път. Той беше получил още вчера назначение — даваха му да командува полк в Кърджали. Но човекът криеше. И с право: той имаше защо да се бои от

своя син, гимназиста! Тоя хлапак ставаше все по-опасен! Трябва да се е метнал на дяда си — оня мълчалив батаченин, който подпали дъскарницата си в Пловдив и изгоря жив в нея, защото бе намразил жена си.

Полковник Иванов знаеше, че човек не се създава, а се ражда. Ето той се беше метнал на майка си — едра жена от полето на Татар Пазарджик, дъщеря на селски кръчмар — цинцарин. Полковникът добре вникваше в тази същност на човешките особености. И пресметна, че трябва да махне тоя хлапак — своя син — от града на жена си. Не ще и дума, най-опасна беше историята с Ленчето: човек може да потъне вдън земя от срам. А можеше да повлияе на хлапака ето и това, инак съвсем незначително обстоятелство: уволняват толкова заслужили офицери, а нему, на полковник Иванова, дават да командува действащ полк. Преди всичко въпрос е, разбира се, кой какви заслуги има! Но полковникът съобразяваше, че ще се породи завист, ще тръгнат клюки, а той, син му, и така се е одумвал пред майка си, че няма да остане в България: щял да бяга. Къде по дяволите, но — нали е опак хлапак!

Имаше още една грижа, която караше полковник Иванова да отпътува колкото се може по-незабелязано. Тъй, като той гласеше да напусне завинаги града на жена си, трябваше да вигне всичко оттука — похъщнини, мебел и зимовина. А къщата му се беше вече съвсем натъпкала с вещи — особено след пренесеното от Моравско. Де би могло всичко да се занесе в Кърджали! А не можеше да се продаде какво да било тука, разбира се. Ако полковник Иванов можеше незабелязано да пренесе целия си багаж до своите в Пловдив — би взимал хубави пари: върху това съпрузите бяха единадушни. И щом се върнаха от подполковник Стоенчеви, заловиха се пак на работа. Те вършеха това вече от няколко нощи: ковяха вещите си в сандъци и на утрото ги изпращаха на понтоната.

На съмване полковник Иванов не издържа — излегна се на канапето облечен и захърка. А когато се събуди, забеляза с удоволствие, че се беше впрегнал на работа и син му — хлапакът. Старата трябва да му е

открила, че днес вече ще отпътуват. Нещо оживен беше и ординарецът: трябва също да се е досетил. Те са опасни понякога — ординарците.

Към обед полковникът откара на Дунава първите две коля багаж. Сега имаше възбрана върху толкова неща, всеки контролираше пратките: разумно бе човек сам да присъствува при пломбирането на сандъците му.

Полковнишата, останала да прибира сама, по едно време плесна с ръце:

— Бре, Борьо, ами двата ни плитки казана са у леля ти Райна: нали те цяла зима топяха мас с тях! — Последните думи полковнишата само пришепна и после добави пак високо: — Моля ти се, отърчи да им кажеш, нека ги пратят още сега!

— Ти знаеш, че няма да ида.

Гимназистът отказа сухо, сочеше даже нехаен. Полковнишата го погледна виновно и се обърна към дъщеря си:

— Иди ма да кажеш на леля си: да ни пратят веднага казаните.

Младото момиче погледна стеснено баща си, но наведе глава и излезе. Те се разбират — брат и сестра: четат там някакви книги и се разбират.

Мъглите вървяха все още гъсти: слънцето не личеше. Ученичката — мургава и със сенки под носа — потича край няколко къщи и се озова пред Челкови, но не свари да се втурне в двора: леля ѝ — Челковица — я повика от прозореца. Тя беше бледа и си хапеше устните.

— Ох, Софке, ела — зашепна тя отчаяно. — Ох, да ми повикаш по-скоро баща си, ведна-га!

Софка се почуди, но не се стресна.

— Мама ме прати за казаните.

— После, после! Ох, влез сега в двора и погледни в избата. . . Виж какво прави свако ти Арсо. Тичай ми!

Софка се втурна в двора и дочу в избата пяхтене. Там ставаше нещо необикновено — девойката хвърли поглед през запаяжения прозорец. Той, свако ѝ Арсо, връзваше на стълб Бука, еврейката Бука!

Софка изхвъркна навън мъртвобледа.

— Лельо, запушил ѝ устата и я връзва с лицето към стълб!

Мургавата девойка обаче се поколеба за миг: проблисна нещо в погледа ѝ! Въобрази си може би, че и сама би могла да се втурне в избата и да крещи, колкото може, за да възпре свака си от злодеянието. Знаем ли ние какво се таи в душата на тези деца: те отраснаха във войни. . .

А Челковица хапеше устни на прозореца и повтори:

— Ох, тичай ма-а!

Софка нямаше как да повика баща си: той беше на Дунава. Но все пак забърза да обади поне на брата си. Какво ли би могъл и той, но. . .

Полковнишата зина ужасена, щом съзря дъщеря си: Софка беше прежълтяла. Отърча и Борьо. А младото момиче беше с тежък характер: то даже си оправи сколуфите, че тогава каза:

— Тичай, бате, у лелини!

— Защо ма?

— Уф, страшно, мале: свако Арсо вързал еврейката Бука на стълб в избата, ще я убие!

Едвам след тези думи и очите на Софка се наляха. А още след малко тя извика на майка си през плач:

— Какво им е крива някаква еврейка ма!

Старата показа големи зъби — усмихваше се сякаш: тя беше зла, много зла.

— Тичай бре, Борьо! Пъзльо македонец, намерил кому да излее гнева си.

Борьо се наежи. Тоя мръсен човек! Търговец на мас! И ето го сега! Но гимназистът не забърза: наложи си ученическата фуражка до над вежди и потръгна достойно, с широки стъпки. Това му приличаше: той беше височък, плещест — здрава порода родопец: смислено корав и бавно буен.

Майка му отърча по него до стобора и го заследи: Борьо засили стъпки, а зад съседската къща вече хукна към Челкови. Това разтревожи полковнишата, тя бърже се пребради. Софка се уплаши.

— Няма да идеш, мале! Не те пушам!

Но злата жена я изгледа властно:

— Ти да пазиш къщата! . . .

А Борьо хукна към Челкови, защото там пред прозореца се трупаха вече жени от махалата: Челковица се беше издала и чупеше ръце пред тях. Тя съзря Боря и завика през гласен плач: «Ох, Борьо, тичай в избата!» Как са противни тези жени със своите викове! Борьо се втурна в избата у Челкови. И се потресе. Привързаната о греда невръстна еврейка трябва да беше вече в несвяст: люшнала глава, окъсали ѝ се дрехите и откриват на места голини, по които блика кръв. А Челков върти в ръка разкривено напречно желязо от войнишки креват. . . Това не е човек, а звяр! Борьо окърши плещи и се хвърли изотзад върху свака си: дребничък е той, ще му извие ръцете назад, а Боро е първият спортист в гимназията.

Челков трябва да беше отмалял и се остави за миг. Борьо му отне желязната пръчка и го тласна настрани:

— Убийца! Не те е срам!

А после забърза да отвърже бедната еврейка. Но Челков се опомни и се блъсна о него с всичка сила.

— Да ми се не месиш, хлапак: ще те пребия! Ти върви да изпереш гащите на баща си!

Очите на Челкова бяха потъмнели. Той грабна с животинска пъргавост желязната пръчка, която Борьо беше захвърлил настрани, и изшипя:

— Върви си, ще те убия!

Стана страшно: гимназистът наежи снага като хие-на и запристъпва срещу вуйка си с един от ония тъмни погледи на родопец, които могат да смутят и албанеца. А Челков дигна желязната пръчка. Разбира се, ако не се поколебаваше сега той, можеше да стане лошо. И на глед Челков не се поколеба: халоса Боря с желязната пръчка. Но ударът се изхлузи край рамото. Все пак момъкът изохка, даже приклепна на една страна от болка. Но после той се хвърли с изръмжаване върху свака си и — съвсем потъмня от прах около двете настървени мъжки тела: те пяхтяха, огъваха се и се повалиха на земята.

Когато стеклата се вече навън навалица нахлу в избата, тук в полумрака личеше само възправена привързаната о стълб невръстна еврейка. И хората се втурнаха да спасяват нея.

Но на пода някой изрева. Беше навярно Борьо: Челков не е в себе си, мъчи се може би да го удуши.

Хората се вцепениха. Но отвън изпищя полковнишата: тя позна гласа на сина си. И всички се стъписаха: старата се хвърли върху сборичканите на земята.

В подобни случаи винаги е така: щом един се намеси, втурват се всички. И се начугулиха хората върху Челкова: вързаха го и го възправиха.

Шията на Боря беше окървавена и лицето му с опулени очи бе пребеляло: очевидно, Челков го е душил в южанската си ярост. Майката се ужаси, като видя на светло своето окървавено момче. А после се хвърли върху вързания. Едра, каквато беше, полковнишата се надвеси над него с пестници: ще почне да го бие мъжки може би. Но не посмея, а просто впи нокти в лицето му. Нали е жена!

... Вълнуваше се навалицата. Мнозина бяха потресени и дълбоко се възмущаваха. В такова състояние хората са зли — може би много по-зли, отколкото когато са разгневени.

За щастие, в двора нахлу патрул — френци. И всеки се стъписа облекчен. Но после злото в душите се пречупи и наведоха се челата: френските войници взеха помежду си вързания дребничък български капитан и го поведоха като убийца.

ЕПИЛОГ

Пъплят безмълвно мъглите по разлелия се далеч Дунав. Те скоро ще доведат нощта пак: по брега вече блещукат безпомощно лампите.

Свили се хората и се стичат на понтоната: ще дойде параходчето. Но няма още кой кого да посреща и да изпраща: не става и дума за освобождението на пленни-

ците, нито се добива вест от тях. . . И все пак стичат се хората: оживява Дунавът. А тя всичко ще възстанови — великата река!

Из стъстената пред понтоната навалица се тълкуват събитията на деня: очакваната смърт на еврейското девойче Бука, съдбата на капитан Челкова и преселването на полковник Иванови. Градската мътва е разчоплила всичко: хората знаят, че полковник Иванов бяга не от срам.

«Възстановили му службата: дали му да командва полк.» «Е, не е зле: той е представителен и добър.» «А-а, полковник Иванов е добър.» «Разбира се: светът да изгори, чергата му не изгаря!» «Как ги още търпим, та не ги избиваме с камъни!»

... Мътва! Не е даже стоглава змия, мравуняк. . . Но из навалицата почнаха да се бутат — подвикват си и се стъписват: иде някой.

— Дръпнете се бе!

— Защо? Какво има?

— Подполковник Стоенчев с жена си.

Стъписва се, който може: обичат хората подполковник Стоенчева. Надничат сега да го видят и тези, които го срещат всеки ден. Такива са хората: предават си чувствата един на друг. А може би те правят сега това, защото тежи на душите им гъстата като облак мъгла, та всеки търси светлинка, за да ѝ се порадва.

«Него вече уволнили — подполковника!» «Дръпни се бе!» «Правете път!» «Уволнили го, а?» «Е, нека: патерицата му обаче те не могат отне — мерзавците!» «Истина! Браво-о!» . . . . .

Еднокракият човек се сви до жена си на понтоната, а о него се хвърна Борьо — син на полковник Иванова. Той е привързал издрасканата си шия и се е малко попревил: отрошен е може би от страшното боричкане днес. Но момъкът току се извъръща: вслушва се навярно във възгласите наоколо.

Когато параходчето най-после се зададе, полковник Иванов каза на еднокракия си баджанак:

— Ти не се бой — е-е. Аз ще спра тамока — в Со-

фия де — и ще направя да ти повърнат службата, е-е. (Подполковник Стоенчев беше навел глава като пред генерал и слушаше.) Ще им кажа тамока, е-е: не мисля за тебе, твоето е, речи го, свършено, баджанак. Ами жал ме е за децата ти — е-е — истина!

— За себе си ли ще мислим сега, знаеш. Да не ми са такова — децата, баджанак.

Стоенчев въздъхна. Неговото вълнение се предаде на гимназиста.

— Бати Слави не е за съжаление, тате. И няма той нужда от ходатайства!

Очевидно, младото се сраamese да вижда своя баща прав и горд, а свака си — крив и унижен. Но какво то разбираше: за него морето е още до колене.

— Хлапак! И защо ли се месиш, където не ти е работа — е-е! Хм, четири момчурляци са тамока върху плещите на свако ти — е-е! Ти ще ми кажеш мене какво трябва! С триста лева пенсия свако ти не може им купи и калпаци тамока — е-е!

... Паракодът запухтя. А с него задиша и великата река. Това се почувствува. Далеч зад навалицата, която се притискаше, вълнуваше се и шумеше, далеч зад нея децата не издържаха: «Ура-а!»

Ех, ще викнат скоро и възрастните: ще бъде това! Ще се вдигне проклятието от земята — и ще плуват пак параходи и шлепове по Дунава!

Полковник Иванов и жена му се сбогуваха важно със Стоенчеви, които бяха едничките им изпрашачи сега от шумната Тошкова челяд: другите се бяха изпокрили. Те — полковникът и полковнишата — бяха много заети със своя багаж, та нехаеха към изпрашачите си: тези може би им даже тежеха. Но затова дъщерята — ученичката Софка — залепи върху косматата ръка на подполковник Стоенчева треперещи устни като о икона. А после се притисна о леля си и се раздруса от детски плач. След това и Борьо протегна по свой ред ръце към подполковника. Той направи това твърдо, мъжки, но после махна сякаш ръка и обвиняващо шията на инвалида. А младо нали е, де знае то мъка: забравя, че с един крак не се стои здраво на зе-

мята! Инвалидът подполковник изтърва патерицата си, падна му и фуражката... за малко да се повалят на земята! Нищо, разбира се: придържаха ги. И старият воин от Чеган притисна до широка гръд буйното и възторжено младо... Е, колко е мило понякога в живота... даже когато е много горчиво, колко е пак мило!

Отмина после паракодът и навалицата се разнесе по мъгливата вечерна мрачева.

Радоев се упъти с жена си да намерят Стоенчеви още на понтоната, за да си идат заедно. Но де можеше това при онази навалица!

— И по-добре: нека си идем сами — поведе крак Радоев. — Мъчно ми е вече, Василке, с тоя беден човек. Как ще го гледам утре да гладува с жена и с деца? А-а, цар беше той... и царството си пожертвува... всичко пожертвуваха те. Ех, остави!

Радоев махна ръка, а жена му се разплака. Не ще съмнение, тя плачеше и за брата си, за Денча: той днес отиде при военния следовател и вече не се върна. Поне да беше Никодим разпитал какво е станало.

— Бъди разумна, Василке: какво ще си помогнеш с плачове? Денчо снощи реши да изповяда всичко и — ще го арестуват, разбира се.

— Толкова други хора вършиха какво не — плачеше Радоевица, — а се ширят по света, богати и безсрамни.

— Кога да е, ще изповядат и те. Ще изповядат всички. Всеки ще изповяда, каквото е вършил, Василке. Мислиш, че няма ли? — Радоев хвана ръката на жена си. — Ще изповядам и аз!

— Я мълчи! Уф, всички сте болни! Какво ще изповядаш? Какво си вършил, та какво ще изповядаш?! Фантазии!...

На тези думи съпрузите трябаше да спрат: пред тях вървяха Стоенчеви, безмълвни и бавни.

— Мило момче, Тинке... таквоз мило, знаеш! — каза изведнаж високо подполковникът.

— Кой, Славе?

— Борьо... за Борьо казвам... ех, мило мом-

че! — заекна се инвалидът и спря: тресе се цял, плаче.

Жена му се разтревожи.

— Какво ти е, Славе? Ела на себе си!

— Нищо, Тинке. Таквоз. . . правда няма, знаеш. . .
няма правда на земята!

Радоев изохка и махна ръка: тези там може да плачат! Тях няма кой да чуе и да види в тази страшна нощ, под този страшен облак. . . А-а, те там може да плачат!

БЕЛЕЖКИ

КРЪСТОПЪТ

За пръв път повестта е отпечатана в сборника «Кръстопът и други разкази», стр. 3—131, който е излязъл през 1904 г. Има още няколко публикации — последните са в Избрани съчинения, т. I, Повести [1929], и в Съчинения, т. III [1932]. Текстът на нашето издание е подготвен по изданието от 1929 г., от което е препечатана без поправки и без специален коректор и последната авторска публикация от 1932 г.

За сюжет на «Кръстопът» са послужили на Страшимиров селските бунтове в Добруджа през 1899 г., предизвикани от въвеждането на десятъка по време на управлението на Радославов. В книжката си «Творчество и живот», отпечатана през 1931 г. по случай юбилея му, Страшимиров подробно описва творческата история на повестта.

«Зет ми, Константин Иванов Бричовски — пише той, — медицински фелдшер в държавната болница на Балчик, ми донесе подробности за кръвопролитията в Добруджа.»

На фона на тези събития Страшимиров е искал да разкрие промяната в душите на интелигенцията — новото, което зрее в тях: «фанатизирането в програмни идеи се омекчаваше или съвсем се разбиваше от растяща психична култура — от философско самовглъбяване — отбелязва той. — Настъпваше за новото поколение Кръстопът. Назадната страна искаше служба от интелигента, а той вече се осъзнаваше като съвременник на нови съмнения и колебания в света (късаше се от бита и търсеше индивидуално самоопределяне). Така се разрастваше нравствен конфликт: да се служи ли на народните маси като гражданин, макар и в ущърб на личното съвършенство, или наопаки: да се манкира на гражданския дълг в името на личното самоизясняване като стремление към нравствена и

интелектуална завършеност? Или трябваше да се бди върху двете психични направления, за да не се дойде до личен трагизъм?» (стр. 35).

Поставил проблемата на произведението. Страшимиров отпраща вниманието си към живота, за да осъществи своя замисъл. Геронте на «Кръстопът» съществуват в действителността, авторът ги познава. «Битият от селяните там (в Добруджа) околийски началник беше мой съученик от гимназията — снажен и гиздав македонец. Гигантът-овчар, който се спуснал на борба срещу кавалерията с гола чомага, та е бил съсечен и се е лишил от носа си, се викал Демир, т. е. Желяз. Когато го церели в болницата, либето му идело да плаче и питало плахо: ще може ли да му се залепи носът?» (стр. 35).

«Бях вече народен представител (от групата на Найчо Цанов) — продължава той, — ходех по агитации из селата, а участвувах и в нелегалната македонска организация. Така общах с широк кръг интелигенция — народни учители, младо офицерство, банкови и пощенски чиновници. Видях и студент-медици, който се беше задълбал във философия, та се бе запил» (стр. 35—36).

През 1904 г. Антон Страшимиров представя повестта на конкурса при литературния фонд «Иван Вазов». Рецензирана от д-р Кр. Кръстев, тя получава премията на фонда.

В своята рецензентска работа — «литературно-критическия етюд», озаглавен «История на една повест», който отпечатва в Периодическото списание на Българското книжовно дружество в София (LXI, год. XVI, св. 5—6, стр. 323—384), а по-късно издава и като отделен отпечатък, д-р Кръстев нарича повестта «опит да се нарисува «помирение с живота, служене на живота», без да се прибегва до какви да било книжни теории и въобще без да се натрапят на живота никакви чужди нему искания». Темата, подчертава той, е нещо ново в българската литература — едно доближаване до живота.

В рецензията се разглеждат подробно трите редакции на повестта, третата от които е отпечатана в сборника «Кръстопът и други разкази». Рецензентът се спира последователно върху особеностите на всяка редакция и признава за най-сполучлива от тях третата, в която авторът, «като е премахнал в характеристиките на главните лица ония несъобразности, които поставяха втората редакция на повестта в естетическо отношение по-долу от

първата», е внесъл също «значителни подобрения в композицията и в художественото осмисляне на цялото, тъй че сега неговата повест може да се счита в естетическо отношение изцяло за задоволителна». Д-р Кръстев намира, че характеристиките в повестта са очертани бледо. Само у двама второстепенни герои — чичо Бибел и Желяз — авторът е «постигнал известно индивидуализиране — до възсъздаване подобия на живи хора».

«Въпреки частичните естетически недостатъци и въпреки голямата немарливост откъм език и стил — заключава д-р Кръстев — повестта «Кръстопът» от Антон Страшимиров в тая форма, в която е публикувана, заслужава да бъде наградена от литературния фонд «Иван Вазов».

Страшимиров обаче не е доволен от рецензията на д-р Кръстев. «Повестта «Кръстопът» взе конкурса по рецензия на свършилия по философия професор и критик д-р Кръстев — спомня си той в «Творчество и живот». — Както първоначално бях допуснал, човекът даже не беше подозрял какво е вълнувало автора: рецензията му се движеше по «типовете» и по действията в повестта, т. е. само по периферията на замисъла. Впрочем, д-р Кръстев беше верен на себе си: човекът се мъчеше да е само естет, за него художественото творчество се почваше и свършваше с азбуката за всяко изкуство» (стр. 37).

Появяването на «Кръстопът» привлича вниманието на интелигенцията и събужда у нея симпатии към автора. Наскоро след отпечатването и Антон Страшимиров е бил привлечен да отговаря пред пловдивския военен съд по повод една своя протестна телеграма, която отправил до военния министър през 1903 г., след Илинденското и Преображенското въстание. Заедно с него бил подведен под отговорност и писателят Петко Росен. На Петко Росен направило впечатление, че в съдебното заседание съдиите били много вежливи. «Оправдаха ни — съобщава той. — Съдиите слязоха от съдийските си трибуни и се ръкуваха със Страшимиров. Един от тях, докладчикът по делото, ми направи сърдечен комплимент за «На кръстопът» и не скри своята радост, че му се е удало случай да се запознае с автора. . . Всичко това ми направи извънредно впечатление. . .» (Вж. «Антон Страшимиров. Личност и дело». 1872—1931. Юбилеен сборник по случай 60-та годишнина от рождението — чествуван на 15 ноември 1931, София, 1931, стр. 60.)

На път за Пловдив Страшимиров дал на спътника си «Кръ-

стопът и други разкази» и Росен започнал да чете повестта още във влака, «без да може да се откъсне от нея». «На връщане от Пловдив, в дълъг разговор със Страшимирова — пише Росен, — аз му предадох моето впечатление и разбиране от току-що прочетената повест. Случило се бе да бъда в у д а р, та приказвах с голямо въодушевление, каквото току ми хрумне. Нахълтах смело в картините, характерите, до най-тънки подробности.

Страшимиров, подпрял челюстта си с ръка, смуче върха на брадата си, поклаща одобрително глава и мълчи. Само слуша. Чак на раздяла за у дома той ме спря и много натъртено ми каза: «Слушай, всичко това, което ми каза за «На кръстопът» ще седнеш да го напишеш. И то точно така, както го предаде на мене, без никакви прибавки и нагласявания. Утре, най-късно друг ден, ще ми го донесеш написано у дома...»

Отморил се, неотморил се в къщи... седнах и на един дъх излях кипналото в душата ми. Занесох му го още на заранта... Накара ме сам да му прочета написаното. Той пак подпря брада, засмука космите ѝ и със светнали очи едвам кима одобрително. Свърши се. Взе ръкописа, хвана ме подръка — излязохме. Като наближихме до Градската градина, спря и каза: Отиваме у Влайкови да му предадем ръкописа за печат...» (цит. сб. стр. 60—61).

Така се появява във Влайковото списание «Демократически преглед» (II, бр. 12 от 1 май 1904, стр. 273—276) рецензията на Петко Росен «Съвременността в литературата ни». В нея авторът говори за силната «зрителност и сценичност» на Страшимировите художествени образи. Той подчертава, че Страшимиров рядко си служи с психологическия анализ и лиризма на непосредственото повествование, които заменя с диалога и сценичността. Страшимиров отделя малко място на пейзажа, който е за него фон, рамка на ситуацията. Но Страшимиров рисува с много гъсти бои целия бит на новото време и като битописател е почти безупречен. «Прави впечатление доброто му познаване на бита на нашето общество, особено на неговите установени слоеве. Като рисува ту идейното социално разстояние между отделните слоеве, ту се впуска в рисуване на самия живот, той успешно сполучва да направи героите си живи хора с всичката им специфичност.» Чичо Бинбел — според П. Росен — е жив образ. Димка обаче изчезва от повестта. «Балашев, макар и логически и психологически добре мотивиран тип, не е нито

творческа фикция, нито жив човек на действителността, с плът и кръв, а нещо по средата.» Но Петко Росен подчертава друго достойнство на повестта: «Кръстопът» повдига хиляди въпроси, които «като въглени парят» — казва той.

Един от възторжените ценители на «Кръстопът» е и Константин Величков. В две последователни книжки на своето списание «Летописи» той се занимава с повестта на Страшимиров. «Аз четох с наслада «Кръстопът», както и другите малки разкази, които влизат в книгата — пише той в бр. 3 и 4 (15 април 1904 г.), г. I, стр. 96, — но искам при по-свободно време да предам впечатленията си за книгата. От това има загуба само за мене, защото ще чакам цял месец, за да кажа с какъв талант авторът е развил темата, която е взел за основа на новия си труд.» В следващия брой 5 от 15 юни 1904 г., стр. 117—118, Величков изпълнява обещанието си. След като подчертава, че «Кръстопът» е стъпка напред в творчеството на Страшимиров, чийто талант намира укрепнал, Величков констатира: Страшимиров е «погледнал на работата си като художник и е надвил победоносно всички мъчнотии, които тя е представлявала и които биха спънали другото», защото «като политическо лице авторът е имал свои лични възгледи» по описваните събития. Отбелязвайки недостатъците на повестта, К. Величков пише, че промяната у Балашев не е достатъчно добре обяснена, но намира образа на чичо Бинбел обрисован много релефно. Според К. Величков с повестта си Страшимиров е желал да подчертае, че «онзи, който иска успешно да работи между народа, трябва да постави своята деятелност в хармония с условията на живота, да крачи напред и да се издига над другите, но че е длъжен да търси почва за работа в самия живот, а не извън него, в областта на превзети идеи».

Положителен характер има и рецензията за «Кръстопът» в априлската книжка на сп. «Просвета», г. III, 1904, стр. 402—404, редактирана от Михаил Пундев и Крум Максимов. Тази рецензия носи подпис С. Спартански [Стилиан Чилингиров]. След като разказва съдържанието на повестта, авторът на рецензията пише: «Недостигнат в цялата повест е моментът на народното избухване. Там четецът става играчка на автора, който го носи на крилете на богатата си фантазия, като му разкрива картини правдиви и потресни.»

Достойнство на повестта, според автора на рецензията, е съ-

временността на нейната тема. В нашата литература това е първото произведение, което с конкретността на събитията, с новия си дух се приближава към произведенията на руската и европейската литература. Най-голямо достойнство на книгата обаче е, че тя «възбужда ума и кара четяца да дири разрешение на туй, което авторът си е поставил. Умът на четяца работи, той следва авторовите мисли и иска да ги долови. «Кръстопът» е първата работа в нашата оригинална литература с модерен дух, от уста на чиито герои говори човекът, новият загрижен човек, който дири нещо несъзряно от него, но узряло в неговия човешки дух.»

Отзивите за «Кръстопът» са обаче не само положителни. В сп. «Нсво време» (VIII, кн. 10, ноември 1904, стр. 842—855) се появяват «Бележки върху една повест», подписани от К—о в, в които се прави отрицателна преценка на повестта.

През ноември 1904 г. се отпечатва още един отзив за «Кръстопът» в сп. «Училищен преглед» (г. IX, кн. 9, стр. 952—958). В него се разглежда само образът на Балашев, защото авторът на рецензията д-р Николчев иска да «изтъкне милия образ на един примерен учител».

Първата и втората публикация на «Кръстопът» са направени в един промеждутък от 25 години. При преиздаването на повестта обаче Страшимиров не е направил основна преработка на произведението. Композицията и обрисовката на героите не са претърпели промени. Страшимиров се е задоволил със заменянето на някои остарели думи и форми с по-нови, по-съвременни, с изглаждането на отделни трюмфави фрази и със съкращаване на пасажите, които разводняват повествованието, без да спомагат за по-голямото изясняване на ситуацията и характеристиката на героите. «Великанската река» в първата публикация той променя на «великанска река», «чобан» заменя с «пастир» и пр. Изрази като «Съседните на общинската сграда улички» от първата публикация са променени на «Уличките около общината» и т. н. По-съществени са съкращенията в цели изречения и пасажите. В първата публикация напр. срещаме следния израз: «А девсйката спря; тя навярно не я чу; вкова се на мястото си като топслка.» Във второто и следващите издания този израз е опростен: «А девсйката даже не я чу. Тя се закова на мястото си.» Или: «... беше от Никопол, дъщеря на общаря Нешо, който бе я издържал в Русе само защото имаше там женена се-

стра, при която настани дъщеря си.» При преиздаването на «Кръстопът» този пасаж е съкратен така: «... беше дъщеря на общар, който я бе издържал да свърши гимназия в Русе, където имаше женена сестра.»

Интереси и за начина, по който Страшимиров е поправял творбата си при нейното преиздаване, са следните няколко примера.

Пасажът:

«— Не е за всеки случай по-стара от мен.

— Кой знае.

Балашев викна:

— Ще закъснеем, Нешева!

Закъсниха.» — в първото издание е доста подробен:

«— Не е за всеки случай по-стара от мен.

— Кой знае.

— Четири години е учителствувала. Колко годишна ще е свършила гимназия? Пък и годините ли ще дира? Аз като нея хубава не съм виждал.

— За хубава — хубава.

— А и инак тя би ни завела на пръста си, но не е имала среда. Там, в Никополско, е попаднала между няколко по-събудени учители, но единият побързал да се годи за нея, а тя току-що била излязла от гимназията и не е била стъпила още на нозете си, та...

— Е, значи, годявала се е?

— У, какъв си бил и ти! Остави!

Балашев почука и викна:

— Ще закъснеем, Нешева!

Димка шепнеше в къщи на другарката си:

— Кой знае какво може да стане от него, ако свърши нейде.

Аз вече четири години учителствувам, такъв учител не съм срещала...

— И хубав.

— А, то е друго. Аз не го харесвам, че е хубав. Но да бяхте го чули, още на втория ден, като дойде, държа реч — ние го накаррахме — за Априлова. Аз такава реч не съм слушала: сякаш не говореше той, ами караше нас — всички, които слушаха, дори и простите селяни, — всички сякаш заедно с думите му нещо говореха, мислеха. Чувстваха... Чудно беше! Нали казах, ако свърши, от него кой знае какво може да излезе.

Закъсниха.»

Стягането на този откъс, който не съдържа нищо ново за ни-

тателя, допринася за постигането на известна стройност в композицията на творбата.

«В цялата страна сечта при Шарбабинци дойде като предвигана и все пак неочаквана грозотата — четем във второто издание. — Тези, които съчувстваха на селските вълнения, свиха език пред растящите подробности за грозната сеч. А които бяха за реда и против бунта, почнаха плахо да се вслушват в разказите за проявеното от тези безименни люде в народа юначество.»

В първото издание този пасаж е също по-подробен:

«В цялата страна сечта при Шарбабинци дойде като предвигана, но все пак неочаквана грозотата. Всички тълкуваха, ден и нощ тълкуваха. Едни съчувстваха, други осъждаха, трети само любопитствуваха. Обаче след ден-два всички се посмълчаха — разсъдъкът взе връх у хората: тия, които съчувстваха на селските вълнения, свиха език пред растящите подробности за грозната сеч; тия, които бяха за реда и против бунта, почнаха да се вслушват в разказите за проявеното юначество. А любопитните подзеха да съдят и двете страни.»

След Животът нея ми даде: какво повече!» в първото издание следва:

«И седна пак: унесе се сега в мечта. След коледните празници той често оставаше с Димка насаме в училището и диреше сякаш с нейната гореща и сляпа привързаност да задуши изблика на непосилните съмнения и блуждения в душата си. Той се мъчеше да възкреси в себе си оня жар на чувства и желания, които бяха тъй безмерни и ненаситни през първата година на запознаването му с Димка.»

«Искам да се заслепя пак от чувствата си, туй ще ме възроди» — казваше ѝ той, останали сами сред дебелия зидани стени на шарбабинското училище, и обхващаше се от странен трепет, като видеше Димка да бледнее плаха, несмела пред неговото буйство. Тя го милваше, опомняше го, мъмреше го, дори му показваше, че не чистото чувство у него се буди. . . И той, с червенина и срам в лицето си, стискаше ѝ ръцете, молеше я за прошка, а тя, покорена от чистотата в неговата душа, поколебаваше се в своята чистота и притиснала лицето му на гърдите си, милваше го с всичкия жар на своите дълго задушавани копнежи. «Пролет иде — казваха си те често в тия минути; — тя ще бъде пролетта и на нашия живот» — и се разделяха, упоени от близостта на очакваните дни, в които те ще живеят — своя живот.

Сега, в затвора, сякаш от прозорчето горе лъхна пролет. Балашев впи през туй прозорче очи в късцето небе и бавно лицето му се зачерви, пламна: кръвта възбуя в снагата му; той протегна ръце, диреше Димка — желаше я с всичката сила на години-те си.»

Пасажът: «Петър нещо се трогна, та Димка обърна разговора:

— Пък аз все още си мисля за бедните жени там в селото.

И като въздъхна, каза благо усмихната:

— Да сте отнякъде, че да чуете. . .»

— в първото издание е по-дълъг и по-подробен:

«Петър нещо се трогна. Той си почопли ноктите и заговори важно, но нямаше в ума му ясна мисъл:

— За пръв път слушам баща си да говори така — каза той към гостите, без да дига очи; — и стори ми се, че ако ние накараме нашите бащи да проговорят, ще бъде по-добре и за тях, и за нас. Ние бихме поумнели, а те биха намерили цена в нашите очи. Сега те мълчат на една страна и сякаш ни се сърдят, а ние на друга страна. . . и аз не знам какво правим: като че ли дирим да почнем отначало, пък то, началото е в тях. . . Не, ако върви тъй, скоро и те, и ние ще отсечем възела, наместо да го развържем, тях ще изкараме, че са по-прости, а те на свой ред ще се признаят за такива и ще си отидат, без да ни поучат, както трябва!

— То си е пак тъй — прекъсна го изведнаж бае Балашко, като че Петър говореше нему. — Ние знаем само онова, което е било в наше време, а вие знаете всичко друго. На, да речем, по буната в селото сега: чухме ние тука, свят се е изклал, и всички в едно гърло рекохме: князът трябва да тури тия министри в затвора. Така рекохме, че толкоз ни умът сечеше. После чуваме — думат: имало и от тях, от учителите, едно, дето така повело да учи народа, щото да са го послушали, нямало е да падне никаква кръвнина. Питам аз, е какво е учил този учител? Разправиха ми и, гледам, тъй е; сега не сме като в турско, че да се дигаме против царството: има закон, има си ред: лошо правят министрите — думай, че е лошо, ама върви по закон, че царството чие е? Наше. А като е наше, нека се сумясваме и да го пазим. Ама на своя глава, къде да го изкарам? После слушам — той бил мойт син. . .

Бае Балашко се изчерви и зад ушите; каза си той сякаш какво го чоплеше.

Всички почувствуваха туй и наведоха очи. Тогаз Димка тихо продума:

— Да сте отнейде, че да чуете. . . »

В края на разговора у Балашеви след «Нали селяните и сега помнят как си ги учил, значи, учил си ги ясно» в първото издание стои:

«След като се стронат колата, пътища много — отвърна замислено Балашев. — Те, сиромасите, спомнят си сега, че съм ги въздържал, а когато бяха хукнали да бягат в Румъния, първи мен хванаха да качат в лодка, за да бягат. Явно е, те са ме мислили тогаз, че съм на техния ум. . . Не, не, колчим си спомня туй, срам ме набива. Аз не съумях да посоча на тия бедни хора път!

— И да би им посочил, Петре — каза друг от гостите, — не биха те послушали.

— Ако не биха ме послушали, щях да вървя с тях, докрай с тях и — нямаше да излезе туй, което. . . Оставете се, тръпки ме побиват, като си помисля!

— Е, какво можеше да излезе, ако. . . ако вие бяхте в работата — попита един дебел, хитро засмян и вече на години учител.

— Ние с теб не можем се погоди — каза подигравателно Балашев към обадилия се очилат учител, с когото той се родееше, но когото, види се, не обичаше. — Затуй и не знам какво да ти отговоря, но — обърна се той към младия учител, който беше завел разговора — вам ще кажа: нашият народ не е още дошъл до просяшко изстъпление, че да му е причерняло пред очи дотам, щото да не знае какво да прави.

— Е?

— Него са го задърпали от две страни: едни го ритат, други пък го зимат под своя окрила и тия, които го дърпат, дават се помежду си, а сам народът стои залисан и се мръщи, та може и да избухне, но без да знае и сам какво иска.

Събраните се мъчеха да разберат.»

ГАБРОВКА

За пръв път е отпечатана в сп. «Български преглед», VI, кн. 10, юни 1900, стр. 13—51, със заглавие «Щастието на един век». Посветена е «На госпожица Ивелинка Сакъзова», дъщеря

на кума на Страшимирови Борис Сакъзов. Втората ѝ публикация, която носи заглавието «Габровка», е направена през 1918 година в отделна книжка, номер първи от Паскалевата библиотека «Наши писатели». За трети път със заглавие «Еснафка» повестта е отпечатана в Страшимировата «Антология» (стр. 44—86), издадена от Министерството на народното просвещение през 1922 г. по случай 50-годишнината на Страшимиров. Четвъртата ѝ публикация отново носи заглавие «Щастието на един век» и се намира в Избрани съчинения, т. I, Повести [1929]. По това издание отпечатваме текста на повестта. Приемаме заглавието на втората публикация — «Габровка», — защото в «Творчество и живот» през 1931 г. и самият Страшимиров отново нарича повестта си с това заглавие; то е и най-изразително.

«Габровка» е написана през 1899 г. И нейния сюжет Страшимиров е почерпал от живота. «Някога, в по-ранни години — пише той, — другарувах в Бургас с габровчето Юрдан Тотев. То прекарваше лятото при своя батю — големия бургаски адвокат Тотев, много даровит човек, много почтен, но стар ерген и страстен комарджия. Тотевци били много братя, баща им имал контора в Цариград, но през Освободителната война той се разсипал, бил затворен, та тогава «се явила на политическата сцена» майката на Тотевци. Тя наистина е извършила оня подвиг, който е в повестта ми «Габровка»: спасила мъжа си от затвора, а когато той се поминал, старата се запретнала и въздигнала всичките си синове, повечето с висше образование! Юрдан ми разказваше всичко това с толкова подробности и говореше за старата си майка с такава любов (те, синовете ѝ, я наричали «дядо Цанков»), че всичко това възсепна в мен през оная безсънна нощ в Паскалевия хан.»

В Паскалевия хан Страшимиров е преспал през 1899 г., когато от Видин отивал да заеме учителско място в Казанлъшката гимназия. «Така — казва той в «Творчество и живот» — през един мъглив есенен ден аз за втори път в живота се видях по калните коридори на Паскалевия хан в Габрово. Бях много изморен от дългото пътуване, не можах да заспя и — видях се обзет от нов сюжет — «Габровка». И на следния ден, когато прехвърлих Балкана, аз влязох в Казанлък вече с готова във въображението си повест» (стр. 20).

Първият отзив за повестта излиза почти година и половина след нейното появяване. Столичният печат не се откликва на

новата творба на Страшимиров — отзивът е отпечатан в търновското списание «Звезда», редактирано от Иван Кирилов, Ст. Коледаров, В. И. Сребров и М. Ив. Хаджиев (г. I, кн. 10—11, октомври-ноември 1900 г., стр. 614—620), и е подписан с инициалите БАН [Божан Ангелов.] Авторът на рецензията намира, че с «Щастието на един век» Страшимиров показва страх от живота, затваряне в тесен кръг от сюжети, в един мир, където всички въпроси са разрешени. «Той забравя младостта и младежите и се зачепква за старостта, за бабите и дядовците.» Старата габровка според автора на рецензията не представлявала от себе си «психологическа или художническа задача», не била представителка на мнозинството, което защитава свои идеали, свои възгледи, своя традиция. Страшимиров умишлено се отдалечавал от истинския, интензивен живот, достоен за перото на белетриста, от живота на младите, неназначени сили, които се напругат да излязат от миналото, да си изработят нов мироглед, нови навици. Страшимиров предпочитал да изобразява типове сензитивни и затова търсел хората от миналото, а новите хора, които са повече или по-малко медитативни, не можели да го задоволят. Авторът упреква Страшимиров, че пренебрегвал типове, душата на които е «поле на всяка борба, вечни съмнения и уверения», и търсел хора с буйни страсти и чувства, «безогледни и естествени като животни».

«Композицията на повестта е мудна, скучна — пише на края авторът на рецензията. — Тя излага на изпитание търпението на читателя и го кара да свърши с нея, преди да я прочете. Действията на бабата са равни, невъзмутими, а описанията — отегчителни.»

За «Габровка» пише рецензия след второто ѝ издание и Петко Росен — възторженият почитател на «Кръстопът» (вж. «Литературни ситнежи» в сп. «Обществена обнова», г. I, кн. 10, юни 1920). Този път критикът е рязко отрицателен. Макар да подчертава, че с «Габровка» Страшимиров демонстрира своята вяра и очарование от нашата «здрава, трезва, работоспособна и плодovitа раса», П. Росен пише: «И при всичката «галовност» на автора към «старата жена», образът на габровката си остава досадно неприятен и ти се ще да викнеш: «Аман от тоя бабишкер. Какво току се търкаля, току никне, където не я сеят?... Тя ли е всичко в цялата тая дълга история. Що за мустакати деца са нейните офицери, инженери и не знам какви си още

синове!» Петко Росен също намира движението в разказа много «единено, самотно и мудро». Синовете ѝ — казва той — не «само на габровци, ами и на нашенци не миришат». Жизнерадостността на «Габровка» според него е престорена.

Страшимиров е наанял поправки и във второто, и в третото издание на повестта. Тези поправки са предимно езикови. И тук той заменя някои остарели или книжно съчинени думи с по-съвременни и по-естествени, съкращава или уточнява изрази. Напр. «трепливо сърце» в първото издание е поправено на «припряно сърце»; «такива милави грижи» в третото издание са само «такива грижи», «парижанец» в третото издание става «парижанин» и т. н. Третата глава «Опашатата звезда» в първото издание носи наслов «Шефът», а петата «На предела» — «На пост». Във второто и следващите издания е съкратен краят на петата глава — «Царство земно». В първата публикация този завършек е един тост на Никола, който гласи:

«— Браво, мамо — викна Никола, но скоро се опомни, изкашля се внушително, грабна чаша вино, па — смълчаха се със спотаен смях всички.

— Скъпи ми гости! Сърдечни свидетели на моята синовна и братска радост. Ще ви кажа нещо — каза Никола тържествено, но после се облегна с една ръка на масата, примижа хитро, па се поодума: — Не ще е дължко, не ще ви отегча. . .

И почна Никола да разказва:

— Когато дядо Иван тури, почитаеми гости, на тясно нашите петстотингодишни врагове, турците, то в Стамбол ираде излязло да се пуснат в боя и всички варени в млякоу ручета — галените синове на бейове и паши. Така се свикал бейски алай и тръгнали тия московеца да гонят. Ала не щеш ли, минали-неминали те Балкана, и ей ви — зачули се топовете. . . Потръгнала оная тригодишна треска по бейчетата, почитаеми гости, па липсали те до един още по пътя — изкапали, изпоразболяли се. А кой ти не прибира бейско чедо? Та — такъво едно бейче артисало при турското депо и в нашето Габрово. То било едно писано дете, което само говеч ядяло и на картички играло. . . За него ще ви говоря, скъпи гости: Ха да прием!

. . . Зачукаха се весело чашите и Никола пак примижа — продължи:

— Това бейче получавало в неделата десет лири от майка си из Стамбол и всяка заран питало нашите българи: истина ли

москофинът минал Туната?» А она му отговарял: «Бошлаф!» — и ядели гювечите, вземали му на карти паричките — все в кръчмата на Дося Чорито. Ала най-после тича бейчето при Дося, избелило очи, изгубило и ума, и дума — не знаело горкото накъда! Тука вече Чорито Досьо го хваща за ухо, сменя го в подницата си и за бащиня си душа му реква: «Ще те пратя в Стамбол, ама едно искам: ще кютиш тука, зере инак ще те земат есир, ще те пратят в Московията, дето жив ще си замръзнеш!» Как мислите, почитаеми гости, че е постъпило бейчето? Ето да ви кажа. . . то постъпило като баща ми Тотя тази вечер. . . Но нека вземем чашите. . .

Баба Лалка беше погълната от любопитство, а Тотьо, възтежко ухилен, очакваше каква ще изкаже Никола. Тотя дигна чашата и се обърна към него:

— А бе, бащо, ами ти баре не знаеш ли какво цвете за мирисане е казакът? Що ти трябваше да чоплиш? Почитаеми гости! — обърна се Никола след туй към всички. — На заранта глупавото бейче чуло из Чоревата подица, че горе в кръчмата шуми братисанье: «Добре дошли, братушка! Вий нас освободили, братушка! На водка, братушка, на пастърма. . .»

. . . Спотаеият смях избухна по масите.

— Почакайте, само почакайте — заломи Никола, — какво мислите, че е направило бейчето? Припнало то, като баща Тотя сега, и хоп горе: «Добре дошли, братушка!» — изплезило език. «Ах ти, турок неверний!» — креснали казаците над бейчето, а то изтръпнало.

— Като баща Тотя! — плесна ръце Александър.

— На го, почитаеми гости, какъв се черви баща ми Тотьо, ама вий мислите, че не му се пада? Хе, моята майчица, драги приятели, е такава казачка, дето докато ний вървахме против Дяда Ивана, аз си бягах от нея, ама сега — сега ний се гордеем с нашата майчица тъкмо тъй, както милото ни отечество България се гордее с Русия — ура!»

ЗМЕЙ

Първата ѝ публикация е в «Юбилеен сборник по случай 25-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия», Пловдив, печ. «Хр. Г. Данов», 1900, стр. 175—

209, със заглавие «Змеят — крайдунавска новела». Отпечатана е още четири пъти: през 1919 г. в отделна книжка, София, книгоиздателство «Цвят», през 1922 г. в «Антология», стр. 5—43, в Избрани съчинения, т. I, Повести [1929,] стр. 181—232, и в Съчинения, т. I [1932], стр. 93—146. Текстът в този том е взет от изданието през 1929 г.

«Змей» е написана през 1899 г., когато Страшимиров бил учител по литература във Видин. «Народният учител там Марко Илиев Велковски, габровец, ми събщи нещо поразително — спомня си Страшимиров в «Творчество и живот.» — Бил в селцето Симеоново, на Дунава, гост на своя съгражданин Клечков, който бил наел в това село млада дъбова гора (белел кожи за кожарството в Габрово). Била страшна суша и селяните я отдали на «змей». Поверието гласяло: Змей е отседнал там, защото е zalюбил мома. И тъмните люде затърсили «змейовото либе», за да я убият, та да прогонят злото. А едновременно през редица нощи устръсвали някакъв езически обряд със странни заклинания — пак да се прогони «змеят».

Не повярвах. Но и в самия Видин съществувало такова суеверие — сушата да се отдава на змей. Така отидохме с Велковски в Симеоново. Здрави и сочни хора — «торлаци». Особено жените — всички са с буйни форми на унгарки. При това — волни нрави; младите се люботят по цели нощи. И това не е в свръзка с брак, който се устройва своеволно от родителите. Често момчетата биват оженявани невръстни и свекърът измества синът си на брачното ложе. Нов мир за мен, в Източна България нравите са по-достопенни.

Сушата траеше. И селяните все още «гонеха» през нощите «змея». Проучих старателно тази поразителна тъмнота. В миналото е имало и кървави деяния: бивали са убивани болячави девойки като «zalюбени от змей». . .

Сюжетът ме обзе. Но както се той построяваше в душата ми (според нравите тук), «змейното либе» трябваше да е мъж. Порових се в народните творения из «Министерските сборници». И открих песни, в които «змейно либе» е момче.

— — —
Ето така, през зимата срещу 1900 г. аз работих в Казанлък едновременно двете повестчета: «Змей» и «Габровка».

На пролетта Априловската гимназия в Габрово празнуваше своя 50-годишен юбилей. И Борис Сарафов, тогава преподава-

тел по литература там, ми поиска нещо за този юбилеен сборник. В тоя сборник се яви «Змей», защото тази повест бях вече шлифовал» (стр. 19—21).

Първата публикация в Юбилейния сборник на гимназията не е привлякла вниманието на критиката. След втората публикация обаче за «Змей» се появяват вече отзиви. В януарската книжка на сп. «Листопад» (г. II, кн. 9 от 15. I. 1920, стр. 106) е отпечатана рецензията на д-р Н. Тумпаров. След като отбелязва, че Страшимиров често пъти наблюдава живота «не като писател и не като учен», рецензентът определя, че в «Змей» той е преди всичко етнограф и после белетрист. Страшимиров описва, не разказва. «Змей», обаче подчертава авторът, носи драматичен акцент в стила и езика на автора. «Една постоянна борба, едно постоянно действие и противодействие се води в онова, което пише г. А. Страшимиров. Това дразни, разбира се, до известна степен. Но, от друга страна, то говори за будното сърце на писателя. Ние виждаме пред себе си една индивидуалност.»

Композицията на повестта — според рецензента — не е стройна, състои се от много мотиви, много разнообразни части, които не са свързани в едно цяло. Повестта няма развитие — няма начало и край. Събитията се движат по-скоро отзад напред. «А. Страшимиров не може да композира» — заключава рецензентът. Но когато се спира на образите в повестта, Тумпаров нарича Галунка «сложен женски тип.»

От същото време е и втората рецензия за «Змей». Тя е поместена в сп. «Обществена обнова», I, кн. 10 (юни 1920 г.), стр. 550—552. Неин автор е Петко Росен.

«Битово сказание или някаква легенда е «Змей»? — пита се Петко Росен. — Ако се вземе за сказание, поверие, чувствува се слабост и недостатък в ширина и в приказност. Не е и легенда, защото дедукцията на символа и неговата демоническа страховност е слаба и необективна. Змеят няма даже схематичен образ.»

«Впечатлението от тази повест е тежко и злокобно. И никъде проясняване, никъде отдиш. Жестокосърдие, суеверие, страх и ужас. Никъде в народното творческо съзнание няма тая потресна жестокост, сатанинство и умопомрачение.»

Според рецензента Ант. Страшимиров е «днес за днес най-ревностният наш етнограф». У него има изобилие от наблюда-

ния и неимоверно голяма продуктивност. И затова — много сурови, току-що наблюдавани картини, «неминали през пламъка на творческия екстаз, нито под ножиците и четката на художника».

Поправките в последователните издания на «Змей» не засягат вътрешната структура и композицията на повестта. Те са повече езикови. Страшимиров се старае да осъвремени езика си, като изхвърли остарелите думи, да направи по-къса и по-точна фразата си. Той решително заменя с книжовни диалектните форми, които изобилствуват в речта на героите му при първото издание: «еве» става «ето», «пустили» — «пуснали», «веке» — «вече», «он» — «той» и т. н.

ПОД ОБЛАК

Публикувана е за пръв път на части в единствената годишна на редактираното от Страшимиров списание «Наши дни», I, 1921, кн. 1 (януари), стр. 12—17, кн. 2 (февруари), стр. 9—15, кн. 3 (март), стр. 8—13, кн. 4 (април), стр. 8—12. През следващата 1922 година е отпечатана в «Антология», стр. 252 — 298, а през 1926 година със заглавие «Прелом» — в сборника «Преход», стр. 55—115. Този сборник е кн. 2 от библиотека «Зарници», която издавал Страшимиров. В този том отпечатваме текста от сборника «Преход», като запазваме заглавието на първите две издания на повестта.

Във второто и третото издание на повестта Страшимиров е правил дребни езикови поправки, които не засягат същността на произведението.

СЪДЪРЖАНИЕ

КРЪСТОПЪТ	7
ГАБРОВКА	97
ЗМЕЙ	143
ПОД ОБЛАК	185

Редактор Милка Спасова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Магда Абазова
Техн. редактор Любен Петров
Коректор Татяна Пекунова

Формат 32/84/108; тираж 10000 екз.; печатни коли 15·75;
издателски коли 11·97; л. г. IV; поръчка № 93/1962 г.
на издателство «Български писател»; дадена за набор
на 7. IV. 1962 г.; излиза от печат на 30. VIII. 1962 г.;
цена 1·05 лв.

ДПК «Димитър Благоев» — София